

Irodalmi tükör / szépirodalom

Kelemen Lajos: Madárember, Rally, Vadászat	3-4
Kabdebó Tamás: Az ökológiai harmóniateremtés esélyei és távlatai	5
Győri László: Kvíz, A kiskatona balladája, Jegyzőkönyv, Intelem, Lépcsőhurut	10-12
Csepregi János: Az egyetlen út (Részlet az Amerikai fiú című regényből)	13
Iancu Laura: Mennyből az angyal, Kolinda, Hajnaltól reggelig	15
Csernák Árpád: A porond	16
Vass Tibor: A Károlyi Mihály utca felett a porszín, Berekvíz felett a mályva, Másfelé figyelő	19-21
Molnár Gábor: Csodáktalan kopár, Álom a szerelemről, Lerongylott krumplicsászák	22-24
Gál Soma: Véradás	25
Péntek Imre: Ráció és vallomások – Szabó Ferenc SJ 80. évére	31
Szabó Ferenc: Tajtékzó idő, Gyerekkor, Hozzád tartozom, József Attila Istene, Paul Claudel: A számkivetés versei VII. (Szabó Ferenc fordítása), Ha meghalok	33-39

Tanulmány - kritika

Szepes Erika: „az önarckép egyben világtérlemezés” – Orbán Ottó modern személyessége (Gondolatok a paradigmaváltásról VI.)	40
Asperján György: József Attila-értelmezések – kérdőjelekkel (N. Horváth Béla és Lengyel András könyveiről)	49
Vilcsek Béla: A személyes személytelen (Kelemen Lajos Olvasó és Föltett igaz című könyveiről)	60
Molnár Krisztina Rita: Hinta, avagy az élet és halál iránya (Vass Tibor Semmi szín alatt c. kötetéről)	67
Bakonyi István: Marafkó László egy- és többpercesei	70
Szijaártó István: In memoriam Papp Árpád	71

Vizuális-zenei (művészeti) szemle

Tóth Csaba: „Gondolat érvényesülésének esélyei egy meghatározott közegben” – Egy életmű félárnyékban / Marosits József	73
Lőrincz Sándor: Tűzpróba rekeszománccal Hidasi Ágnes keszthelyi kiállítása láttán	77
Kányási Holb Margit: Az újraértelmezett hagyomány	80
Novotny Tihamér: Az én MŰ-terem Horváth M. Zoltán új művei a Gönczi Galériában	84
Péntek Imre: Anti-liget Horváth M. Zoltán „Liget” című installációja a Pécsi Horvát Színházban	87
Vass Norbert: Összegyűrt füst a falon, képregény istenek a papíron (A Műcsarnok Taiwan Calling – A Szabadság fantomja című kiállítás)	89
Horváth Nóra: Az örökkévalóság megragadása egyetlen pillanatban – Martin Munkácsi fotói a Ludwig Múzeumban	92
Vörös Éva: Bergman „Cluj-Napocán”	95
Péntek Imre: „Alakoskodás(ok)” – a jó érdekében Liliomfi a Hevesi Sándor Színházban	99
Marx Mária: Két nemzet hőse: Asbóth Sándor- emlékkiállítás a keszthelyi Balatoni Múzeumban	103
Király László: A szülőföld vonzásában Beszélgetés Vajda József fagottművésszel	106

Szerzőinkről

A folyóirat archívum a www.pannontukor.hu weblapon elérhető.
Ugyanitt információ a folyóiratról és a Pannon Tükör könyvsorozatáról.

IMPRESSZUM

Alapító főszerkesztő: Pék Pál

SZERKESZTŐBIZOTTSÁG

Elnök: Balogh László-Nagykanizsa

Cséby Géza - Keszthely, Hévíz
Gyutai Csaba - Zalaegerszeg
Kiss Gábor - Zalaegerszeg
Nógrádi László - Lenti
Papp Ferenc - Nagykanizsa

SZERKESZTŐSÉG

Péntek Imre - főszerkesztő
Szemes Péter - főszerkesztő-helyettes
Bence Lajos (Lendva) - főmunkatárs
Kabdebó Tamás (Newcastle, Írország) - főmunkatárs
Kardos Ferenc (Nagykanizsa) - munkatárs

ROVATVEZETŐK

Tóth Imre - vers
Péntek Imre - próza
Szemes Péter - tanulmány, kritika
Horváth M. Zoltán - képzőművészet
Király László - zene
Ferencz e. Győző - helytörténet
Kaj Ádám - fiatalok, pályakezdők

Készült Zala megye,
Zalaegerszeg, Nagykanizsa,
Lenti, Hévíz önkormányzatának,
a Nemzeti Kulturális Alapprogram és
a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma
támogatásával.

Szerkesztőségi cím:
Pannon Tükör Szerkesztősége, 8900
Zalaegerszeg, Landorhegyi út 21.
E-mail: pannonfold@gmail.com
Telefon: 92/598-070
Kiadja a Pannon Írók Társasága
Kiadóvezető: Péntek Imre elnök
Előfizethető csekken vagy számlázással,
mely a szerkesztőség címén igényelhető.
Számalszám:
Zalavölgye Takarékszövetkezet,
Zalaegerszeg 75500258-10809415
Az egyes számok ára: 600 Ft.
Előfizetési díj egy évre: 1200 Ft.

ISSN 1219-6886
Előkészítés:
Náspáng Grafika
hmz@t-online.hu
Nyomdai munkák:
Göcsej Nyomda
8900 Zalaegerszeg,
Bajcsy-Zsilinszky tér 2.
E-mail: info@gocsejnyomda.hu

További támogatóink:

NB FORSZ
Szolgáltató és Tanácsadó Kft
Könyvvezetés - Könyvvizsgálat
Tel: 92-510005, Fax - 92-510006

Jang Mao-Lin munkája a Műcsarnok Taiwan Calling – A Szabadság fantomja - című kiállításáról

Kelemen Lajos

Madárember

Ég ingerel, hogy hadakozz:
a talaj ellenfeled? – még a sima felszín is
ösvényt, irányt
összezavar –
 megérné: derűs fantáziák
fészkelőhelyén kushadni,
és ha a séta volna kedvtelésed?
de nem! –
a tér, a torony,
amint nézed: visszautal valamire –
ugyan háritánád,
hol van az, hogy madarak passzív társaként
muszájna ülnöd ágra,
ereszcsatorna szélére; mindegy,
csak belülvaló magasban, keresni szabály
és könnyedség
zengve feszülő határát,
úgy venni: szinte emel maga felé az ég,
fölrágad, miközben
zuhansz, zuhansz.

Rally

Hegyi terep, dűlők,
szántások – murván sodródunk
éppen;
 az egy út, ahogy erdei rejtekéből
kibukkan – onnan
mintha el is tűnnénk,

mond, mi oka, a feketült féknyomok
több érdeklődést
keltenek,

 s csak a fordulat számít,
a tobzódó jelenlét –
Uram, hogyan lehetne
hát gyorsabban,
még magasabb fokon? –

ugye, mitfärerem nyelvén a te hangodat
hallom;
hogy a ki nem mondott űzése
a jutalmam;
és te, aki e medren, itt,
velem áthaladsz - - -

Vadászat

Leparkolt terepjárók
a mellékúton, brutális horda. Él valóban,
 lapul fű közt, lombok alatt
valami nesz?

Vagy ez is, mint a tér fölé terpeszkedő félelem,
egy távolból báméskodó alak képzeiteiből
van összerakva?

 Csúszkál, sávot vált, eltűnik –
árnyéktorlasz a tanya nyitott kapuja előtt.

De mint a sövény hajtásai,
bekúsznak mégis bizonyos motívumok:
az esélyt karabélyok sora szabja. Závár csattan,
sikoly a pálya végiről,
s aztán már önkéntes boncnokok koccintanak.

Ugyan kissé vérpecsétes a lelkiség,
nem lesz itt egyéb erőszak,
 finomságot nyúzós
barbárkodás. – Hanem: hogy mi a végzet:
csak a futott vadat leckéztetik;
 ne vénségtől kelljen később
felfordulnia.

Kabdebó Tamás

Az ökológiai harmóniateremtés esélyei és távlatai

Didimus Tamás apostolt is a kereszténység megalapítói, terjesztői és mártírjai között tartja nyilván az egyház, s vele együtt a kereszténységgel egybenőtt nyugati civilizáció, holott még az Írás tanúsága szerint is csak azt hitte el ő, amit látott. Hasonlóképpen vagyunk az új hittel, az ökológiával. A huszonegyedik század eme reményének hívei közt is lehessen azonban hangját hallatni egy-egy gnosztikus Tamásnak, most, a század első tizedében.

Az ökológia sok szinonimával és számos szemantikai bővítéssel, sokféle módon, de mindenképpen egyirányúan határozható meg, s ím fogadjunk most el egyet, a lehetséges munkadefiníciók közül. Az ökológia a Föld lényei, erőforrásaira és potenciális készleteire vonatkozó operatív együttműködés; ez magában foglalja a részek együttélésének harmonikus gyakorlatát, a múlt élő hagyományainak felhasználását, a jelenlegi irányzatok (pl. mint a bioszféra védelme) kiterjesztését, és a jövő készlet- és energiagazdálkodása kidolgozásának kényomatát.

„Az ember fáj a földnek” – írta Vörösmarty, s bár ő elsősorban az emberi természet és az emberi sors interakciójára gondolt, az idea vonatkoztatható ma, a 21. század alsó határán, a Föld bajaira, melyeknek mintegy kórokozója az ember. A hasonlatot könnyű lenne odáig nyújtani, hogy a Föld testében – elsősorban a felszínén – hasznos és haszontalan baktériumok az élőlények, s közülük (mert hatalma egyre nő) legkártékonyabb az ember. De hát a jól fölfogott ökológia éppen azon van, hogy harmóniát teremtsen a szerves és szervetlen világ potenciálja között, s az ember, a humanizmus tárgya, csúcsa (és alkalmanként, koronként megtagadója, megszégyenítője), saját magának és a világnak tartozik azzal, hogy magát elfogadhatóvá: harmonizálhatóvá reformálja.

Ez nem megy máról holnapra, több okból kifolyólag nem, melyek közül csak kettőt említünk. Az egyik a növekedés elve, mely máris disztrófiához vezetett. A Föld 1933-ban 2 milliárd lakost hordozott a hátán. „Kit két ezer millió embernek sokaságából kiszemelnek” – írta minden nyelvek egyik legnagyobb szerelmes versében József Attila. Ez a kettő, a közbejött világháború, gázkamrák, járványok, népiirtások és természeti katasztrófák ellenére ma már elérte a hatot. Malthus igazolva látszik, mert, hacsak az AIDS, illetve más előre nem látott katasztrófa meg nem törí a növekedési görbét, harminc éven belül a Föld lakossága megkétszereződik, vagyis eléri a tízmilliárd embert.

Ilyen körülmények között természetvédelemre csak a népszaporodás korlátozásával együtt komolyan gondolni, hisz a természet természet-ellenesség válásának elsőrendű oka, hogy a Földnek egyre több embert kell eltartania. Amíg tehát a népesség növekedés globális visszafogására nincs panacea, az ökológia összes többi aggályai másodrendű fontosságúak. Példa gyanánt: ha egy amúgy is lekopasztott, jó éghajlatú legelőre évről-évre több bárány jut, akkor nem a fű vagy a talaj minőségét kell megvizsgálni, hanem a bárányok mennyiségét. (Károly, angol trónörökös is ezt üzentte a braziliai ökológiai világtalálkozásra.)

Az ökológia problematikáját a világ többi gondjától sem lehet elválasztani.

Manapság úgy tűnik, a humanizmus újra előtérbe kerül, az egzisztencialista iskola agnosztikusainak, vagy a teológia úttörőinek, mint Teilhard du Chardinnek vagy Robinnak nézőpontját felhasználva. Az eltérő felfogású iskolák megegyezni látszanak abban, hogy egy bizonyos fokig mi, emberek, a saját sorsunk alakítói vagyunk. Ideológiai és szellemi harc folyik azonban abban a kérdésben, hogy az öröklődés és a DNA kényomat hogyan szabályozza a viselkedést, és végül is az egyén életvitelét, illetve ez hogyan növekszik, hogyan halmozódik fel, szembeállítva vele a nevelési, tanulási tapasztalatot, és az idegen kultúrához való alkalmazkodást, tehát az egyed tapasztalatát. Azt sem tudjuk, mennyire befolyásolnak bennünket az ősi képzetek, a közös mítoszok, vagy hogy az érzékeken túli percepció előretörése mennyire egyeztethető össze gondolkodásunkkal, s végső soron tetteinkkel.

Azt azonban tudjuk, hogy a szexuális kapcsolatot követően egy anya gyermekeként születünk a világra, és aztán meghalunk, általában százéves korunk előtt. A születés legújabbán már nem csupán az anya kiváltsága, mint életadó, de nem is szükségszerűen nemi érintkezés eredménye. A mesterséges megtermékenyítés új perspektívákat nyitott meg. Időlegesen vagy éppen véglegesen egy kémcső helyettesítheti a méhet, sőt a hüvelyt és a hímvesszőt is. Az orvosok képesek elvonni spermát és petét az emberi szervezetből, és ugyanolyan emberi lényeket tudnak létrehozni, mint amilyeneket Huxley álmódott meg. Hogy képesek-e erre most, vagy csak a jövőben, vagy hogy teljesen kizárják-e az emberi közreműködést, miután kivonták az életerőket – már más lapra tartozik. A lehetőség,

akárcsak Damoklész kardja, mindnyájunk feje felett lebeg, miszerint a mesterséges vagy gépesített születés elvágja a köldökzsinórt, ami a gyermeket az anyához, a család talajához, és végső soron az általunk ismert társadalomhoz köti.

A brazíliai tupi indiánoknak vagy egy mítosza, amely még ma is befolyásolja a törzs egyes tagjait: keresik a Jóság földjét, ahol nincs szenvedés, nincs halál. Bár ilyen föld nem létezik (s ha igen, nem ezen a világon), rendkívül jellemző a törekvés, ami a gondolatot szülte. A halál mindenkit elér, de nem mindegy, hogyan ér el: munkánkat elvégezve, szereteteink körében, ez a mors bona, a szép halál ismérve. A szenvedés forrásai közül az éhséggel csaknem egyenrangú, méretekben és intenzitásban, a tönkretett környezet okozta szenvedés. A környezet egészét nálunk nagyobb természeti erők formálták; a környezet kisebb, de ma már egyre növekvő részét az ember módosította. Az az ember, aki szimbiózisban élt az állatfajokkal, kihasználta a környezet előnyeit.

A mens sana in corpore sano, a testi és lelki épség embere csak egészséges környezetben élheti meg potenciálját. Az eltűnő őserdők légzőszerveitől fosztják meg a Föld egészét, természetes környezetétől a benne élő indiánt, négert, malájt. Az atomsalak közvetlen környezetében azonnali rákosodást okoz, hatásában gyakorlatilag el nem évülő kártékony sugárzását. Az elefántok kiirtása (és a rinocéroszoké, a bálnáké, de a kardfogú tigriseké és a farkasoké is) nemcsak egy biológiai filumtól fosztja meg a bolygót, hanem hozzájárul az ökológiai egyensúly felbomlásához, melynek ezek a fajok szerves tagjai. A túlpermetezés (indiai példa) egy hatalmas rizsföldön megölt minden „kártékony” s ugyanakkor „hasznos” rovar is, nem beszélve az irtószerek kémiai hatásáról, melyek átterjedtek a rizsre és végső soron a fogyasztóra. (A kártékony szöcskéket természetesen tartja kordában a hasznos feketepókok telepítése.)

A Temzéből a beleeresztett szennyvizek és motorolaj következtében – két faj kivételével – kihaltak a halak; 1970 és 80 között új rendszabályok és szűrőberendezések megtisztították a vizet, s ma Nyugat-Európa egyik legtisztább folyója és 12 visszahonosodott halfajta lakóhelye. A Duna Bécs és Linz közötti szakasza a partján épült kémiai üzemek tevékenysége miatt ma is a legszennyezettebb, időnként, helyenként kifejezetten mérgező. A Bős-Nagymaros erőmű a tájjal, a vízzel együtt átalakította a humuszt, idegenebbé tette a környezetet. Ez a környezet, mármint a Dunántúl északi része, illetve a „fel-dunai táj” természetesen csak mikromilió. De emlékezzünk a költő szavára: „Világ valamennyi vizét hazatereld, víz juhásza!” Vagyis a vizek összefüggnek, a mikromilió a makromilióval, a Duna-táj egészével kapcsolatos. (A Rajna, a Majna baja hasonló.) A 21. század legnagyobb kincse az édesvíz, mely, ha megkeserítjük, könnyeinktől lesz még keserűbb. A földgolyóbis immáron olyan falu, melynek kútjai a folyók. Emlékezzünk, hogy bántak el a középkori zsarnokok a nekik nem tetsző falu népével! Megmérgezték a vizét!

A táj csupán a fokozatos és organikus alakítást bírja el, s az ember sincs másként. „Rántsd ki a talajt a lába alól”, s elidegenedik, eltűnik (az emberszeretet mellett) legfontosabb érzése, a hovatarozásé, s testi nyavalyák mellett a sehol-lét pszichikai fájdalmi nyomorítják. Ha nem vigyázunk, a technika előnyei a technológia Procrustes ágyai lesznek.

Manapság mindenki, a fasisztákat kivéve, elfogadja azt aényt, hogy genetikailag egyenlők vagyunk, hogy minden fajnak lehetnek géniuszai, hogy bármelyik nemzet fia válhat agysebésszé vagy nukleáris tudóssá, ha éppen „kéznél van” a megfelelő környezet hozzá. És mégis: a lehetőségek szörnyű egyenlőtlensége továbbra is fennáll. A régészeti leletekből következtethetünk arra, hogy az ősember nem túl barátságatlan területeken próbált megélhetést biztosítani magának, és a történelmi idők embere viszonylag kellemes helyekre építette birodalmait. A kezdeti geográfiai szerencse, úgy tűnik, geopolitikai lehetőségeket ad az utódoknak, de ők még mindig szilárdan és rendületlenül ragaszkodnak öröklött földi javaikhoz, a termelés feletti hatalmukhoz, többféle választáshoz, a „szabadság” hangsúlyozott jelentéséhez, ami alapvetően kizárja vagy figyelembe se veszi mások szabadságát. A harmadik világ gyermekeinek szenvedése (első világ, második világ, harmadik világ – kényelmes kategóriák, mintha szállodák vagy éttermek lennének), a gyermekmunka, az éhség és az éhínség, amint ezeket az egyre növekvő milliós néptömegek érzékelik, emberi együttérzést vált ki, de a kevés jótétemény olyan, mint a seb kötözgetése, annak gyógyítása nélkül.

Viszonylagos értelemben az éhezés csökken a világon – bár a segélyszervezetek ezt az állítást megkérdőjeleznék –, de abszolút értelemben még mindig növekszik. A hatmilliárdos emberiség legalább kétharmadának nincs elég élelme, és milliók halnak meg naponta éhségben vagy rosszul tápláltságban. Két kezünket összetéve feltehetjük a kérdést: igazán érdemes-e a világra jönni, ha nincs meg a lehetőség, hogy az ember rendszeresen megtöltse a hasát? Van-e fontosabb, mint az a jog, hogy az ember kapjon a fennálló készletek bőséges kosarából? Annyira kibillent az egyensúly a gazdag és szegény országok között, hogy ezt már nem is tudjuk visszaállítani? Vagy csak egyszerűen túl kényelmes úgy hagyni, ahogy vannak, megszabadítva lelkiismeretünket azzal, hogy adományokat juttatunk misszionáriusoknak és segélyszervezeteknek? Vagy még egyszerűbben, a FAO, az ENSZ Élelmezési és Mezőgazdasági Szervezete vessen ki egy világra szóló, úgynevezett éhségadót, melyből közös pénzalapot létesítenének, és egy nagyszabású mezőgazdasági beruházásba fognának, melyet élelmékészlet kísérne, ami aztán eljutna mindenhova,

ahol az éhségtől nagy számban szenvednek gyerekek és felnőttek? Nemde csökkentené ez a fizikai szenvedést?

A korai reneszánsz óta a legtöbb humanista hitvallás megjelöli az emberi jogokat és célokat, pozitív és negatív értelemben. Mindnyájan a boldogságok keressük – noha kevesen és csak rövid időszakra érzük el –, és szeretjük azt hinni, hogy munkával, ügyességgel, tanulással, elmélkedéssel, szellemi és lelki gyakorlattal tökéletesíthetjük magunkat. Vannak, akik azt mondják, hogy az élet célja önmagunk tökéletesítése. De legyen bárhogya is, az minden további nélkül igaz, hogy az emberiség tökéletesítette technikai, technológiai, természet- és humán tudományos ismeretét; hogy ma az emberek többsége lényegesen többet vár el a test kényelmét illetően, mint a háború előtt; hogy sikerült elkerülni, már hetven éve a legmagasabb fokú népiártást, amit úgy hívnak: világháború, noha belháborúk még mindig dúlnak, és a terrorizmus is egyre növekszik.

Minden humanista egyetért abban: a fájdalom rossz. Ez radikális eltávolodás a középkori, keresztény világfelfogástól, amely a szenvedést gyakorlatilag szükségszerűnek tartotta az örök élet elnyeréséhez; de azt nem állíthatja senki, hogy a pueblo indián vagy ősei valaha is osztották volna ezt a nézetet. Ez az antropológiai körülmény bizonyos furfanggal megerősítheti azt a sejtésünket, hogy a legtöbb általánosítás gyanús, mely alól ez az esszé sem kivétel. De mégis: a fájdalom nem jó. Hippokratész tudta ezt, a kínai akupunkturisták tudták ezt, és rákspecialista barátaim is e szerint az elv szerint cselekszenek. Ha pedig rossz a fájdalom, próbálkozzunk csökkenteni azt! A buddhizmus korai formája teljesen vagy csak részlegesen arra a gondolatra épült, hogy legalább a lelki fájdalmat kellene kiiktatni az ember életéből. A múlt század végén buddhista szerzetesek halálra égették magukat nemzeti célok érdekében, ami arra a gondolatra készítet engem, hogy a buddhizmus sem találta meg a gyógyírt a lelki fájdalom ellen, bár bizonyára felverte követőit olyan szellemi fegyverzettel, amellyel inkább képesek úrrá lenni, vagy elviselni a fizikai fájdalmat, mint a lelki. Noha az helyes feltételezés, hogy hála a fájdalomcsillapítók és az anesztézia elterjedésének, a fizikai fájdalom lecsökkent, addig a lelki fájdalom – valami, ami aggódással indul és szenvedésbe torkollik – aligha van csökkenő félben. Mégis az elvárások és a tűrés közti különbségek, már ami a fizikai fájdalmat illeti, olyanok, mint a nyugati ember hasának megtöltése – vagy túltöltése –, és a keleti vagy déli korgó gyomrú ember szenvedése közti differenciák. Amerikai fogorvosom régebben helyi érzéstelenítést használt, mikor tömte a fogam, ugyanó korábban szabadságait az afrikai őserdőben töltötte, mint „jőtevő”, ahol különböző törzsbeli négerkeket kezelt. Ezek az emberek köréje sereglettek a missziós állomáson, ahol naponta száz fájó fogat húzott ki anélkül, hogy a fájdalmat bárhogyan is tompította volna.

A félelem a lelki fájdalom legismertebb oka. Bolygónk bioszférájában minden teremtettt élőlény, kicsi vagy nagy, érzékeli ezt. Feltételezzük, minél fejlettebb az idegrendszer, annál erősebb a fizikai fájdalom érzékelése; esetleg a bonyolultabb agy „élesebben” képes felfogni a nagyobb fájdalmat, az élesebb lelki gyötrelmet. Legáltalánosabb félelmeink az univerzális és egyéni pusztulás, a szeretet, a remény, a hit elvesztése – magunkban, embertársainkban, a gondviselésben vagy a történelmi szükségszerűségben való hitünk elvesztése –, félünk, hogy elveszítjük a fejlődésbe vagy az élet értelmébe vetett hitünket. A fájdalom nem abszolút: sokkal elviselhetőbb, ha valaki úgy sérül meg, hogy igaz ügyért harcol, bármi is legyen az ok, vagy az illető igazságérzete.

„Hen panta rei” – egylényegű a világ, mondta Hérakleitosz. Korunk két kiváló magyar filozófusa, Hamvas Béla és Határ Győző teljesen eltérő következtetést vontak le a fenti tételből. Tele idealizmussal, Hamvas úgy gondolta, ezt az egy és egyetlen világot emberi lények népesítik be, akik vagy tisztában vannak az őket körülvevő valóságos világgal vagy sem. Azok, akik tisztában vannak vele, lelki rokonságot éreznek minden más teremtménnyel, mint pl. az állatokkal, növényekkel, sőt még a kövekkel is. Ez mellesleg a Védák tanításából ered. Határ világfelfogása is integrált: a többféle, lehetséges univerzumok összhangba kerülnek az egyetemes, tárgyi világ törvényeivel, s bár némi tudatosság valószínű, a határai azok, amik az öröklődött növekedés és az átadott tudás felhalmozódásának határai is, amelyek legfeljebb annyival érnek fel, mint a hangyák szorgoskodása egy teljességgel közömbös univerzumban. A két következtetés közül az első tele van reménnyel, a másik pedig be nem bizonyított pesszimizmussal. Határ világegyeteme nem csökkenti a lelki fájdalmat, és nem is teszi könnyebbé az emberiség terhének elviselését.

Különös, de bármi is legyen a dolgok „igazi” állása, a humanista ideálok lelki termései, melyek a tizenharmadik században kerülnek előtérbe, mint pl. a szabadság, egyenlőség, testvériség, csillapítószernek hatnak. Századunk kutatásai az agresszió terén – mint pl. Koestler intuitív feltevése, állati örökségünket illetően, és Konrad Lorenz jól kifejtett, etológiai munkája, melyben az ember, mint önkényeskedő cselekvő és katalizátor szerepel –, úgy tűnik, azt sugallják, bármilyen kollektív akarat is létezik, amely ellensúlyozni képes a rossz szerencse, fájdalom, rossz elosztás és más összetevők terhét, az agresszió második természetünk. Aggodalmaink tehát csak viszonylag csökkentek: a rossz elő-előtör, ha nem háborúban, hát terrorizmusban, ha nem terrorizmusban, hát a túlzott huliganizmusban, az öregek megtámadásában, a védtelen bántalmazásában, az ártatlan megerőszkolásában.

A fennálló vallások a felvilágosodás kora óta válságban vannak. Mivel a „túlvilág” jutalmi térben és időben elhalványultak, ennek a világnak fájó kelései egyre sajnóbbá váltak. Úgy tűnik, minden kor felfedezi saját gyógyírját, mivel „az emberiség nem bír el túl sok realizmust”. A múlt század gazdasági és politikai messianizmust kürtölt szét a

világban, mely a múlt századnak utolsó évtizedében ért véget. A proletár internacionalizmus ugyanolyan lehetetlen összekötő kapocs volt, mint az a testvéri szeretet, amelynek a keresztény nemzeteket kellett volna egybefognia. Ezek a gondolatok valahol nagyon mélyen és távol, a Bibliában gyökereznek. Felváltva, egymás után voltak kapcsolatban a judaizmus legtisztább változatával – az esszénusoknál különösképpen –, és tipológiailag elég közel állnak a sztoikus nézetekhez, melyek a görög gondolat újraértelmezésére épültek. Mintha egy időtlen, valódi jószág és egy elképzelt, idealista jószág egyesülne, s egy új és optimista hitvallás szövődése bontakozna ki. De ki zavart össze mindent? Az agresszió – lenne az egyik válasz. Az egoista emberi természet – lenne a másik.

Lamarck és Darwin együttesen (kapcsolódva természetesen a háttérben levő száz másikkal), az evolúció kétélű kardját adták át nekünk. Pusztító teória, de mégsem alaptalan. Eltekintve attól a kikövetkeztetett elmélettől, hogy sok milliárd éves bolygónk utolsó öt percét éli most, a geológiának kevés értelme lenne anélkül, hogy el ne fogadná: lávával és gázzal borított földgömbünk fokozatosan hűl ki, engedve kifejlődni a vegetációt, majd föld alá süllyesztve az őserdőket, hagyja őket szénvé kövesedni. A vallás legújabb formája, a „zöldek” hite térít és hódít misszionárius hévvel. A hívők nemcsak az embert kívánják megmenteni, hogy ezen a bolygón jobb életteret nyerjen, közben egészségesen tartva őt a többi egészséges embertárs között – az állat-felszabadítók csupán egy vakbuzgó szektája ennek az új egyháznak –, hanem az egész környezetet is meg akarják menteni: a golyóbis bőrét, leheletét, nem beszélve a belekről és az erezetről. A zöldek maximálnák a vegyi anyagok használatát a mezőgazdaságban, az atomenergiáét az iparban. Stratégiájuk épp oly vonzó és nem tisztán körvonalazódott, mint a többi csodaszere, ami valaha is létezett. Csak képzeljük el: ahogy most van, Földünk egyharmada közel van az éhezés szintjéhez, egy másik harmadának pedig nincs elegendő ennivalója. Egy olyan helyzetben, mikor nincs népesség növekedés – hogy ne is említsük a termelés növekedésének hanyatlását –, az alapvető betegségek elterjedhetnének, mert a kémiai technológia visszaszorul.

Azért persze pártolom az ökológiát. Nem szép dolog, és történelmileg helytelen is azt állítani, hogy „Krisztus tévedett”, mivel a kereszténység hozta létre az eretneküldözést, az inkvizíciót és a vallásháborúkat. Ideális és tökéletes gyógyszer előírása a világ és az emberiség bajainak orvoslására – még ha a maga csetlő-botló, önző módján is – biztos, hogy valahol elmérgesedik. De a többi rész még így is gyógyszer marad.

A legnagyobb veszély, mellyel a környezetvédőknek szembe kell nézniük, az a tény, hogy a tömegnépszerűség (amennyire irányítani lehet, olyannyira kiszámíthatatlan is) új „klímát” hoz létre, ahol „felborul az egyensúly”. Valóban, a Földet védeni kell, mint ahogy az összes teremtményét. Igazában kéne lennie egy elefánt-programnak (az esszé írója kapcsolatban áll a Világ Vadvédelmi Szövetséggel), a bálnavadászatot teljesen be kéne tiltani, nemes vad megmentési akcióknak kéne indulnia, dohánymentes környezetet kellene létrehozni, meg kellene oldani a nukleáris hulladék eltávolítását – és folytathatnánk a sort végtelenségig. De kellene lennie valami egyensúlynak a fennálló energiatartalék használata és kivonása között, vagy merő pusztítást viszünk véghez földanyánk megmentése nevében. Csak néhány példa erre: a szerves farmgazdálkodás jobb, mint a vegyi. Azonban, ha ki is tudnánk a vegyit iktatni, fokozatosan persze, az olcsó élelmet előállító farmgazdálkodás, az élelem-segélyezési programok hirtelen leállnának, és az éhség talán még nagyobb fokon, milliókat pusztítana el a Földön. A részleges megoldás az, hogy a harmadik világban „gyenge” vegyszeres mezőgazdasági művelést kellene bevezetni.

Az angol Zöldpárt, akik az én szavazatomat is megkapták egy választáson, azt jósolta, hogy a 21. században három milliárdnál több ember nem élhet a Földön, mert ennél több túlfészítené a bolygó energia- és egyéb tartalékait. Ha pedig így van, ez úgy hangzik, mint egy új biológiai diktatúra. Hacsak nincs egy világkormányzó és egy világadó a családonkénti több mint egy gyerekre, vagy olyan világpolitika, mely képes ezeket a törvényeket foganatosítani – efféle korlátozást sosem lehet alkalmazni. Tehát, hogyan csökkentjük a népességszámot, s hogyan virágoztassuk a zöld gondolatokat anélkül, hogy letipornánk az emberi jogokat? A válasz a következő: apránként, lépésről-lépésre. Ki kell alakítanunk a világöntudatot, ennek pedig fokozatosan kell megszületnie: ne éljen több ember a világon, mint amennyi egészségesen el tudja látni a földet és önmagát. De ez nem hárommilliárd, mert ahogy a termelékenység növekszik, úgy szaporodhat a népesség.

Ha az evolúció a dolgok természetének lenyomata, akkor a jelen problémáinak fel kellene oldódnia a jövő problémáiban. A bronthosaurusok környezeti és biológiai problémája eltűnt azáltal, hogy emlősök foglalták el a helyüket, akik a szárazföld meghatározó élőlényivé váltak, s akik hozták a maguk környezeti és társadalmi problémáikat. A jelen távcsövén keresztül csupán két csillagot látunk világítani a sokkal racionálisabb jövőből, melynek fényénél a megélhetés sokkal „jobb” tűnik a többség számára, mint amilyen a jelenben. Az egyik a világkormány, a másik pedig a világúr. Ha az „élet-halál harc” – a természetes kiválasztódás, agresszió vagy akármilyen révén – megszűnik, s a túlélést a DNA szabályozza, akkor bizonyára többet meg tudunk hódítani, mint ezt a kék és zöld, agyonnépesített bolygót.

Jó lenne itt most megállni kissé, hiszen a világkormány már csírájában köztünk van, a pillanatnyilag még tehetetlen Egyesült Nemzetek áruházában. Űrutazások, Holdra szállások, űrszondák és vizsgálatok messzi bolygón,

már mindennapi életünkhöz tartoznak, de mégis ugyanolyan messze vagyunk attól, hogy a lakhatatlan csillagokat lakhatóvá tegyük, mint attól, hogy az Egyesült Nemzeteket olyan szervezetté alakítsuk, mely képes megállítani a világehézését. Még most is hiszek abban a feltételezésben, mely szerint az emberi testvériség gondolata potenciálisan lehetséges, s hogy a jövő világkormányja úgy fog kezelni minden nemzetet, embercsoportot, mint egy nagy család tagjait. Alaptalan feltételezés ez?

Jó harminc évvel ezelőtt azok az emberek, akik átfogóan látták a világ veszélyes helyzetét, a nukleáris háború rémétől rettegtek, mely az emberi faj többségének kipusztulásához vezetett volna, a radioaktív sugárzásával, nukleáris telével, majd az azt követő éhezésével és járványaival. Mára a pszichológiai klíma jelentősen javult: kevesebb a fegyverkezés (bár nem sokkal), a nagyhatalmak közti hidegháborús légkör enyhült, és az a haszonelvű szemlélet, miszerint adjunk többet a gazdaságnak, mint a fegyverkezésnek, uralkodni látszik, már ami a nagyhatalmakat illeti. Akár Jeremy Bentham véleménye (aki azt mondja, minél többek boldogságát próbáljuk elérni), akár a belháborúktól való félelem a motiváló erő, a nagyhatalmak csendes vizek felé hajóznak. Jelenlegi időszakunkra nézve a totális nukleáris háború valószínűtlen fenyegetés, bár a kiskirályoskodó, helyi zsarnokok nemzetközi atom-banditizmusa nem szüntethető meg. Mivel az többé-kevésbé igaz, hogy a Yale egyetemen végzett hallgató képes biciklitárolójában nukleáris fegyvert készíteni, az őrült és lelkiismeretlen pedig képes könnyen eljátszani a sci-fi bestsellerek forgatókönyvét. Nem ugyanez volt az, amit Hitler és Sztálin tettek a rendelkezésükre álló eszközökkel?

És mégsem az Idi Aminok, Ceausescuk, Szaddam Husszeinek azok, aiktól leginkább félünk, hacsak nem vagyunk történetesen afrikaiak, erdélyiek vagy irániak, hanem a nagyszájú hősöktől, akik pillanatnyilag olyan színben tüntetik fel magukat, mintha ma született bárányok és liberálisok lennének. Ki az, aki megbízik bennük? Olyan konglomerátumok, mint az Európai Közösség, jönnek létre (részben a nagy francia forradalom egyik eszméjét váltva valóra), mások viszont, mint a Szovjetunió és Jugoszlávia, felbomlanak (akárcsak Lenin rémálmaiban). Ez kellemsé teszi az életet, ha éppen nem Irakban vagy Afganisztánban lakik az ember.

Bolygónknak bioszférája és fizikai környezete van, melynek előnyeit az élő organizmusok élvezik és kihasználják, kezdve a növényektől az emberig, melyek hasonló testfelépítéssel rendelkeznek, s ugyanazon elv szerint működnek. Az élettelen testeknek ugyanolyan atom-struktúrájuk van, mint az élőknek és más testeknek, melyek valaha is anyaggá álltak össze a világegyetem távoli pontján. Teilhard de Chardin egy nooszférát is lehetségesnek tartott, mely a tudat növekvő, átfogó hálózata. Ennek létezése, akárcsak az evolúcióé (melynek szellemi kiterjedése lenne a tudat) attól függ, elfogadjuk-e azt a teóriát, mely jobban magyarázza a világot, mint más magyarázatok. Az élet, már ahogy mi ismerjük és értjük, versenyszerű. Amikor a verseny felgyorsul, a versenyzők agresszívvá válnak. Az agresszió pedig rombolásba torkollik. És legvégül önpusztításhoz vezet-e ez? Ha az ember nem képes meghódítani az űrt – eddig csak utakat tudott belé építeni –, ha nem képes kordában tartani saját nooszféráját vagy uralkodni saját agresszivitásán, akkor az önpusztítás veszélye nemcsak örökké jelen lesz, hanem sokkal valószínűbbé is válik az újabb és egyre rafináltabb módok bevezetésével, melyek a bioszféra tönkretételéhez és a nooszféra szétrombolásához vezetnek.

„Az emberélet útjának felén...” – mondja Dante, és csupán sugallta azt, hogy harmincöt éves volt, mikor elindult a túlvilági régiók megismerése felé. Az élet várható tartama Fiesoleban – ahonnan elindult –, ma biztos több hetven évnél. Ugyanez igaz az ipari világ másik felére is. Ez nem – vagy még nem? – igaz a maradékra. Ezen azt értem, hogy az élettartam Etiópiában vagy Szudánban, talán ha lehet, még rosszabb, mint száz évvel ezelőtt. Ezért bátran állíthatja valaki, hogy bár az élet meghosszabbításának ismerete világszerte jelen van, ez csak a fejlett nemzetekre nézve állja meg a helyét. Hetven, nyolcvan vagy kilencven évet megérve mindnyájunknak meg kell halnunk valamikor. Az élet alapvető feltétele, hogy egyszer véget ér, már ami az egyes élőlényeket illeti. Ami pedig a fajokra nézve igaz, ahogy paleontológiai, zoológiai, botanikai, sőt archeológiai múltunk mutatja, egyes fajtípusok kihalnak – vagy katasztrófa miatt, vagy mert nem tudnak környezetükkel megküzdeni, míg mások létrejönnek, alkalmazkodnak, életet adnak új dolgoknak, mint friss hajtások egy korhadó tölgyfán. Az ember a fejlődés csúcán helyezkedik el, minden élőlények és saját környezetének ura. De ura marad-e nagyon hosszú, hosszú távon, saját sorsának vagy kettős természete ostoba szolgájává válik-e? Nem tudom megmondani, mi lesz velünk, mert mi akkor már nem leszünk itt, no meg Heisenberg bizonytalansági relációja is az egyik együttható.

Hosszú távú jóslatokba már csak azért sem tanácsos belebonyolódni, mert ahogy a ma a tegnaptól, úgy a holnap a mától függ, a holnapután – a szimbolikusan távolabbi jövő – a holnaptól függ majd. Mi ma azért aggódjunk, hogy ma mi történjék a holnapért. Amennyit elérünk, annyival jobb lesz a holnap: kevesebb szenvedés, több létbiztonság, fokozatos változással egybekötött ökológiai folytonosság. Ezen – és az idők méhében fogant, még föl nem ismert aggodalmakon – alapszik majd a holnapután.

Győri László

Kvíz

Könyvtári emlék

A vetélkedőn mindenki eltelt a gyönyörtől,
a rádiós fecskéként röpdösött a mikrofon előtt:
mindent bele, győzni fogunk, mi meg ő győzni fogunk
ezen a játékos nemzetközi vetélkedőn.
Fülünk hegyéig pirulunk az izgalomtól:
öt pont, kilenc, tizenöt, huszonegy
a mi javunkra, győztünk!
A taps elült, szeretettel üdvözlöttük egymást,
nemes küzdelemben győzni gyönyörű, veszteni szép.
A vesztes, a cseh város, egy üveg savanyú uborkát
húzott ki puttonyából.

Kicsi háziünnepünkön aztán ittuk a lőrét, a kávé,
mustárba nyomtuk a virsli orrát, mint a kiskutyáét,
és ő, a rádiós, kitűnt közülünk szójátékaival,
néha egy-egy vállalkozó szellemű leány megmutatta neki,
merre van a WC az alagsorban,
a főnök exkluzív beszélgetésre hívta,
a takarítónő fehér kötényben ételt és italt vitt nekik,
és hozta a hírt, hogy már tegeződnek, no-no, mondják,
és egymás fülébe súgnak, ej-ej, feleli, nagy disznó vagy, te öreg.
Ezek ha összefognak a világ ellen, kő kövön nem marad.

Az üveg savanyú uborka a következő év előjele volt.

Mert akkor ismét vetélkedtünk.
Milyen játékos volt az a kvíz!
És éppen velük, északi szomszédainkkal.
A főnök exkluzív beszélgetésre hívta pártjuk főtítkárát,
amelyen aztán mégsem sikerült meggyőzni őt,
hogy jobb lesz abbahagyni kisdéd játékait,
a prágai tavaszt.
S mi átvonultunk a komáromi hídon.
A vesztes egy benzinnel önkezűleg fölgújtott halottat
nyújtott át nekünk, és akadtak ismét
vállalkozó szellemű szolgálak,
akik megmutatták az alagsorban,
hogy merre van a WC.

Ahol kirókázzuk a győzelmet,
ha egyszer majd eljön az idő.

A kiskatona balladája

– Nem megyek ki, itt maradok!

– Dehogynem jössz, ki kell mennünk!

– Ha bejöttem, nem megyek ki.

– Minek neked itt rekedni?

– Ha bejöttem, itt maradok.
Ha egyszer úgy, akkor nem így.
Nem megyek ki, fáj a csizmám.

– Minek neked itt maradni?
A csizmádnak itt rohadni?
Brómot ettél, lányok várnak.
Haza mehetsz, nem jobb neked otthon?

– Ha egyszer úgy, akkor nem így,
hosszú nekem, hosszú a híd,
nem tudok én általmenni rajta.

– Ha nem lódulsz,
hadbírótság elé viszlek.
– Nem lódulok, nem megyek ki.

Édesanya fiát hívta:
– Gyere haza, édes fiam,
minek neked ott maradni,
a csizmádnak ott rohadni?

– Dehogy megyek, édesanyám,
ha egyszer úgy, akkor nem így.
Hosszú nekem, hosszú a híd,
nem megyek át rajta.

– Ne bugyborogj, tiszta lélek,
jössz te velem, kiskatona!
Adok neked kis kaszárnyát,
kicsi tankot, kis szerződést.
Hadd maradjon,
szép vezérőrnagy elvtárs!

Kis kaszárnya erdő mélyén,
árva erdő sűrűjében.

Jegyzőkönyv

Mansfeld Péter halálára

Megszűnt a nap szíve dobogni.
Beállt az este.

Intelem

Egynémely szociológusnak

Élnétek csak a kályha belsejében:
megtudnátok, hogy mi az a samott!

Lépcsőhurut

Az ember félrehallja,
annyira gyermeki,
amit a szó harangja
először ver neki.

A gyerek ugyanígy van.
Ha lépcsőhurutot
hall lázasan az ágyban,
elméjén lecsurog,

s egy zugban fönnakadva
úgy kristályosodik
ki az a szó, olyanra,
hogy rögtön földerít.

A teljes tévedése
lesz az a variáns,
ép lesz ugyan, de mégse
az igazira látsz.

Ha elmúlik a láza,
félig emlékezik
a doktor úr szavára,
a töredékekig.

A lépcsőhurutból így
lesz lépcsőhurut,
a lépcső csak valódibb,
amelyen legurult.

Ha ezt-azt félrehallunk,
ha kitekeredik
a szó dereka, majd Jung
egy újat kanyarít.

A félreértett fákon
félrenyílt levelek.
A félreértést várom:
hogy végre értsetek.

Csepregi János

Az egyetlen út

– Részlet az Amerikai fiú című regényből –

Ugye kár túlagyalni, hogy estére hasmenést kaptam a délben evett, repeta cvekeditől, miközben elmaradt a Zsoldoskatona? Mert csak ennyi történt, nem igaz? Régebben én is biztosan ezt hittem volna, de ma már másként látom a dolgokat. Kedden ugyanis – még mindig eléggé pipásan a Pirire meg a muterjára – Sanyával a bezárt homokdombnál bunkerépítés közben elmeséltük Tóth Karcsinak az előző nap gyötrelmeit, aki nemcsak hogy nem csodálkozott a Zenebutik és váratlanul jelentkező problémám egybeesésén, de azt is elmondta, igazából nem is sejtjük még, hogy mibe keveredtünk.

– Sokféle erő létezik a földön, jó is meg rossz is. Vannak olyanok, amik régebbiek még a piramisoknál is, na, azok tényleg barón régiek! Ma két erő van csak a világon, ami erősebb a többinél, ezek pedig a Rock és a Diszkó, közöttük soha nem fejeződhet be a háború! – kiáltotta, majd megmutatta a nyakában lógó tigrisfogát, ami – mint elmondta – az egyik legerősebb diszkótámadásoktól védő amulett, s csak azért néz ki úgy, mint az, amelyiket még tavaly nyáron a búcsúban vett, mert nem akarja, hogy valamelyik paréj neotonosnak szemet szúrjon. Karcsi bizalmasan elárulta azt is, hogy biztos forrásból tudja, valami sötét szertartást követően, amin a Flipper öcsi is részt vett, elszabadult egy diszkódémon a környéken, aminél jobban kevés dolog töltheti el rettegéssel a hozzánk, azaz hozzám meg a Sanyához hasonló rendes krapekokat, mert az ilyenek szörnyen erősek, ráadásul tele vannak mágikus képességekkel, ha akarják egyetlen érintéssel kiszívják a véredet, ha akarják, egyetlen gondolattal kimossák az agyadat. Dalszövegekkel mérgeznek, ha pedig egyszer megfosztanak az akaratodtól, nincs visszaút, ha viszont erős vagy és nem engeded nekik, hogy átvegyék az irányítást fölötted, akkor eljönnek érted. Számomra hirtelen megszűnt a világ, csak akkor tértem magamhoz, mikor nem sokkal később Tóth Karcsi szemei szikrákat kezdtek szórni, és villámnál is sebesebben suhant el mellettem, mire utána fordultam, szegény Sanyának már folytak a könnyei és lángoló arcára szorított tenyérrel hüppögött.

– Mi? Hogy csak rizza? Hogy csak marhaság ez az egész? Baromság meg mesebeszéd? Tudod, sokáig én is így gondoltam, faszikám! S talán én is ugyanígy vigyorogtam volna, ahogyan most te teszed! De az az igazság, hogy te sem fogsz röhögni majd annyira, ha szembe találod magad a másik oldalla! Bizony eljőhet még az idő, amikor hideg veríték fog folyni a görbe hátadon már attól is, ha csak eszedbe jut, hogy egyszer talán egy szomorú nap még szomorúbb délutánján, nem leszel elég óvatos! Bizony; rettegni fogsz még a gondolatától is, hogy egyszer véletlenül tömegsport után talán a kerítésen felejtetted a büdös tornaszatyrodát, és esetleg csak otthon fedezed fel a végzetes hibát! De akkor már senkit nem fog érdekelni, hogy túlzottan belefeledkeztél-e valami hülye viccbe, aminek az utolsó soráért titokban annyit szenvedtél a Fülelssel napköziben a pad alatt, vagy az, hogy talán túl sokáig merengtél hazafelé a Vörös Szonja szépségén! Nem, akkor már nem fogsz vigyorogni, akkor már nem lesz rizza meg mesebeszéd, akkor már tudni fogod, hogy nem tehetsz semmit, hogy elkerüld a bajt, hogy tutira vissza kell menned érte, de nincs senki, aki megvédene az úton! Vissza kell menned egyedül! Vissza a sötét és kihalt utcán! Vissza a hangtalanul és baljósan imbolygó lombok alatt! Vissza oda, ahol valaki biztosan vár rád! Utoljára még erősen meghúzod majd a csukádon a tépőzárat, fejedre húzod a faterod munkásőrsapkáját, felteszed a hülye Piri hülye pillangószemüvegét, hátha nem ismer meg az, aki mindent lát, akinek egészen idáig még a létezéséről sem tudtál, te surmó, mégis kiröhögtél, azután hogy segíteni akartam nektek! Zsebedbe teszed a bicskádat, meg a timsót, hátha – valami csoda folytán – csak megsebesülsz, de a szívedben már érzed, hogy az életben maradásod csak hiú ábránd! Jól tudod majd, Sanyibanyikám, hogy hiába is futsz, mindig ott fogod hallani magad mögött azokat a furcsa hangokat, hiába is kapkodnád a fejed, sohasem láthatod meg, csak a szívedben érezheted biztosan, hogy ott, tőled nem is olyan messze a fák közti sötétségben megbújik a rémséges árnyalak! Aki inkább az őrlétebe kerget majd, mint hogy azonnal végezzen veled, mert az ilyesmi baromira szórakoztatja! Hát cseszd meg! Csinálj a gatyádba, engem már rohadtul nem érdekel! Kapjanak csak el benneteket, megérdemlitek!

Aztán elhallgatott. A csendben csak Sanya halk szipogása, meg Karcsi lihegése hallatszott. Mi van, ha tényleg igaz ez az egész? Mi van, ha valami bestia vadászik ránk? Hiszen láttam, hogy mi történt a Sanya családjával? Láttam, hogy

hogyan mosta ki az agyukat Juhász Előd! Szóval ő lenne az? Sajnos tutira nemcsak a tévéképernyőkön keresztül van hatalma.

Nem sokkal később már nyugodt hangon, mintha csak magának mesélne, Karcsi beszélni kezdett arról, hogy nem is az lesz a legnagyobb bajunk, hogy itt van ez a démon, mert azt még talán nagy nehezen ki tudnánk cselezni, de mivel tegnap éjjel Szolnokon az iparisok kollégiumában a tanítványai – miután értesültek ellenségük, a diszkórém felbukkanásáról – takarodó után megidéztek egy alvilági szellemet, a földre szórt lisztben reggel felfedezett patanyomokból pedig – ránk nézve sajnálatos módon – kétségtelen bebizonyították, hogy maga az ördög jött el, hogy segítsen a harcban a rockereknek, sajnos esélyünk sincs, hogy megússzuk épp bőrrel ezt az egészet. Mert az ördögről érdemes tudni, hogy egyedül a rockerekhez kedves, mindenki mást az ellenségének tekint, ami nem túlzottan jó hír azoknak, akiknek a mellkasában nem acélszív dobog, hanem diszkógömb forog vagy éppenséggel egyszerűen csak csúfolódós, bunkó seggfejek. Ők ugyanis csak haragra és bosszúra számíthatnak tőle, nem pedig védelemre meg különleges képességre. Szóval nem szívesen lenne most a helyünkben.

Sanya másnap nem jött suliba, én azt hittem kinyiffantották, de a Kelemen Pityu azt mondta, csak belázasodott, legalábbis azt mesélte neki reggel a muterja, de én tudom, hogy már senkiben sem szabad bízni. Így magamban retteghettem, és már az sem tűnt túlzottan könnyű feladatnak, hogy ágybavizelés nélkül megússzam az éjszakákat. Ráadásul tényleg hallottam a furcsa hangokat, bizony majdnem ott hagytam a tornaszatyromat tömegsport után a kerítésre akasztva, és ha csak egy pillanatra is, de tegnapelőtt este láttam valami alakot a félhomályban is. Nagymama nélkül még az utcára se akartam kimenni többé, bekapcsolva hagytam a tévét, állandóan nyitottam és csuktam az ajtókat, higgye csak azt a démon és az ördög is, hogy nem vagyok egyedül. Bár nem tudtam, hogy védelmet ad-e, de a biztonság kedvéért felraktam az egyetlen otthonlévő Omega lemezt a lejátszóra, s végső elkeseredésemben, mikor már ötödször kezdődött a hááá-hááá a Gyöngyhajú lányban, imádkozni kezdtem, hogy hadd legyen én is rocker ezután, meg a Sanya meg a Kelemen Pityu meg az öccse is, meg esetleg a nagymama, ha nincsen felső korhatár.

Pénteken oroszon, miközben idegesen lestem ki az ablakon, lapul-e most is odakint valami árny, aki engem figyel, váratlanul valami furcsa, rejtélyes zörgésre lettem figyelmes, mint amikor valaki az osztály egy távoli sarkában, valahol a hallótávolságom peremén selyemcukrok titkos bontogatásába kezd. Először az ugrott be, hogy de jó lenne nekem is egy olyan franyek kis cukorka, vagy legalább találnék a padom mélyén egy hetek óta a megtalálásáért epedező vajkaramellát, amivel majmot tömhetek, hogy legalább ennyi örömöm legyen, mielőtt az ördög vagy a Juhász Előd végez velem, de alig kezdtem el az óvatos tapogatózást a tankönyveim mögötti, élettelen úrben, hirtelen tisztán hallottam egy távoli, titokzatos hangot a fejemben, ami továbbra is celofánhangon, de érthető szavakkal elmondta nekem, hogy azért lett hasmenésem négy nappal ezelőtt a Sanyáéknál, mert a démon a tévén keresztül egy legtöbbször végzetes, fejfájással járó hasmenésáttal ki akarta oltani az életemet. Hogy miért? Azt nekem kell eldöntenem!

Én pedig azonnal tudtam, azért akart kinyuvasztani, mert megérezte a bennem szunnyadó rockert! Igen, biztosan, a tigris, ami ugrásra kész, hogy harcba szálljon a diszkósok ellen!

Jól emlékeztem még, Tóth Karcsi azt mondta kedden, ha az ember egyszer meghallja azt a földöntúli hívást, amitől a mellkasában – vagy igazán ritka és kivételes esetekben, a gyomrában – az acélszív dobogni kezd, akkor többé már nincs választás: rá kell lépnie a rockerség útjára, egyszer s mindörökké, különben kampec. Eddig legalábbis kinyuvadt mindenki, aki nem hallgatott rá, nagyjából még azon a héten.

Kész mázli, hogy meghallottam azt a cukorkapapír-hangot, mondom, kész mázli, és frankón tök szerencse, hogy mikor szünetben a végében megsúgtam Sanyának – aki aznap jött suliba először, sápadtan és csendesén – az órán történeteket, hogy előző szünet óta talán más ember lettem, akit ezután talán majdcsak egyszerűen Tigrisnek szólítanak, ő is elárulta, hogy hozzá is szólt az a cukorkapapír-hang, mármint hogy az ördögé.

Szóval ez van most, annyi átvirrasztott éjszaka és lemerített takaró alatti elemlámpázgatás után, végül csak találkoztam vele, s megússzuk épp bőrrel az egészet...

Ha arra lennél kíváncsi, hogy mit csinállok ma este miután megfürödtem, hát elárulhatom, csak megállok a tükör előtt és a muszklijaimat nézegetem, így tettem tegnap, aztán talán elmegyek tekintetemmel tábornözet gyújtani, esetleg szalonnát olvasztok a tündéktől kapott lebaszra, és így teszek most már mindennap az idők végezetéig.

Iancu Laura

Mennyből az angyal

Lakatlan házban
magány vacog,
üres vödörben jégszirmok,
szoptató asszony zsoltároz,
nyújtja kezét – hírért hozod?

Fogózik füst a lánggal,
köd a hóval.
Mit kezdjen, ki elázott arccal,
árnyékok közt is megmaradt,
nyújtja kezét – hírért hozod?

Némák szólnak, ha elhallgatod,
két megfagyás közt
a csecsemő,
háttal a mennyországoknak,
nyújtja kezét – hírért hozod
a megváltásnak?

Kolinda

Hogy úton vagy, nem tagadom,
El ne pártolj tőlem,
Szülöttem: éves fájdalom.

Kinek mondjam, ha neked sem,
Hozsanna, Glória! –
Befelé költött énekem.

Odakinn csörtet a hajnal.
Pogány ima a hó:
Mefagyott, vergődő angyal.

Hajnaltól reggelig

Sok csillag hullt éjjelt megint,
(nem fényesebb a föld),
S a jászolból senki nem int.
Ingem csontomig letépem,
S míg kakasszót hallok,
Panaszfalaid döngetem.
Varjú kukkant át a rácson,
Bántja a nyoszolya,
És bántja, hogy ázni hagyom.

Csernák Árpád

A porond

(álomminiatűrök)

„MAJDNEM BIZONYOS VAGYOK BENNE, HOGY SOHA NEM VAGYOK ÉBREN. NEM TUDOM, HOGY NEM ÁLMODOM-E, AMIKOR ÉLEK, HOGY NEM ÉLEM-E, AMIKOR ÁLMODOK, VAGY HOGY AZ ÁLOM ÉS AZ ÉLET NEM ELEGYEDIK-E ÖSSZE, NEM KERESZTEZI-E EGYMÁST BENNEM...

...NEM TUDOM, HOGY LÉTEZEM-E, LEHETSÉGESNEK ÉRZEM, HOGY VALAKI MÁSNAK AZ ÁLMA VAGYOK, SZINTE KÉZZEL FOGHATÓAN FÖLSEJLIK ELŐTTEM, HOGY AKÁR EGY REGÉNYFIGURA IS LEHETNÉK, AKI VALAMELY STÍLUS ÁRADÓ HULLÁMAIN, VALAMELY NAGYSZERŰ PRÓZAI MŰ TEREMTETT KÖZEGÉBEN MOZOG.”

(F. Pessoa)

*Álmomban remek novellát olvastam. Teljesen fellelkesültem. A szerzőjével is tudtam beszélgetni. Amikor fölébredtem, dühöngtem, hogy miért nem emlékszem a novellára, hiszen azt (valószínűleg) senki nem írta még meg; én álmodtam! Ha emlékeztem volna rá: megírhattam volna, de álmomban abban a tudatban voltam, hogy ezt már más megírta, így nem tartottam szükségesnek megjegyezni, csak ámultam, és csodáltam a novellát és a szerzőjét. Mégis, milyen volt? Természetesen olyan, amilyeneket én is szeretnék írni: világos, tiszta, lapidáris-ovális... pontos, feszes mondatok, mégis lázas, szürreális képek, de egészében a realitásokból táplálkozó, hiteles világ... tisztánlátás: a „reménytelen levés” dokumentálása, és mégis (megmagyarázhatatlan módon) reményt és hitet keltő, az elmúlás tudatában az életet igenlő... „A képtelenbe kivetített igazság.”**

*Az idézőjelbe tett hat szót Lengyel Balázs írta, novelláimat elemezve.

A városban

Szürke és füstös-okkersárga falak, őrjítő zaj, itt-ott felszedett aszfalt, útjelző táblák áttekinthetetlen erdeje, érthetetlen elterelések... Hirtelen Wartburg tolat felém, a fékre lépek, a kocsi megcsúszik és a csomagtartóról lerepülnek a csomagok. Peónia ideges és ingerült. „Mit csinálsz!? Mit csinálsz!?” – ezt hajtogatja, mire én is ideges leszek, fejemet vesztve át akarok hajtani a záróvonalon a túlsó oldalra, visszakanyarodni a csomagokért, tekerem a kormányt, de Peónia felsikolt, majd a döbbenettől levegőt sem kapva hebegi, hogy húzódjak le jobbra, majd ő elszalad a csomagokért. Lehúzódok jobbra, az útpadka mellé és megállok. Amikor kinyitom az ajtót, jeges szél csap az arcomba. Peónia kipattan és átszalad a túloldalra. Utánanézek, látom a kocsik között cikázó nyurga, kislányos alakját.

Ez a jelenet – némi módosulással – többször megismétlődik. Egyre ingerültebbek és elcsigázottabbak leszünk. Most, hogy itt voltunk, azt sem értettem, minek kellett ide jönnünk, holott, amikor elindultunk – erre pontosan emlékeztem – határozott céljaink voltak. Végül forgalmi dugóba kerülünk és én végképp lemondok az autóról. A legfontosabbnak hitt csomagokat magunkhoz vesszük és elindulunk a buszpályaudvarra.

Itt már nyugodt vagyok, vagy inkább fásult, de látom, hogy Peónia szinte sokkos állapotban van, remeg az idegességtől. „Mi bajod van?” – kérdezem – „Mit izgulsz?” – „Izgulok. Én ilyen izgulós vagyok.” – mondja és rémülten az árkádok felé néz. „Ott! Ott!” – ismételteti sápadtan, tágra nyílt szemekkel. „Nincs ott semmi különös” – mondom abba az irányba nézve. Aztán a tekintete olyan kifejezést ölt, mintha közeledne az a valami és ő nem tudná róla levenni a szemét. Már nem szól, csak elváltozott arccal mered arra a közeledő pontra. Elé állok, nyugtatgatni próbálok, becézgetem, pofozgatom tehetetlenül és egyre kétségbeesettebben. A buszmegállóban várakozó tömeg felé fordulok és azt kiáltom: „Orvost! Nincs maguk között orvos?!”

Senki nem felel, senki nem mozdul.

M e n e k ü l é s

Metró állomás. Halványzöld araldit pulton apró perselyek. Ide kell bedobni a viteldíjnak számító érméket, amelyek fényes oszlopokban állnak az átlátszó váltóautomatákban. Ha bedobod a pénzt, kigyullad egy kis zöld lámpa és a fotocellás nikkelsorompó felnyílik.

Valaki úgy dobta az érmét, hogy lepattant a pultról és az áttetsző metakrilát padlóra röppent, ahol kerek lyukacsok láthatók, ellenőrző nyílások a beépített robotrendőrök részére. A pillekönnyű érme légörvénybe kerül és az egyik lyuk fölött pörög ezüstoffényű, örült pörgéssel. Én ebbe a nyílásba dobálom filléereimet, célba véve a pörgő pénzt. Az egyikkel el is találok, együtt hullanak csörömpölve a kivilágított, szűk csőben. Aztán megszűnik a csörgő hang, mintha vízbe toccsannának a fémkorongok. És valóban, a kémlelőnyílás alján víz van, átláthatatlan, agyagsárga víz, és egyre emelkedik a szintje. A többi lyukba is belenézek, mindenütt emelkedő vízszintet látok. Kísé lejjebb, a hideget lehelő szilikon alagútból, ahonnan a komputerrel irányított légpárnás nyeregvasutat vártuk, a síneknek szánt vajatban is víz hömpölyög.

A tündöklő falon keskeny acéllépcső. Felkapaszkodom rá. A víz üdözőbe vesz, de a lépcsőn egy emelettel magasabba jutok, zsinórpadláshoz hasonló térségbe, ahol hősín drapériák és kötelek lengedeznek. Ezekbe kapaszkodva lendülök át egyik oldalról a másikra, a szennyes áradat fölött himbálódzva. Aztán átlendülök egy másik terem fölé, ami színházi díszlet- és kellékraktárhoz hasonlít, rokkant, öreg bútoraival, csonka díszletelemeivel. Itt nincs víz. Tovább lengek a kötélén, hol egy poros szekrény tetején, hol egy vár megmaradt oromzatán, hol fakó domboldalon találok magam szusszanásnyi időre. Kiszámíthatatlan vademberlengésében apróbb bútorokat, tárgyakat sodrok el, rozsdás kardok, ezüstfejú sétatobotok röpülnek velem.

Végül egy törött székre ereszkedem. Ott kissé megpihenek a kötélbe kapaszkodva. Távolabb mintha vasajtó nyílna, geometrikus fénydarab hull a terembe és megjelenik Peónia csomagokkal a kezében, a hétköznapi délelőttök józan, friss levegőjét hozva magával. Megáll a terem végén és azt mondja: „Megint későn keltél”. Szavait visszhangozzák a falak. Mozdulatlanul állok a rozszant szék poros kárpitján, a kötélbe kapaszkodva, aztán elengedem a kötelet és a székkal együtt, lassan – mint filmek lassított felvételein –, nagyon lassan, puhán és hangtalanul a földre zuhanok.

L o v a k

Házsorok között, majd árnyas erdei utakon napsütötte fennsíkra érkezem. A völgyben cirkuszi sátor. Irreális magasságokban, tornyos faépület erkélyén egy ló áll. Az égre rajzolódik íves nyaka, gyönyörű feje: kék alapon hősín forma.

Állok és elragadtatással nézem, majd, mintha taszítanának – elindulok fölfelé. Nem akarok, mégis megyek. A vállalkozás reménytelennek és teljesen értelmetlennek látszik, de mennem kell, hozzá, a közelébe. Emelkedem. Talpam alatt nyikorognak a falépcsők. A gerendák között, a faszervezetek résein át örökké azt a fehér alakzatot figyelem, egyetlen pillanatot sem akarok elvesztegetni.

Zárt, sötét helyiségen kéne keresztül mennem. Itt egy másik ló toporog. Koromszín. Szeme és foga megvillan, ahogy a fejét hátraveti, sörénye suhog, az arcomba csap. Nagy teste szinte eggyé válik a sötétséggel, csak vad szagát és kipárolgó forróságát érzem. Patái alatt remeg, dübörög, meginog a deszkaépítmény.

Hátrálni kezdek, de nem akarom szem elől téveszteni a fehér lovat, végig őt nézem. Csak alulról csodálhatom és egyre távolabbról: nyugodtan, mozdulatlanul áll és a távolba néz.

K u t y á k

Fenyőkkel szegélyezett árnyas útról kökényillatú bozótosba, majd burjánzó mediterrán flórába érkezünk. A kutyák néha megiramodnak valami neszre, a sűrűbe vetik magukat, aztán visszatérnek lógó nyelvvel, lihegve; lefetyelnek egy tócsából, aztán rám néznek. Ritka pillanat: mozdulatlanul állnak. Én is megállok. Jobban, tisztábban hallom a hangokat; jobban, tisztábban látom a színeket.

Repülőgép zúg el a fejünk felett. És akkor hirtelen látom ugyanezt a helyet nélkülünk. Mintha az iménti állóképből kiegészítettek volna hármunk alakját: látom önmagunk hiányát. Komoly okom van azt hinni, hogy a kutyák is látják.

Aztán csinos, fiatal arcokat látok: feszülő bőr, csillogó szemek, duzzadó ajkak; rohamosan közelítenek ezek az arcok

és rohamosan csúfulnak, torzulnak, vénülnek, ráncosodnak, aszalódnak, zsugorodnak, míg végül lerongyolódik a bőr, lerohad a hús a szájról, kihullanak a fogak, zanzásodnak a fejek; már csak apró aszalt almák gurulnak felém, majd azok is elenyésznek...

...és megint a kutyák. Rozsdavörös szőrük izzik a késődelutáni fényben, zászlófarkuk lobog.

Fellépés

Feszülten várakozó tömeg az egyetem aulájában. Beszédemre várnak. Forradalmi beszédre. Szűkülve érzem: nem tudok megfelelni az elvárásoknak. A teremben lázas morajlás.

Ezzel egy időben kiállításra is készülnek. Én két szobrot hoztam. Az egyiket Peónia készítette – Virág a címe –, körtefából faragott szelíd-szép szobor. A másikat nem kellett készíteni, csak észrevenni: göcsörtös, ágas-bogas fa. Az erdőből hoztam. A zsűri azt javasolja, vágjam le az egyik ágát, s akkor elfogadják. Mondom, hogy azt nem lehet. A tömeg elé állok és szétnyitom a fát: a kéregágyban fénylő corpus. A teremben csend lett.

A porond

A konferanzzé mûsor előtti beszédében közli, hogy ő az est egyetlen szereplője. Bárkivel, bármi történik: minden lényben, minden történésben ő rejtezik. Ha bárki hangot hall, az ő hangját hallja; ha bárki mozgást észlel, azt a mozgást ő idézi elő. Miután ezt kifejtette, eltűnt.

Látom, hogy a kellék nincs előkészítve. Egy zsebkendő az, amit kivégzésem után véresen mutogatnak, de a kendő nem véres. Felfordulás, premier előtti idegbaj; senki nem talál semmit, senki nem talál senkit. Páni félelem fog el. Végül késsel magamba szúrok és összevérezem a fehér zsebkendőt. Kenegetem a vért, hogy jól mutasson.

Tudatom képernyőjén – vagy keskenyfilm vetítőjében – látom saját kivégzésemet. Semmi preparáció: valódi a kötél, valódi a halál. De nem ez izgat, hanem, hogy mitől lesz véres az a zsebkendő és kié? És miért mutogatja? Vagy más halálnemet kell választanom, vagy nem kell a zsebkendő, gondolom, de nincs sem időm sem módom a változtatásra: kezdődik az előadás.

A színpad – vagy porond – egyetlen hatalmas, felül fedett, körben cölöpökön álló, falak nélküli térség. Ebben a körülhatárolt, mégis a végtelenség érzetét keltő térségben temérdek lény látható, rendkívül sok és érdekes történés tapasztalható, de ha jobban odafigyel az ember: – valóban – minden hangban ugyanazt a hangot fedezi fel, minden mozgásban ugyanazt a mozgató erőt.

Vass Tibor

A Károlyi Mihály utca felett a porszín

Azt gondolod,
ezek is mind ugyanoda odamennek,
aztán kiderül, mégse.

Éppen a kapu előtt
másfelé elkanyarodnak.

A múzeum udvarán kevés az autó,
építkezés miatt csomó út lezárva,
behajtani az ügyesek tudnak.

Egy nem ügyesnek
porszínű a cipője,
messziről gyalogolhatott.
Sokakat meg-megkérd, nekik hogy sikerült.
Meg volt beszélve, mondja neki az egyik ügyes.
Hát mondtuk, hogy dolgunk van nekünk itt,
mondja a másik ügyes.
Mi meg csak úgy jöttünk,
öltönyünket látván a biztonsági őr
szinte mintha nem is kérdezett volna semmit,
mondja egy harmadik.

A lépcsőn felfelé mennek előttünk,
látjuk messziről az ügyesebbjét,
negyedikek, ötödikek,
nekik is úgy
ahogy bejött az élet.

Berekvíz felett a mályva

Az öreg hölgy kalapselymén egy apró mályvaszín folt, rájátszik a fürdőruha pántjának apró mályvaszín foltjára, karjait széttárja, magába gyűjti a napfényt, nem a mályvaszín foltokról beszélek, pedig könnyen elképzelhetőek azok karjai is,

a foltok karjainak is ős kezd lenni és a napfény még magunkba gyűjthető,

gyűrhető a kalapselyem, nem igényel vasalást,

ráhasal a vasalásra, hogy fekszik egy falu Monyha felé, Semjén helyett Kalapsemjénnek hívom majd ezen túl, hogy emlékezzek majd az öreg hölgyre, aki mályvaszín foltokkal hasalt rá az időre.

Másfelé figyelő

Pezsgő-tablettákkal iszom a szénsavmentes ásványvizet, szelet ne csináljon folyton. A szelet kenyér, amit reggelire eszek, hétmagvas. Fahéjas a tea hozzá mostantól és repcemézzel csurgatott.

El ne szóljam magam, figyelek az egészségesebb életmódra, hogy nagyobb esélyem legyen tovább életben maradni.

Rohamokban jön rám az életmódra figyelés.

A barátom, aki autóbalesetet szenvedett, nem tudom, mit reggelizett. Evett-e egyáltalán, mielőtt letakarták azzal a vastag nejlonnal, ami alól kilógott a cipője. Megismertem a cipőjét az újságban közölt fényképeken. A nejlon olyannak tűnt, mint a tófólia, a némakacsáimnak ástam gödröt és tófóliáztam, akkor fogtam a nejlont.

Fogja a nejlont az emberfóliázó, és letakar.
Vajon a rohammentő melyik részében tartja a letakaró ember a fóliát.
A tófóliát én a kisházban tartottam, a bal sarokban.

Valahányszor beérek a faluba,
nem is kell beérnem, elmenni a helyszín előtt,
már lefelé a lejtőn, ami a faluba vezet,
pezsgőtabletták jutnak eszembe, ásványvíz,
a hétmagvas kenyér és a szörnyhalál,
a másfelé figyelő barátom.

A test, ahogy fekszik az úton, fekvése irányát tudom,
meg a vitaminokét.
A faluból kifelé menet elmúlik a rossz érzésem.
Ha más irányból utazom keresztül,
eszembe nem jut az egész.

Az otthonom irányába kellene tehát jönnöm folyton,
nem érdekelne, hogy kerülök oda,
ahonnan épp hazafelé tartok,
csak a tartás lenne
haza,

eszemben kacsán, mézen kívül
nem sok járna
más.

Molnár Gábor

Csodáktalan kopár

nyeszlett lelket fútt nékem az Isten,
olyant mi rí e bordélynak kövén,
vagy tán a lucifer maszatolt engem,
felcsinált boszorkány köldökén

újévnek hidegén, mint odvasan kidőlő fogak,
szertesok énjeim fagyottan földre hullanak,
lelkemmel hervadó jégvirág a szó,
utolsó bizalmam marja el könnyemből a só

már angyaltalan kietlen karakterem,
te hajcsár, elhajoltam sorsostorod elől,
cifra semmin széjjel széled szelem,
émelyeg a szív, e csodáktalan kopár kiöl

titkolt köveken kotlik a kevéske gonosz,
mely szerelmes szépséget fösvény mód oroz,
s úrhatnám lapályos lélek lóg rémséges övén,
rigolya abajgat élőket, füllentők kövén

így, árva esten sír a sír,
árnyas hamvam görcse vacog,
ördögtövis nyílt szívemre ír,
kivégzettem csorba sziluettje ragyog

Álom a szerelemről

borásra álmodott szobában,
mint játékban megfáradt rongybabák,
nyújtott lábbal, tehetetlenül ülünk
a hideg pádimentumon

s az egymásra eszmélés kölcsönös csendjében
szívláztól izzó tenyerem,
szívedtől lüktető tenyered udvarán feszül,
érintetlenül

Soha nem szerettük egymást ennyire!
leheltem szerelmünkhöz hűen
Soha!
szóltál angyalhangodon

majd lelkemhez ajultál kedvesem,
virágos gondviselőm,
ki a teljesség szeplőtelen követeként
purgáltad árnyamat, mely oly ifjan elfeketedett

s ím, a kettőnkért rikoltó kikeletfény
aranyló aurát áldozott körénk,
hogy általa Istenné tisztulván,
egyé szerelmesedjen a lét

Lerongylott krumpliszsák

kilenc kolonc, mind halál,
zárványként kiabál a lélek,
cimborányi maszkabál,
földanyám, öleden vetélek

szellemem, vitorlám,
lerongylott krumpliszsák,
líkjain gurulnak szavak,
s a jónép ki felszedi,
csíráit elejti hamar

ejtettem én is mit találtam,
illatos ékjeit a létnek,
ördöghöz elvekért tagadtam,
szívemből vitte őt, cselédnek

most lődörgő álmon, ha jó,
szirmai ijedten eltolnak,
lelkem már nem látja őt,
hiába hívom szép páromnak

hátamon hó ropog,
barátaim a fehérben járnak,
évelő fájdalom vacog,
nyírfák hús sóhajában

még őrizzük a lángot,
szemünknek hajnalfényével,
hamuvá morzsoljuk az átkot,
lelkeink ég-gyökerével

szentháromság szövetség miénk,
őrhelye Istentől áthatott,
csillaglik derűkristályként,
egyetlen fiatok vagyok

vigyázni kell. El ne törje a kis szárnyait. Nem voltam még képes arra, hogy így megírjam őt. Sosem találtam elég szépnek a szavakat ahhoz, hogy Zsezsét elővarázsoljak az olvasói képzeletből. Nekem pedig az emlékekből. Elsétált az asztalig, valahogyan még a széket is ki tudta húzni magának, aztán leült. Én meg csak figyeltem addig a táncát a mosogató mellől. Amint letette a fenekét a székre, nekiláttam újra a piszkosnak. Gyorsan végeztem vele. Ő tanított meg. Réginek tűnt az emlék, mégsem volt az. Zsezsével minden hónap triplán számított. Mosogatni is csak pár éve tanultam meg tőle. Akkor is megvágta a kezem. Próbáltam bizonyítani, minél gyorsabban végezni a munkával. Végighúztam egy kést az ujjamon.

Felé fordultam, még mindig csak ült. Az asztalra könyökölt és bambult. A kávé sercegése ébresztett fel a csodálatból, utat tört a dobhártyámon át az agyamig. Kitöltöttem egy kis csészébe és Zsezsé elé tettem. Ajándék pusztit is adtam az arcára. Pici mosolyra görbült a szája, de azonnal elrejtette a csésze mögé. A szemét láttam csak. Lángolt. Láttam benne, hogy forr a méregtől. Fáradt volt és rosszkedvű. Láttam rajta, hogy azt várja, hogy megszólaljak, megmozduljak, hogy azonnal kiabálhasson velem. Mindegy volt, miért, csak legyen egy icipici oka rá. Legelsőnek a kenyérben találta meg. Abban a pici szeletben, ami nem is tehetett semmiről, mégis ő lett a cél- és középpont.

- Hagyj már az abajgatással, mit szolgálsz ki mindig, mint egy óvodást?

Válaszra nyílt a szám, de nem jött ki semmi belőle. Nem tudott. Egy hétig nem beszélhetek vele semmit, és most sem tudok. Alig fogunk érintkezni, telefon tabu, közös megegyezés született a magas roaming-díjak miatt, legfeljebb e-mail, de fogalmam sincs, lesz-e lehetőségem internethez jutni. Ausztria, Bécs. Az már nyugat. Jobb az életszínvonal, talán van internet a szállodában. Viszonylag olcsón, persze, mert hiába is szeretem halálosan, a spórolás mindig bennem van. Az uzsorás. Pedig az én családomban nagyon minimális a zsidó vér, messi rokonok voltak azok. Skót meg tudtommal egyáltalán nincs. Mégis azonnal csak a markomból kifolyó pénzhalmokat látom, ha kapok Zsezsétől egy sms-t, és nekem válaszolnom kéne. Láttam, hogy gyűlöl, hogy egyedül hagyom, irigy, hogy megelőztem és még csak magammal sem viszem. Újból a pénz. Nem olcsó, egy kiruccanás Bécsbe, egy hét szállás. Egy embernek téríti a szervezet. És... mégiscsak én vagyok most az elsőkötetes. Nem ő. Ezért irigy. Most direkt el akarja rontani, hogy még én se élvezzem. Hogy majd megaláznak. Hogy utálni fognak. Hogy egy szót sem tudok németül, még ő is jobban beszél, hogyan fogom megértetni magam. Hogy egyedül leszek. Hogy nélküle.

Életem leghosszabb villamosutazása volt. Kéz a kézben mentünk, nekem jobbomon még a bőrönd is ott gurult, szakadásig telepakolva. Hiába, mindig túlkészülöm magam, mert hátha esik, magam, mert hátha nem, leizzadok, vagy mégsem, így mindig kétszer annyi ruha kerül a poggyászomba, mint ami szükséges. Szóval ráncigálom magam mellett a málhám, szívem felől meg Zsezsé. Az én kezem előrébb, ő csak úgy hajlandó sétálni. Már a legelején kijelentette. Balkezes, és úgy kényelmes neki. Az ő keze viszont alig marad az enyémben. Meg se szorít. Kicsit sem. Utálok, ha egy lány így fogja a kezemet. Közben kinyújtja az ujjait, akár ha szabadulni akarna. Minek fogja akkor? Miért játssza meg magát? Ideges persze, látom én rajta. Rám keni az összes hibát. Végig a villamoson záporoztak rám képzeletbeli szidalmak.

Nem volt nehéz megtalálni a vágányt. A hatalmas fénytábla most is üzemelt, tíz percenként újabb járat információit szolgáltatva. Railjet München. Három óra utazás. Elaludni tilos, elég messze kerülnék az eredeti céltől. Komfortos kis vonat, megéri az árát. Még ha ennyire drága is. Semmi gond, a szervezet megtérít mindent! Ingeny út, ingyen szállás, ingyen koszt, ingyen minden. Egy főre. A meghívott részére. Az én részemre. Ez a hangulat elrontója. Pedig magammal vinném. Felrángatnám most azonnal a vonatra, és együtt robognánk a sógorok országába. Örülnék, ha ő is találkozhatna az irodalmi krémmel, tán még kiadót is találhatna ott. A pénz azonban megint közbeszól, és az álmódosításomat keresztülvágja. Zsezsé arcát látom. Mérges, de épphogy nem sírja el magát. Fogalmam sem volt, mivel vigasztaljam. Semmi boldogító nem jutott eszembe, mert én sem voltam boldog. Megszakadtam belül. Eltűnt a híres találfonosságom, amiért Zsezsé megszeretett. Lenyeltem a legendás beszélőkémet. És a bosszú bennem is fortyogni kezdett. Mert haragszik rám. Ez az angyal, akiért meghalni is képes volnék, akár most azonnal. Ha kell, a kerekem alá vetem magam! Ő természetesen nem mondja meg, mit csináljak. Amúgy sem tudná, de nem mond semmit sem. Így képzeletben kettészél a vonat. Végül csak kicsúszik belőlem egy mondat, amit az igazság kiprésel.

- Szívecske, én nagyon messze is szeretni foglak téged ugyanúgy, és mindig gondolkod rád!

El sem hiszi. Nem fogsz te egy perccet sem, ott mulatsz majd a többi hülye, öntelt művésszel, én meg itthon fogok egyedül semmiféle és szenvedni, miközben te életed legszebb hetét éled. Ha erre gondol, nem találja el. Sosem tudnék nélküle élni. Ha máshogyan nem, legalább az emlékeiből. Rá fogok gondolni, és magamban felépítem az életét. Nélkülem. Merre jár. Mit csinál. Mire gondol. Amíg nem élünk együtt, gyakran játszottam ezt. Filmet vetítettem az agyamba Zsezséről az iskolában, a kocsmában a barátokkal, otthon tanulás közben, családi körben. Mindenhogyan. Biztosan most sem lesz másképpen. Életem legszebb hetét pedig már leéltem. Hacsak nem tudja ő magát felülmúlni. Mindig az ő egyik hete foglalta el ezt a pozíciót. Amikor találkozhattam vele. Náluk otthon, az Alföldön. Aztán ellátogatott hozzánk. Mindkétszer mintha egy álomba csöppentem volna.

Valaki másnak egy gyönyörű álmába. Mellettem volt folyton, én meg csodálhattam őt. Éltem az alkalommal. Akkor is, amikor megismerkedtünk egymás apró hibáival. De ezeket a kis tüskéket elnyelte a szemem, semmi kivétlenül nem találtam Zsezsében. Tökéletes volt nekem, mégis emberi. Amit eddig senki más nem tudott elérni mellettem. A leginkább hétköznapi az volt benne, hogy képes volt elsírni magát. Akár a legkisebb apróságokon is. Nekem ez sosem ment. Még búcsúzáskor sem, amikor pedig annyi fájdalom szakadt fel bennem. Néha eltűnődtem azon is, hogy vajon a rokonaim halálakor képes leszek-e majd zokogni? Nem tudtam elképzelni. Bármennyire szerettem volna. Bármennyire követeli majd az alkalom, és a világ. Az az érzésem támadt, hogy torzszülött vagyok, undorító, a saját szüleim halálát sem tudnám megkönnyezni. Még ha Zsezséről lenne is szó. Azt hiszem, az én szemem kiszáradt. Teljesen. Éppen Zsezséé is száraz. Most nem ember. Egy kőszobor. Mintha egy jelszó lenne, megszólal a kalauz sípja, valahonnan messziről. A szobor erre felém hajol, parancsra ad egy puszit. Hideget, mint ő maga. Kiszáradt. Feltaszít a vonatra kőkarjaival. A szerelvénnyel távolodik a perontól. Zsezsé még gyorsabban tölem. A hátát látom csak. De abból is csak harag és elszántság süt. Sosem láttam ilyen elszántságnak. És határozottnak. Határozottan makacsnak. Azt sem várta meg, hogy a vonatom eltűnjön egy kanyarban, azonnal indult haza. Otthagytott engem, egy vagonban a kétségekkel. Elindultam, hogy helyet keressek magamnak, azok pedig követtek. Egész úton.

El sem hinné az ember, milyen messze van Bécs Budapeستől. Milyen hosszú az út.

Az is lehet, hogy csak nekem tartott tíz évig. Öregedtem és keseredtem a vonaton. Nem bírtam semmit sem csinálni. Csak Zsezsére, meg a reggelre gondolni. Elképzelni se tudtam, hogy mit ronthatam el. Azon kívül, hogy egyedül nyertem meghívást a konferenciára. Emiatt azért mégsem lehet ilyen mérges rám. Féltékeny, jobban mondván. Sosem voltunk féltékenyek a másokra, még akkor sem, ha az irodalmi pálya tele van ilyen és hasonló buktatókkal. Mi meg amióta ismerjük egymást, mindketten erre készültünk. Gőzerővel. Zsezsé kisebb-nagyobb megingásokkal, én folyamatosan a magam közepesen erős szintjén. Nem tudtam magam sohasem e szint fölé helyezni. Gyerekkorom óta küszködtem önértékelési problémákkal, gátlásokkal. Ezért tudtam neki örülni, mikor Zsezsé előbb publikált, mint én. Irigy is voltam akkor, rettentően, mégiscsak megelőzött megint valamiben, bizonyította a nagyobb tehetségét, de csak a versenyszellem miatt tört rám ez a maximalizmus. Amit még a vívás nevelt belém. Magamban tudtam, hogy ő jobban ír, előbb tart, mint én, és valószínűleg mindig is előbb lesz nálam. Legalábbis a gátlások ezt sugallták felém. Most az első kötettel mégiscsak bizonyítottam. Át is vettem a vezetést. Egy picit.

Megrémisztett ez a gondolat. Újra versenyző lettem. Azzal az emberrel kerültem versenybe, akit a legjobban szeretek a világon. Veszélyes versenybe. Talán már nem is szeretem annyira? Lehetetlen! De a kétség már elfogott, megtalált ott a vonaton, és nem mozdult tőlem egy tapodtat sem.

- Szevasz, Samu! Csak hogy megérkezel!

- Szia!- én mindig csak szépen, pontosan. Tudja egy világ. Vagy legalábbis az én világom.

- Egyébként nem késtel semmit, ne aggódj. Csak én tengődöm itt már egy napja.

Jellemző, János is mindig megelőzött. Bár ő csak fizikai értelemben. Akárhová készültünk, ő mindig előbb ért oda. Most egy nap volt kettőnk között a differencia.

- Különben elég unalmas egy város ez, hallod-e?

És elkezdte ecsetelni, milyen Bécs, egy napja. Sosem látta még, de most sem tetszik neki. Biztos az előítéletei a sógorok felé. Nem volt haragtartó ember, bárki megfért hatalmas szívében, de aki a történelemben ártott a népünknek, azt nem szívlelhette. Jani történésznek készült, nem lett belőle. Aztán elment történelemtanárnak. Ott sem maradt sokáig. Szívta magába az írás. Nem tudott tőle elszakadni, bármennyire is akart.

Nem voltam képes Janira figyelni. Egész úton beszélt valamiről, lassan és ízesen, de nekem csak a beton maradt meg az emlékezetemben. Hirtelen ott voltunk, megérkeztünk a hotelbe, bejelentkezés, kulcs, lépcső, ágy. Ott tértem magamhoz legközelebb. Ott, az szállodai ágyon fekvé jöttem rá, hogy mégis minden sikerült. Hiába, hogy utamba állt, ami csak lehetett: a kevés tudás, a nem tökéletes jegyek és érettségi, a visszautasítás az egyetemről, a gyatra nyelvtudás. Mind eltörpült hirtelen, és én ráeszméltem, hogy elértem a célt, itt van a kezemben. Belenéztem a markomba; üres volt. Vártam, csak vártam a csodára, ahogy ott feküdtem az ágyon, de nem tűnt fel semmi az ujjaim között. Rémület uralkodott el rajtam, nem tettem semmit ezzel a kötettel. Sem. Zsezsére gondoltam, aki otthon van. Most is a vizsgáira készül. Neki persze minden sikerült, megvolt a cél, az eszközök, az akarat, a tudás. Tökéletes megoldás. Én voltam a sodródó. Ráadásul a teher is rajtam feküdt, hiszen ki tarthatna el kettőnket, ha nem én. És ha érkezik még valaki a kicsi pesti lakásba? Méregettem, de nem találtam a helyet. Sem a lakásban, sem magamban.

Csak egy hatalmas csecsemőt láttam, aki beszorult az ajtókeretünkbe, és keservesen sír. Zsezse ott áll mellette, és próbálja kiszabadítani. Belefúrtam a párnákba a fejem, és zokogni kezdtem. Nem maradt már lehetőségem.

Hat óra körül riadtam. Kopogtattak, Jani szólt nekem kintről, hogy a fogadás azonnal kezdődik, jó lenne, ha most már elötoznám az orromat. Megfogtam a párnáimat, elrendeztettem. Tényleg nedvesek voltak. Nem láttam már a különbséget álom és valóság között.

Akkor vettem észre újra, mikor már két órája bolyongtam a fogadáson, de sehol nem találtam Zsezset. Ő volt a különbség. Olyan lényt, mint ő, sosem tudtam volna alkotni álmomban. Ő volt a természet aduásza ellenem. Mindent vitt. Főleg a szívem és a lelkem. Most pedig nincs sehol, hazarabolta mindenem magához, elzárta előlem. Itt lehetne. Ő is lehetne elsőkötetes. Ő is végezhetett volna, mégsem tette. Megint tökéletesebben csinálta. Akkorra már mindketten ott leszünk, egy helyen. Mögülem emelkedhet fel, magasabbra. Fájt, hogy ennyire egyedül tud hagyni, hogy letipor, bármibe kezdek, hogy fölöttem áll. Túlságosan jól ismert. Csak a gondolatmeneteim nem érthette. Persze, hogy nem, sose tanult filozófiát. Én sem. Mégis összeraktam magamnak a saját kis agyamat. Zsezse olvasott könyveket, jóval többet, mint én. De sosem volt úgy, hogy magába tudta építeni az író, vagy a szereplőket. Én meg csak ebből éltem. Addig gyúrtem a betűket, míg rá nem leltem arra, amire szükségem volt. A döntéseimre, a gondolataimra, az érzéseimre, az életemre. Így tudtam kirakni Samut.

Egyetlen darabja ennek a kirakósnek, amit a sors tett bele, az Zsezse volt. A helye most ott üreslett egyedül, közepén. Kóvályogtam az emberek között, mind egyforma öltönyben és estélyiben, az egyenruha ilyenkor. Nem találtam semmi különbözöt, semmi szépet, csak ittam, amit éppen felém hozott egy-egy pincér. Sosem tudtam, hogy mi van a pohárban, de néhány italnak egészen jó íze volt. Később már sajnáltam, hogy nem kérdeztem meg a nevüket.

A legjobban talán azért, mert ha tudtam volna, kicsodák, nem iszom meg mindet. Másnap úgy tértem magamhoz, hogy azt hittem, meghalok. Valaki egy fejszével hasogatta a koponyám. Persze csak Jani volt az, újra az ajtóval.

- Samu, mi az Isten történt veled, szólalj már meg!- püfölte az ajtót fáradhatatlanul. Összeszedtem a maradék kis erőmet, és eltámolyogtam az ajtóig. Nem tudom, hogyan és mikor került a kezembe a kulcs, de valahogy kinyitottam az ajtót, mire Jani hátrahőkölt.

- Neked aztán csuda szép fejed van. Mikor ébredtél, öregem?

- Te keltettél. Miért, mennyi az idő?

- Egy óra múlt, ember, lekéstél a délelőtti konzultációról és az ebédre is.

Még beszélt valamiről, aztán fejét csóválva és mosolyogva elsétált a folyosón. Azt hiszem, elsőre nem fogtam fel, amit mondott. Megkerestem a karórám, ránéztem a számlapra. Semmit nem láttam, csak homályos, himbálózó foltokat. Közelebb emeltem a szememhez; valóban elmúlt egy óra, negyed kettő volt már.

Miképp sikerült eljutnom az étkezőig, újabb rejtély számomra. Félretett, kihűlt ebéd várt az asztalon, és egy nagy bögre kávé. Hálás tekintettel kerestem Janit, de egy lelket sem láttam a teremben. Csak nekiültem enni, és még a kávé is megittam, gyanakodva. Sosem ittam kávé. Utáltam. Meg nem is egészséges. Még mindig élt bennem valami a gyerekkori egészségmániából. Persze az anticigis Samu megszűnt létezni, de még ő is motoszkált benne, igazán rászokni a dohányzásra nem tudtam.

Hogy ezt az állítást erősítsem, kimentem a teraszra rágyújtani. De nem bírtam elszívni azt az egy szálát sem. Félig elégve dobtam ki a fedett teraszról az esőbe.

Nem történt, nem is történhetett semmi ezen a héten. Nem hagytam. Sőt, jobban meggondolva Zsezse nem hagyta bennem, hogy bármi is történjék. Úgy peregetek az órák, mint a könyv lapjai a szélben. A betűket meg szétfújta ez az orkán.

Arra viszont tisztán vissza tudok emlékezni, amikor Zsezse felhívott. A negyedik napon történt. Valami felolvasás közben. Baromi hangosan rezgett a zsebemben a telefon, utálok, mindig hangosan zizeg. Száz arctalan húsdarab fordult felém. Én meg persze kényelmetlenül éreztem magam. Lenémítottam teljesen, de közben a kijelzőre is pillantottam egy tizedmásodpercnnyire: és megláttam rajta Zsezse nevét. Hallucinálhattam, de továbbra is éreztem, ahogy remeg a zsebemben a készülék. Nem bírtam ki, hangos széknycikorgással felálltam, és száznolcvannégy centis magasságommal kismofordáltam a teremből.

Nagy nehezen találtam csak üres helyet, ahol végre felvehettem Zsezse hívását.

- Szia szívecske, nem számítottam, hogy felhívsz, de azért örülök neki persze, de mondd, hogy mit akarsz, rohannom kéne valahova.

Egy szót sem szólt. Helyette csak azt a keserves zokogást hallottam a távolból, amitől annyira rettegtem. Ami ellen mindig fohászkodtam, mikor fogadtam egy hívását, hogy csak ne sírva kezdjen beszélni, mert nekem szétszakad a szívem azonnal. Felvettem, és csak ezt a keservesen hüppögő, szívfájdítóan szép sírást hallottam.

- Kincsem, mi a baj, mi történt veled?

- Samu, gyere haza kérek! – alig értettem, a vonal, vagy talán az ő hangja recsegett. Ha sírt, mindig taknyos lett a nózija és aranyos piros.

- Rendben, mindjárt megnézem mit tehetek, kicsim, megyek azonnal, amint tudok – de mikor a második felét mondtam a mondatnak, már zúgott a vonal. Nem szépen, csupán keservesen.

Rohantam a szobámba, laptop felcsap, azonnal Bécs-Budapest járatok időpontjai ugrottak a képernyőn a szemem elé. Az agyamban meg száz könnyörtelemnél is könnyörtelembb baleset és csapás. Szerencsére egyik sem realizálódott Zsezsére. Nem tudtam olyan okot kitalálni, amiért ennyire kétségbe lehet esve. Csak azt tudtam, hogy azonnal szüksége van rám. Rohannom kell haza.

Hat óra múlva érkezhetek legkorábban. Két óra az indulásig, egy átszállás Győrben, onnan egyenes az út. Addig is összehajolhatok, habár ki sem pakoltam igazán. De ami még fontosabb: elbúcsúzhatok Janitól.

Visszaültem a felolvasásra, egy kukkot sem fogtam fel. Ellenben leizzadtam, mintha az őserdőben futnék. Rettegtem.

Jani után siettem, aki már kilépett az ajtón.

- János, várj meg! – esélytelen volt, hogy meghallja, a hangom elvékonyodott a tömeg között. Jani mégis visszafordult, és hozzám sietett.

- Nézd, haza kell utaznom, sürgősen.

- Zseze, igaz? – ez az ember a vesémbé is belelát. Talán alföldi örökség ez a hihetetlen pontos igazságérzet, de tény, hogy mindig rátapintott a lényegre.

- Igen... Nem tudom, nem is sejtem, mi lehet a baj, de érzem, hogy szüksége van rám, és haza kell jutnom...

- Te csak nyugodj meg, mert így vonatra sem tudsz szállni – tette kezét a vállamra. – Én majd beszélek a főszervezővel, és lemondok a költségeid.

- Köszönöm, János, hálásan köszönöm.

- Na, Isten áldjon, remélem hamarosan még... - de nem tudta befejezni a mondatot. Megnedvesedett a szeme és a torka is.

Egy óra késés.

Baleset.

A sors gonosz fintora, hogy pont ma állított a győri vonat útjába egy öngyilkost. Így hét órára módosul a terv. Zseze mobilja kikapcsolva. Semmi esélyem, hogy utolérjem. Szegény kint fog várni rám az állomáson. Még a végén meg is fázik.

Visszahuppantam az ülésekre, és valamiért ezen a szegény szerencsétlenül kezdtem gondolkodni. Aki pont ma akart meghalni. Így aztán biztos nem kerülhet a mennyországba.

Vagy talán pont szerencséje van, s a reinkarnációban hitt!

Ezek szerint épp újjászületik egy másik testben...

A kórházban is hideg volt. Meg fog fájni. A zöldből is hideg áradt. Nem a finom, savanykás almaíz. Hanem keserű, mesterséges dolog, ami hidegebb volt a jégnél. Ráadásul befelé támadott.

A csokor rózsá is lekóadt a kezemben. Lehet hogy azért is, mert szorongattam. A kezem meg remegett, veszettül.

Ide is nehezen keveredtem el. Alig tudtam magamról valamit, mégis egyszerre hat emberrel telefonáltam, tudakoltam, taxit rendeltem, nyugtattam. Csak én felejtődtem el közben.

Nővérke közeledett felém a folyosóról. Remélem, hogy felém. Reméltem, hogy jó hírről.

- Jó és rossz hírem is van a számára, uram...
- Utálatos egy játék. Hogy mernek ilyen embernek munkát adni egy köztisztviselőben.
- Kezdje a jóval, kérem – nyöszörögtem.
- A feleségének semmi baja. Kisebbségi agyrázkódása volt, de pár nap alatt teljesen felépül belőle.
- Ezek után mi lehet a rossz?
- De... a gyermekük sajnos... meghalt.

Ültem az ágya mellett, egy kis széken, a virágok tovább hervadtak az arcára az éjjeliszekekről, és most az ő kezét, a kicsi, meleg kezét szorongattam, szeretettel néztem rá, és tudtam, hogy egy szóval nem fogom említeni neki, soha. A jövőnk végig elkísér majd minket örök utunkon.

(2010. október 7.)

Marosits József köztéri munkája

Péntek Imre

Ráció és vallomásosság

Szabó Ferenc SJ 80. évére

A nyugati magyar irodalom kiterjedt, bonyolult szövevény. Több kontinensen élt, élő alkotók munkásságának összessége. Máig felfedezetlen, felfedezésre váró „szövegtenger”. A kilencvenes évek elején támadt eufória, kíváncsiság kialudt. Mára csak néhány elszánt kutató vállalkozik arra, hogy a már kanonizált – joggal értékelt – életműveken túl újabb írókat, költőket emeljen a szakmai figyelem középpontjába. A politikai averziók – a rendszerváltásig gyakorlatilag ez az irodalom tiltottnak számított, hivatalosan hozzáférhetetlen volt – utóhatása mérhetetlen károkat okozott. A „tartózkodás”, a fenntartás napjainkig érezhető. Nemzedékek szorultak ki, több évtizeden át, az egyetemes magyar irodalomból, a rekonstrukció, az újrafelfedezés műveletéhez a húsz év, ami rendelkezésre állt, úgy látszik, kevésnek bizonyult. Újra és újra szembe kell néznünk az adósságtörlesztés hiányaival. A recepció, a „kontextusba illesztés” elmaradásával. Vagy ki nem elégtő voltával.

Azt hiszem, ez a hiányérzetünk Szabó Ferenc zavarba ejtően sok műfajból összeálló oeuvre-jével kapcsolatban is fennállhat. Felsorolni is sok, amivel a szakirodalom személyét illeti: teológus, filozófus, irodalomtörténész, szerkesztő, költő, műfordító. S e minőségek mögött rendszerint több kötet is áll, nem kevés francia nyelven. A saját kötetek mellett számos más könyvet is szerkesztett, s jelenleg a Távlatok című jezsuita folyóirat főszerkesztője. Ha személyére gondolunk, akkor óhatatlanul egy mélyen hívő katolikus ember jelenik meg előttünk. Aki elköteleztette a keresztény hit gondolati megújítóinak, Teilhard de Chardin-nek, Henri de Lubac-nek, a modern katolicizmus eszmei megalapozóinak. Ugyanakkor nyitott, párbeszédre kész írástudó, kinek lelkében, szellemében egyaránt megfér a ráció és a vallomásosság. Neki köszönhető, épp ezen a nyomon haladva, hogy újra előtérbe hozta Prohászka Ottokár, székesfehérvári püspök munkásságát, feltámasztva egyúttal kultuszát is.

S ez már egy személyes szál: fehérvári „korszakom” egyik meghatározó élménye volt (a kilencvenes évek közepéről van szó), a vele való személyes megismerkedés, beszélgetéseink, s az a céltudatosság, amivel hozzálátott a Prohászka életmű teljességének feltárásához, kiadásához. (Társakat és szövetségeseiket találva a meglehetősen aprólékos filológiai munkához.) Ennek egyik fontos dokumentuma a három kötetes Naplójegyzetek, melynek II. kötetét szerkesztette és jegyzetekkel látta el. Ezt követték a Prohászka-konferenciák, a szellemi „ébresztéshez” olyan történészek járultak hozzá, mint Gergely Jenő, Glósz Ervin, olyan teológusok, mint Frenyó Zoltán és Nemeshegyi Péter.

Természetesen még két dolog szóba került: a szülőföld, Zala, az egerszegi gimnázium, ahol érettségizett, a ruhagyár, ahol dolgozott az ötvenes években. A közös ismerősök. S a költészet, hisz – hála Nyugaton élő barátainknak – verskötetei nem voltak ismeretlenek előttem. Igen, ő is egyike magyar irodalom „papköltőinek”. Meg kell mondani, nehéz terepen indult el. Hisz olyan elődök jártak előtte, mint Mécs László és Sík Sándor. Vagy Tűz Tamás, akihez pályakezdőként, a negyvenes években első költeményeivel fordult. Versköteteteinek ismeretében nyugodt szívvel állíthatom: méltó folytatója, továbbvivője az előtte járók örökségének. Verseiben az intellektualitás, a teológiai-filozófiai ismeretanyag, a ráció világossága társul az érzelmi telítettséghez, a már-már gyónásszerű vallomásossághoz. Tanulmányjaiban sokat foglalkozott a világ- és a magyar irodalom „istenkeresőivel”. Mély megértést tanúsítva kételkedésük, küzdelmük láttán, a hit és hitetlenség mezsgyéjén való egyensúlyozásukért, a megváltás, az Istenhit gondolatának elfogadásáért. Az ő költészetének lényege, centrális pontja azonban éppen a bizonyosság. A teljes odaadás. A szüntelen megvallás. Olyan költő ő, aki egy „megszentelt világban” él és alkot. Az Isten útjain című tanulmányában így ír erről: „A természetes értelem fényénél az ember felismerheti Istent alkotásaiból, állíthatja Isten létét. Akár szimbolikus megismerés, akár okoskodás révén eljuthat a létezés Alapjához, Forrásához, a végső, teremtő, transzcendens Okozóhoz. Mert az igazságkeresés és az akarat dinamizmusa az Abszolútum állítására, igenlésére sarkallja a végtelenre szomjas szellemet.”. Ez a filozofikus okfejtés éppúgy egy irányba mutat, mint a versek sora, melyekben ez a „vallomásosság” megnyilvánul. Egyik alapmű ebben a témakörben, az 1983-ban született Szomjazod, hogy szomjúhosszalak című költemény. Itt már nem érvek kapnak hangsúlyt, hanem a személyes viszony, a megszólítotttság érzése. De nézzük a verset:

„Úgy teremtettél, hogy szomjúhosszalak
add hát énnekem teljes Önmagad!...

Ezért esemem: Teljességedet
add énnekem, hogy véled egy legyek!”

Az azonosulás vágya itt mindent elborító érzés, lírai extázis, mely a lélek legbelsejéből bukkan fel... S annak a felismerése, hogy ez a teremtés elrendelése, ami elől nem lehet kitérni, szintén több vers ihletője. „Isten örök tenyerére rajzolt engem” – fogalmazódik meg másutt ez az egymáshoz tartozás (Két kiáltás között). Ha valaki az Isten örök terveiben van jelen, annak akár könnyű is lehet(ne). Ám ebből az eltéphetetlen kapocsból egyaránt születik himnusz és passió. Ugyanitt olvasható: „Csodálatosak terveid, Uram!”. Az idő éjszakája is hasonló extatikus megnyilatkozással zárul:

„jöhet a belső éjszaka
akkor is egy rejtett csillagra akasztva
csupán a szárnyalás s a dal marad
repsve várom aranyló hajnalomat!”

A felsejlő szenvedés stációi, az elgyengülés és bizonytalanság is megnyilatkozik a Fohászbán:

„mikor már csak egy korty levegő az élet
ne hagyj magamra Istenem
azon a végső esten!
Te akit mindig kerestem
akkor is ha elfordultam Tőled
fordítsd felém napfényes orcád
élők Istene – maga az Élet!”

Igen, Szabó Ferenc a hívő, a gondolkodó, a költő eljutott a maga megszenvedett teljességéig, amelyben Isten az alfa és az ómega. Eljegyezte magát a „megtalált örökléttel”. Mint a sziklamászó, újabb és újabb csúcspontokat hódítva meg. Ahonnan egyre tágabb körökbe nyert betekintést. Mi kellett ehhez? Az ifjú megszállott kietartása, az érett férfi teóriákon edzett meggyőződése, s a bölcs aprólékos munkája, aki betakarítja az évek, munkálkodása termését.

S most, amikor 80. születésnapján köszöntjük, csak egy újabb állomáshoz érkeztünk: hisz számtalan terv, feladat várja, foglalkoztatja, s a „tajtékzó idő” ellen a legjobb orvosság az a munkamánia, ami eltölti lényét. Azt kívánjuk, barátai, tisztelői és olvasói, hogy sokáig, nagyon sokáig éltesse ez a műveket termő munkamánia. (Az alábbi versösszeállításunk válogatás költészetének jellegzetes darabjaiból. A záró kompozíció – Ha meghalok... Régi rondeau továbbírva (1950-2007-2010) – ahogy a címből is látszik –, a költő újabb művei közül való.)

Horváth M. Zoltán: *Romantika* - vegyes technika, fa -200x50 cm

Szabó Ferenc

TajtékHzó idő

„Csak egy nyarat még, óh, ti Hatalmasok,
s egy őszt az érett dalra, hogy a szívem
az édes játékkal betelve
kész legyen az örök elmúlásra!”

(Hölderlin: A Párkákhoz)

Nem a Párkákhoz fohászokodok én
hogy sikerüljön ez a költemény
mert hiába dicsérik versemet
ha túlél ez a papírlap
bármily játékos e pillanat!
Az árnyékvilág nekem nem elég
minden hiába: tűnő semmiség a lét
ha a tajtékHzó idő végleg elsodor

Igen! egyszer élünk csak itt lenn
ezért oly drága minden pillanat
sem párka sem pogány isten
semmi hatalom az ég alatt
nem menthet meg – egyedül Ő
ki öröklétre szánt – Atyám –
mielőtt még megfogant anyám.
Szikra vagyok az ő szívéből
szétzúzhatnak idegen erők
de lényem örökre megmarad –
áldott legyen a végső Akarat!

Gyerekkor

Nagy vihar rázta a kerti fákat
a mezőkön villámok nyargalásztak
míg apám csatakos lovakkal megérkezett
anyám minden villámnál keresztet vetett

Most végre ézengés között eshetett
az ég zsilipjei eleredtek
ömlött a víz szinte ellepte a tanyát
mi az ablakon át néztük az orgiát...

Aztán végre csendesség lett az eső elállt
mezétláb kiperegtünk a meleg sárba
a keréknyomban sodrón rohant a sárga
esővíz – a keleti égen a szivárvány
lengett mint néha kezünkben a sárkány

Lement a nap anyánk vacsorára hívott
„Gyerekek, megsült a krumpli!” – Egy tehén
éhesen felbőgött és az est tején
galambbúgás habzott – az istállóhoz érve
megcsapott a trágyaszag s a tejjilatú béke

Hozzád tartozom

Ó nem átkozom a prófétával
azt a napot amelyen megszülettem
mindig áldalak azért hogy lettem
s hogy Fiad mellé társul elszegődtem
mikor fiatal fejjel vállaltam küldetésem
szabadon és örömmel tettem

Most újra megajánlom magam
úgy ahogy ma itt vagyok
a múltam belém épült – vállalom
mert Irgalmad is vállalt engem
erősíts meg hűségemben!

Tudom ha elcserélnélek
kérész kéjekkel bálványokkal
a tűz bennem gyötrő lángokkal
csontomig izzana – poklom Szereteted lenne!

Most már végleg a tűzbe vetve
mindazt mit megéltem de nem szerettem
Kereszted zászlója lobogjon felettem
Jézus örökre tartozzam Hozzád

József Attila Istene

Attila, köteted most nincs itt velem
kedves társam bár nem Bibliám
Istened – hiszem – az én Istenem
Atyád is mint nekem Atyám

Gondja van a kis bogarakra:
szívükben szép zöld tüzek égnek
s Ő térdig csobogó nyugalomban
várja őket este ha hazatérnek

A fűszálak haját Ő simítja –
sose csorbulnak ki mint a bárdok
a kislányok arcát kipirosítja
szereti e rossz de szép világot

Ha vétkeztünk mennykövével
csattogtat terelget a jóra
hogy legalább szemöldökével
intse ki nem ad a szép szóra

Ha golyóznak velük játszik
óvja a kicsiket mind – az árva
mellébújhat hogyha fázik
s nagy tűz gyúl az ő szavára

Mert tudja hogy lelkünkben
rettentő rém-árnyak suhognak
s szíveink a semmi ágán ülve
jég-lázban égve vacognak

Ha elrángott a semmi sodra
felemel kihúz szárít izzaszt
lefektet puha vánkosodra
s mint a Mama melletted virraszt

Megretten hogyha késsel játszol
őrsi balga oktalan szíved
ha nem is enged mennybe látnod
a földön kísér bárhova követ

Mikor Szárszón vad kerék rohant rád
feljajdult fenn a vérző Isten
összeillesztett kettészelt virág
s ott virítasz most az égi kertben

Paul Claudel: A számkivetés versei VII.

Legyőztél engem, szerelmem! Ellenségem,
Elvetted egytől egyig minden fegyverem,
Most semmi védelemmel nem rendelkezem.
Itt vagyok, Barátom, előtted meztelen!

Sem az ifjú Vágy, sem az Ész, mely csalárd,
Sem az Agyrém, e fénytől elvakított ló,
Nem biztos hű barátok! minden áruló!
És mentségemül e gyáva szív sem szolgált.

Bármerre szöktem is: a Törvény fogadott.
Engedni kell végre!, Ó, ajtó, engedd be
A vendéget; lázas szív, figyeld a Mestert,
ki jobban önmagam, mint én magam vagyok.

Irgalmat, ó, egek és mennyei körök!
Itt vagyok, megelőzve a Holtakat, jelen.
Igaz Bíró, Örök, Szent és Erős Isten,
Itt vagyok élve szigorú kezed között!

(Fordította: Szabó Ferenc)

Ha meghalok...

Régi rondeau – továbbírva
(1950-2007-2010)

Ha meghalok majd egyszer én
szívem megáll mint a malom ha
kiszárad a folyó – a lomha
hústömböt itt hagyom és belém
hullnak a csillagok halomra
ha meghalok.

De feljövök majd egyszer én
sírom fölé a kis halomra
fénylőn pattan ki lelkem odva
s csillag leszek az Isten új egén.

(1950)

Pascallal tünődve

Rímjáték volt ez hajdanában
még nem hittem hogy meghalok
most már tudom: kivétel nem vagyok
eltűnök mint csillagpor az éjszakában
„A csillagterek örök csöndje,
rémülettel tölt el!”

Szorogat a sodró szédület:
nem ismerem kezdetem és végemet
miért vagyok itt és miért most
forrásom helyét kémlelem
a semmibe s anyám méhébe
vissza már nem térhetek –
lehetetlen a rákmenet!

De a jövő előttem kitárva
még minden lehetek arra várva
hogymint eljőjön a végső óra
ez lesz az igazi születés:
az idő méhéből kiszakadva
beleszállok az öröklétbe.

(2007)

Múlt – jelen – jövő

Egyszer majd sűrű köd szakad rád
eljön az alkonyat s az éjszakád
harangok hívnak majd haza
s téged is betemet a feledés hava
Sorra mennek el a jóbarátok
többször már a Cet torkába látok
egyszer élünk az egyszervoltat
hordozod - várnak már a holtak?

De míg itt vagy élj a pillanatban
lásd meg egy homokszemben
a mérhetetlen mindenséget
a fénylő eget egy kék virágban
éld át mily boldogság van
a pillanatban: a jelen
az örökkévalóság ablaka
ha egyszer megszülettlél
öröklétre lettél!

Álló idő – álomemlék

Égi és földi szerelem (Énekek éneke 1, 1-4)

„Tégy engem szívedre pecsétnek”
mondja a *Menyasszony* –
„szerelmed édesebb a bornál
keneted illata száll
rajong érted sok leány
ragadj magaddal innen el
egy messzi délszaki szigetre!”

Már elpihent a Vőlegény
kedvese keblei között
a virágzó szőlők illata
tovaszállt már - ősz van
dús fürtök édes zamata
részegít – habzik az új bor...

A remegő *Menyasszony* szól:
„Csókolj meg : belédveszem!
látod: elment az eszem
ezentúl már semmire se vágyom!”
Már csak a nász van -
- az idő megállt -
beteljesülés az örök nyárban.

*

Éltető emlékezés

„Őrizkedem attól, hogy elhanyagoljam
az éltető emlékezést – a memóriát”
(Péguy)

A szív felejt a víz surran a szél szalad
Minden múlandó itt lenn?
Nem! Minden új a múltból fakad
A föld alól tanítanak a holtak:
Ne hidd hogy te nyalod kerekre a Holdat!

Lángív - a Lélek tüze

Isten Lelkéből él a lélek
s felülről a lángív a testbe
átcsap s szellemivé izzítja –
a szamár és az ökör él alulról

Ha csontburkodba zárkózol
a lángív már többé nem ég
elhamvad test-lélek egységed –
porrá lesz ki magának elég.

Tárulj ki a Lélek tüzének
a szeretetben szíved újraéled
s már most ízeled az öröklétet!

Terád szomjas a lelkem

(62. zsoltár)

A titkok erdejében
friss forrás csobog
a hűs vízre hajlok
hiába habzsolom vizét
szomjam nem oltja
sohasem elég

Tengermorajtól kísérve
járok a meleg homokon
sós cseppek cserepes ajkamon
kiinnám az óceán vizét
de csak Rád szomjazom!

Nincs út a rengetegben
a tengerfövény is elfogyott
múltam mélyén kereslek
Ősforrásom: végre meglellek
égő vággal Reád hajlok
Nálad már megnyughatok.

Szepes Erika

„az önarckép egyben világértelmezés”

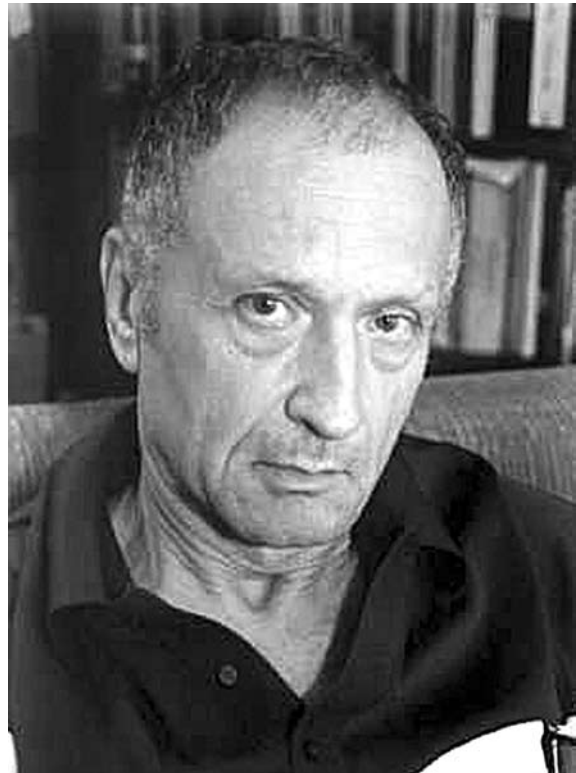
Orbán Ottó modern személyessége (Gondolatok a paradigmaváltásról VI.)

A címként választott verssorban, amit A költő körülírja mesterségét című versből emeltem ki, Orbán Ottó egész életét és költészetét meghatározó véleményt nyilvánít – véleményt mondok és nem vallomást, mert kinyilatkoztatóbb, törvénybe kívánkozóbb a lágyabb hangon intonált konfessziónál –, s ezzel céltudatosan megy szembe a posztmodern tömött sorú áradatával. Egyrészt tudatosítja, hogy igenis önmagáról ír, a személytelenséget megkívánó paradigmaváltás idején, másrészt közhírré teszi, hogy van értelmezése a világra (számára nem veszett el a posztmodern által hiányolt Nagy Narratíva), s hogy ennek a narratívának egyik főszereplője ő, a költő, a másik pedig az általa megélt világ, s hogy a kettő közti kapcsolatot az egyetlen lehetséges módja annak, hogy megértsük önmagunkat és a világot („reflektálunk” a világra), a világ megértése saját életünkön átszűrve pedig a legmagasabb rendű (a posztmodern teória által elvetni, kidobni való) személyesség.

Történettudat és személyesség

Angyalosi Gergely nem hisz a kollektív történettudatban: „...a történelmi tapasztalat (...) átadhatatlan. Ha pedig valaki azt állítja, hogy szilárd mércével rendelkezik, amellyel közös jelenidőre lehet tagolni és mérni tudja – tehát hogy van egy abszolút biztos viszonyítási pontja, az igen nagy várakozást kelt az olvasóban. Ezt a várakozást pedig nem lehet a reményen és a szkepszisen győzedelmeskedő élni akarás hangsúlyozásával, a létezés szélsőségeire rádöbent gyermek megrendült hitvallásával kielégíteni. De még remekbe szabott szatirikus szerkezetekkel és rafinált egyszerűségű versmondatokkal sem.”. Angyalosi tovább bonyolítja a kételyt: „...az egyik kulcsszó Orbán Ottónál alighanem az egyéniség. Miképp ragadható meg az egyszeri és megismételhetetlen individuum létmódja a XX. század második felének lírájában, amely könyörtelenül szétszabdalta, hiteltelennitette ennek az individuumnak az egységbe és az azonosíthatóságba vetett hitét? Másként fogalmazva: mit lehet kezdeni a személyiség fogalmával egy olyan világállapotban – nevezzük posztmodernnek vagy bármi másnak –, amely a nyelv személytelen erőinek kiszolgáltatott, sodródó, szilárd belső 'maggal' nem rendelkező, tehát minduntalan és előreláthatatlanul átalakuló képződményként hajlandó csak elfogadni az ént?” (Angyalosi Gergely: A minta fordul egyet, Holmi, 2004/9. 137.).

Ménesi Gábor a tanulmány állításaival általában egyetért. Vannak azonban fenntartásai is: „...nem hallgatja el [t.i. Angyalosi] azokat a mozzanatokot sem, amelyeket bizonyos értelmezési körök talán korszerűtlennek

minősítenek. Orbán Ottó kötete kapcsán állapítja meg például, hogy a költő 'nem képes elképzelni a versírást, ha nem lát mögötte egzisztenciális motivációt, amely egyben megszabja a választható nyelvi-poétikai megoldások körét is'" (Ménési Gábor: Személyesség és elméleti felkészültség. Angyalosi Gergely: A minta fordul egyet. Kritika, 2010. febr. 23.).

A kiindulópontul szolgáló önértékes kinyilatkoztatás epikai hitelét az életmű adja, amelynek lényegét Pór Péter így foglalja össze: „Leginkább úgy mondhatnánk, lírájának öt-egy [sic!, Sz.E.] nagy témája van, és ezeket, illetve ezt idézi fel, forgatja, verbalizálja a kötetek, a versek, a szcénák és szerepek, sőt akár az egyetlen, képek és mondatok semmi esetre sem bizonytalan, de mindig felette önkényes egyensúlyában.” (Pór Péter: A költészet hatalma, Holmi, 1995/5. 698.).

A viszonylag kis számú téma hatalmas életművet tölt meg, s ezeket „egyenértékűen jeleníti meg: az első húsz én megpróbáltatásai; szerelmek, utazások; politika, költészet” (Pór uo.). A sorrendet én másképpen látom: a háború és az utána következő, fél évszázadban leélt időszak; költészet, politika; szerelmek, utazások. Bár, minthogy egyenlő súllyal vannak jelen, legfeljebb a gyakoriság szabhat rendet köztük. Domokos Mátyás is ez utóbbi fontossági rendet látszik megerősíteni: „Orbán Ottó számára az életnek változatlanul szakrális fontosságú, magasabb rendű célja és értelme: a költészet.” (Domokos 1978: 102.). És Orbán számára ez megfordítva is igaz: „Minden költészet végső álma, hogy emberi táplálékká váljék.” (Honnan jön a költő?).

A költőt útjára indító élmény a borzalom, az élet végső stációjában pedig a rémület: ezt megírta versben: „Nevelőim háborús évek, / Koponyám sebész biciskája faragta ki” (Dal az egymást váltó nemzedékekről), elmondta interjúkban, hol a wittgensteini kategorikus imperatívuszak ellentmondva, konfrontálódva az egyébként általa nagyra becsült Tandorival: „'amiről nem lehet beszélni, arról hallgatni kell' filozófiai háttérként – és annak eredményeképpen – itt van egy életmű, ami a század magyar költészetének egy izgalmas életműve, ami arról szól, hogy ötven verebet tartok otthon, és mindezt egy olyan világban, ahol esténként azt látjuk, hogyan égnek városok, pusztulnak emberek (...) ezekben a léthelyzetekben azért kevés a madár. Dezső mégiscsak madarakról szól, s ha a hiányok a mi életünkben vannak, a választ erre túl sok madárral adja, és kevés válasszal. Nekem az a szerencsém vagy balszerencsém volt, hogy soha nem szabadulhattam az életanyagomtól.” (Szepes Erika: Emlékezés egy régi beszélgetésre. 1996. május 6-án, Orbán születésnapján. Parnasszus, 2002/ 3: 33.). A Lator Lászlóval folytatott beszélgetésben is erős képekkel teszi érzékletessé az elégszer soha el nem mondható élményt: „ami belém sült, belém égett, és színére nézve számomra fekete-fehér volt. A pince, a világosság és a sötétség éles ellentéte. Az ostrom. Egy kép apámról, az utolsó, amit mint élő emberről őrzök róla: a lépcsőházban áll, az ajtó, résnyire nyitva, egy fénysugár megvilágítja borostás arcát. Nem voltak itt színek, csak tengernyi fekete és benne egy-két fénycsík.”. Majd ugyanebben az interjúban: „Az a dráma, amelynek én csak egyik szereplője voltam, véres és borzasztó volt ugyan, és közeli hozzátartozóim közül is sok áldozatot követelt, valamire mégis megtanított, az emberi viselkedés lehetetlenségére avagy lehetőségére, leginkább valami lehetetlen lehetőségére, a lehetetlen megkísértésének szükségszerűségére. Kezdett derengeni valami, amit jobb elnevezés híján én középeurópai mértéknek neveztem el (...) mindannyian, akik átéltek az említett korszakot, de még azok is, akik nem azt, hanem egy másikat éltek át, egy előbbi, egy későbbi, a sejtjeikkel sejtének és értenek. Valami olyasmit, hogy mit jelent itt élni. Milyen köteletséget, szabadságot, nyomorúságot, szenvedést, egyebet jelent mindez.” (Lator, in: Domokos – Lator 1982: 345.).

Egy későbbi interjúban még pontosabban, szemléletesebben fogalmaz: „Az én múltammal az ember könnyen lesz költő vagy író. Milliomos vagyok. A millióim a káprázatosan zaklatott gyermekkorom. Keveset mondok, ha lidércesnek mondom. Ilyen talán nincs is, egy megíratlan Kafka-regény.” (Orbán Ottó: „Interjú”. Holmi, 2002/10, 1243- 1247.).

Az elmondani a borzalmat készítése állandó, a korai versektől a legutolsóig. Az 1963-as kötetben jelent meg első igazi ars poeticá-ja:

Élek. Egyetlen forró szó a csendben,
egyetlen porszem, mely beszélni kezd,
hogy elmondja magát a lehetetlent,
az izzó kertet, az izzó székeket
és minden lépést külön a halálig,
míg elszenesedik számban a nyelv,
mert nem hiszem a megváltás csodáit...

Míg a fiatalabb kritikus generáció tagja, Prágai Tamás értőn figyeli a személyiségnek az élmény kialakította jellegzetességét: „A személyes élettörténet tehát egyfelől nyersanyag, amivel a költő dolgozhat. Ehhez az anyaghoz újból és újból visszatér” (Prágai Tamás: Kortárs, 2005, 10.), addig Orbánt személyességéért, reflektáltságáért, hitéért,

küldetéses költői attitűdjéért a posztmodern kritika elmarasztalja – látunk majd példákat –, olyannyira, hogy az empatikus és elméletektől nem deformált kritikusok folyamatosan a „védelmére kelnek”, bár költői nagyságát még a posztmodern felől is elismerik, némi prekonceptiózus félreértelmezéssel. Így Angyalosi is: „Alapvető egzisztenciális és történelmi élményének egyetlen tér- és időmozzanatába sűrítésével Orbán Ottó egy önmagával azonos én születésének pillanatát vetíti elénk ismételt és sokféle szemszögből (...) áthelyezi a problematikát a költői diskurzusról a szemléleti-ideológiai diskurzusra. (...) Az önmagával azonos én narratívájához ragaszkodik görcsösen”, majd: „az ilyesfajta énkonstrukció versbe emelésének lehetőségét ad acta tette a történelem. (...) aki a közös történelmi élményben gyökerező 'szilárd' mércéről beszél, és erre alapozza identitását, az nem lehet képes igazán nagy költészet megteremtésére.” (Angyalosi Gergely: *Dialógus(?) a kritikával*. Hungarológiai Közlemények, a továbbiakban: HK, 1997/2, 83-84.).

Vári György egészen Szerb Antalig fordul vissza, hogy az ő József Attiláról írt szavaival igazolja az élettényeken alapuló személyes életművet. „A költészetet nemcsak a költemények teszik. A versen kívül még sokkal inkább hozzá tartozik az ember, aki a versek mögött áll, és a sors, amelyet az ember hordoz, vagy amely összezúzza őt.” (Szerb Antal: *A varázsló eltört pálcját*, Magvető, 1978. 191-203.). Így a megidézett Szerb Antal. És a megidéző Vári pedig: „ma korszerűtlennek tűnő elmékedése végén [t.i. Szerb Antalén, Sz.E.] Orbán Ottó esetében nagy kísértést érzünk, hogy egyetértsünk vele (Vári György: *A megtalált szerep*. [Orbán Ottó: *Az éjnek rémjáró szaka*] Jelenkor, <http://jelenkor.net/main.php?disp=disp&10=31>, 2010. jún. 21).

Nem véletlenül idézte Vári Orbán Ottó kapcsán Szerb Antal József Attila-értékelését. A költő önmaga is úgy beszél József Attiláról, hogy kettős önarcképet rajzol a közönségnek látott sorsból. Párhuzamos életrajz című versében szerelmeik névazonosságát, az intézetet és Öcsödöt, a teherautó és a vonat szimbolikáját, a háború és az 'ostoros paraszt' meghatározó párhuzamait mind számon tartotta, még a nevükben található hosszú t-hangot is (Attila – Ottó). „A betegség, akárcsak a háborús félárvaság, az intézeti gyerekkor segít egy stabil helyzetű lírai alterekő megkonstruálásában” (Vári id. mű). A József Attila-kutatás éppen a tragikus sorsú költő sztereotípiáját vette célpontjává, különös tekintettel a József Attila-évre (2005), a kultusz állandó elemeit Erős Ferenc a következőkben látja: üldözöttség, elmebaj, öngyilkosság, korai halál, (fél)árvaság és a vonat toposza (Erős Ferenc: *Kultuszok a pszichoanalízis műhelyében*. Budapest, Józsefvég Műhely, 2004. 160-161.). A József Attila konferenciák és szimpozionok megállapításai eltolták a hangsúlyt a nagy költészet felől a betegség-költészet felé. Ami hasznosítható mindebből Orbán Ottó költészetének megértéséhez, azt Veres András így foglalta össze: „A tragikus sors jegyében támadt kultusz érthető módon az életrajzra figyelt, s a verseket annak következményeként, illetve dokumentumaiként értelmezte. Ekkor alakult ki az a konszenzus, hogy József Attila esetében csak a személyes sors és a művészi teljesítmény ritka mértékben föltételezi és magyarázza egymást”, olyannyira, hogy „még a legjelentősebb elemzők se tudják kivonni magukat ez alól.” (Veres András: *A József Attila-kutatás dilemmái*. Kortárs, 2005/4, 10-15., ez: 12. old.).

A kettősportrét Orbán végigvezeti a Párhuzamos életrajz-ban, ahol valóban eljut egy olyan pontra, ahol a közös életrajz tragédiába fordul: „A párhuzamosságon ma már kuncogni sincs kedvem. Az árvaság balekjai, / ennyi volt bennünk a közös.”. Néhányan árnyalni, túlbonyolítani akarják a kialakított kettősportrét: „Az Orbán által felvázolt József Attila-képből kétféle József Attila jött létre: egy kultikus figura, Isten másod-, sőt Elsőszülöttje, tragikus, passziószertű lélettörténettel. A másik ennek szöges ellentéte, hétköznapi figura, esendő jellem, az 'árvaság balekja', aki kevésbé megváltó értékű – ezért a hozzá való közelítés (s ezáltal az önmegértés) tipikus Orbáni mozzanata az ironia működtetése lesz.” (Zsák Judit: „Az árvaság balekja”: Orbán Ottó és a József Attila-kultusz. *Thalassa*, 2005/2, 106., 127., ez: 107.). Zsák Judit a kettős portrét magyarázatához segítségül hívja – nem sok újat tudunk meg ez irányból – a posztmodern elméletet is, hiszen ha posztmodern névhez tudunk kapcsolni egy jelenséget, mindjárt fontosabbnak látszik: „Orbán felépíti a látványt, majd lerombolja – ez egyben a Paul de Man-i értelemben vett defacement-et (önarcrongálást) is jelent. Erre az összetört arcra találunk példát Orbánnak József Attila című versében.” (Zsák 2005: 109.). Ám ezt én nem érzem „defacement-nek”, nem rombolja le az arcot, csak megrajzolja tragikus vonásait. A korai József Attila-versben (A teremtés napja) van egy olyan arcmás, amiről „defacement-et” lehetne asszociálni, de ez nem bálványrombolás, hanem mélységes empátia (Paul de Man. *Literature*, 2009/2).

Orbán a maga József Attila analízisében (Az alvó vulkán) határozottan elkülöníti a betegséget a költészetétől: „József Attila örült naplójában semmi magyarázat arra, hogy egy rögeszmés beteg hogyan írhatta meg az Ódá-t. (...) A lélek búvár díványán csak a kóreset fecseg. A vers az emberi elme hibátlan működése.” (kiem. Sz.E.). Ha rokonságot érzett Orbán az élettörténetben és a betegségben, vallja és vállalja a testvériséget a művészet tökéletességének ideájában, és élete utolsó percéig tudja és él is vele, hogy elméje hibátlanul működik.

Van azonban még egy nagyon jelentős vonatkozása a József Attila – Orbán párhuzamnak, és erről mindkét költő mai méltatói hallgatnak, mert csak a hallgatással tesznek eleget a posztmodern posztulátumnak, melynek értelmében hiba, sőt bűn, ha egy költőnek véleménye van a világról, és azt még el is mondja. Orbán a nagy előd

kilencvenedik születésnapját tisztelte meg egy verssel, amelyben „eligazítást vár” az akkori körülményekre nézve, azaz hogy az eligazítást maga adja meg magának, a József Attila-i erkölcsi mércét szem előtt tartva.

...
De ha élnél is ma, mondd, versben beszélnél?
Hullna-e elénk alvadt vérdarab?

Vagy ami kort s dühöt vörösre fest, vér?
Vonna-e eszme, vinne-e mozgalom?
Hogy földünk minden nyomorultja testvér?
Vagy fejed vernéd szét egy kőfalon?

(Szepes Erika. Ezredvég 2000/4.)

„Az életrajz, az önarckép, a műhely költői, a megszólalásmód a lírai én-é” – mondja Harkai Vass Éva a kettősportréről (HK 1997, 54-55.).

„A lényeg mindig a versbe mentett élet” – Cédula a romokon

A háború – több generáció élménye volt. Megnyilatkozásaikból úgy látszik, hogy az egy generációhoz tartozó, egymást akkor még nem ismerő alkotók nagyon hasonlóan éltek meg, és őrzik élményeiket egész életükben. Vajda Mihály generációja életérzéséről és azon belül Orbánnal való rokonágáról: „A háború tette – másokkal bizonyára mást tett –, hogy a mi életünk nem tud igazán magánélet lenni, hogy a mi életünket nem a mi történeteink, hanem a történelem tagolja.” (Vajda Mihály 1996: 377-378.).

Még a legőszintébb, leginkább végigvezetett gondolatokat is „felül lehet írni”. Ezt teszi Angyalosi is Vajda szövegének elemzésével; egyszerűen posztmodernnek titulálja, s ilyen módon súlytalanná teszi ezt a vallomást: „... kifejt egy generációs világszemléletet és élményfelfogást, ám mindössze két személyre, illetve önmagára redukálja ezt, amivel rögtön ironizálja is, vagyis megcáfolja abszolútummá emelését.” (Angyalosi 2009: 137.).

A Vajda-adta generációs diagnózist pedig nem lehet ironikusan érteni. Megerősítik ezt egy 5-6 évvel idősebb nemzedéktárs súlyos mondatai: „És mégiscsak úgy áll a helyzet, hogy a művészetnek a ma oly sokszor hangoztatott stílusstalansága – elegendő, ha itt a 'posztmodern' kifejezésre utalok – azonnal eltűnik, megváltozik, amint a művészet valamiféle háttérrel talál magának..., egy mítoszt, egy vallást stb. Csupán ha akad egy arkhimédészi pontja, akkor teremt stílust a művész. Ezért vallom mint regényíró: Auschwitz az én számomra kegyelem.”. Különös együtthangzás. Generációra jellemző megfogalmazásmód. (Adalbert Reif beszélgetése Kertész Imrével. 1998: 75.) Nem lehet véletlen, hogy Orbán a hetvenéves Kertész Imrét tiszteli meg, méghozzá A föltámadás szomorúságai-val:

Egy rókahájjal megkent világra riadnál föl?
A város főterén az ismeretlen főkönyvelő emlékműve,
amelyet a sikkasztó bankárok emeltek neki...
...Nyomasztó kisszerűség fullasztó kora...
Büdös szájszag terjeng mindenfelé, az izzadt ágynemű
melegében futkosó politikus poloskák
kétségbe vonják Auschwitzot, Katynt, akármit...

Orbán Ottó személyiségének megértéséért Szerb Antal József Attila-képéhez fordultam. S az irodalomtudomány bűvészmutatványa, hogy egy-egy idézetet úgy lehet forgatni, hogy az a saját koncepciót igazolja. Szegedy-Maszák Mihály és szemléleti útitársa, Kulcsár Szabó Ernő Szerb Antal a Magyar irodalom történeté-hez írott bevezetőjének szövegösszefüggéséből emelik ki – nem véletlenül – ugyanazt a mondatot: „... az irodalomtörténetnek, mint irodalom-tudománynak az igazi területe a Nem-én, a személyfölötti szövevények az alkotásban” (Szerb 1935, 10.). A mondat a személytelenség ideájának posztmodern megelőlegezettségét hivatott megerősíteni. Csakhogy Szerb Antal egy személyfölötti, a kollektívumban létező szellemet, ideát akar keresni az alkotásban, amely idea összefüzi-összetartja az egyes személyeket: a közöset keresi a sokban. A két mai magyar irodalmár számára mást közvetít ez a mondat, ismétlem: környezetéből kiragadva. Amiként Gács Anna írja Kulcsárról, de áll mindkettőjükre: „...a személyesség, a vallomásosság Kulcsár Szabó Ernő szemléletében hendikepet jelent a személyiséget elbizonytalanító, lefokozó, szétíró szövegalkotásokkal szemben. Ezzel a szemlélettel írta ki A magyar

irodalom történetéből (1945-1991) Kertész Imrét: „... Kulcsár Szabó Ernő több tucatnyi szerzőt tárgyaló, vagy legalábbis említő irodalomtörténetében, melynek kánonját többek között a nyugat-európai folyamatokkal való közelség határozza meg, egyszerűen nem szerepel Kertész Imre neve.” A miért?-re adott válaszok egyik lehetséges kiindulópontja éppen a személyiség kérdése, amelyet Szerb Antalra hivatkozva igyekeznek eltüntetni. Amiként Gács Anna fogalmaz: „Kertész számára a szerzőség kérdései elsősorban kétségkívül nem nyelvfiziológiai szempontból artikulálódnak, hanem a szerzői autoritás más perspektívái felől.” És: „Azt mondhatjuk, hogy Kertész szinte valamennyi szövegének 'hőse' a tér-idő koordináták jelentette determinációjának rabja, az önteremtésre képtelen én, egy olyan kor produktuma, melyben megszakadt a hősiességre, tragikumra képes individuum nagy elbeszélése. S e szövegek egyik mozgatórugója az a kérdés, hogy mit jelentett írni ezek között a személyiséget felszámoló kondíciók között, hiszen Kertész gondolkodásában az irodalom csak a determinációkon felülemelkedni képes személyiségek produktuma lehet.” (Gács Anna Jelenkor 2002/ 12.)

A szemlélet, amely képes volt kiiktatni Kertészt – hiszen akkor még nem volt Nobel-díja, csak művei és személyisége –, Orbánt nem iktathatta ki, mert már a posztmodernség apostolainak paradigmaváltása előtt jelentős életművel rendelkezett, amely életműben ugyanazok az létezők dominálnak, a szerző róluk és a személyes sorsát alakító, sosem feledhető borzalmakról ír („reflektál a háborúra”) egész életében, mint Kertész. Radnóti Sándor írja Kertész Nobel-díjas művéről: „A Sorstalanság valóban nevelődési regény, egy gyerekegyszerűen a gyűjtőtáborhoz mint normalitáshoz való szocializációjának története.” (Radnóti Sándor: Auschwitz mint szellemi létforma. Kaddis a meg nem született gyermekért.) Holmi, 1991/3. 372-387, ez: 373.). Orbánt is a háború nevelte, életének kényszeresen visszatérő fő motívuma volt. Amiként A föltámadás elmarad kötet (1971) kispőzóját fogalmazza, a születéstől a „végzetig”, a háborúval való személyes találkozásig: „Itt születni éppolyan sorsszerű, mint másutt. Én egy bérházban láttam a végzetet: kackiás bajusszal duzzadt ajka fölött, a puskát, mestersége eszközét, úgy forgatta, mint paraszt az ásót, vagy fodrász az ollót, nem hasonlított egy szörnyetegre. Inkább unott volt [Kertész első auschwitzi benyomásai kísértetiesen hasonlóak: hétköznapiaságot, rendet látott, és gyakran unalmat érzett. Sz.E.], kialvatlan és náthás. Bejött a szobába, gyakorlott mozdulattal mérte föl a terepet, a lavór félig vízzel, a vaskályhán egy lábost, repedt tükör, vetetlen ágy – háborús szobabelső. Éppen csak biccentett: kifelé! Innen számítható a kiszámíthatatlan. Az udvaron gyülekeztünk, csomagokkal, hogy legyen mit eldobálnunk. Huzat van, gondolta a lázas massa cseppje, aki voltam...” (Bölcső). És versben: „Nevelőim háborús évek, / Koponyám sebész bicskája faragta ki” – így jelöli meg életművének és személyiségétörténetének kezdő és végpontját (Dal az egymást váltó nemzedékekről).

A posztmodern teória kiiktatni nem tudta, csak „felülírni”, „szétírni”, tehát félremagyarázni, néha meghamisítani. Orbán posztmodern fogadtatása megérdemel majd egy külön alfejezetet.

Pomogáts Béla átfogó értékelése képes egyben látni a személyest és a nemzedéket a Távlat a történelemhez című kötet (1976) kapcsán: „nem kalandok és kísérletek vonzásában haladt, mint az ifjúság, hanem felelősség és fegyelem szigorú törvényei szerint”. Orbán nemzedéke szerepet vállalt és otthont keresett, „leégett róla a fölösleg, a tarka kalandok fölöslege, az ifjúság tündéri szabadsága”. Továbbá „...az egész léha és zenés idő, a Hatvanas Évek / remény és cinizmus áttáncolt korszaka” – idézi a Kondor című versből. A tragikus történelmi tudat a biztosságot, a haladást, a szabadságot az átélte kétségbeesés miatt csak iróniával tudja szemlélni.” (Pomogáts HK 1997/1-2: 9.). És Orbánnak egyszerre ironikus és kétségbeesett művei születtek, ilyenek a Szigetvilág ciklus kispőzói.

„A történelem eközben a hátsó síkatorban lakik, ahol egy ásott kút, egy csatorna, egy tűzhely, egy népszokás fönmarad, és megszilárdul, mert a vér cementje megköti. Esőben áznak a porcukorbirodalmak, a provinciák erődített határán ki-be jár az elvámolthatatlan szél, s a percről percre múlt időbe tevődő jövőt a túlélők értelmezik.” (Repülőn).

A nagybirodalmi Anglia fölött repülve, annak történelmét felidézve, a téridőben is a szegénységet és a nyomort látja a tragikumot megélt magyar költő. „E hátsó síkatorban lakó és készülődő történelem keltett bennem bizalmat az emberiség sorsa iránt.” Az fogalmaz így, aki tudja, hogy a történelmet a nyomor mozdtítja előre.

Pomogáts így látja: „Az ifjúság és a történelem lázai után Orbán otthonra és nyugalomra vágyott, egy szelíd provincia higgadt lakója szeretett volna lenni, aki ismerős világban él, és mégis nagy távlatokra figyel. '...a legjobb provinciában lakni és név szerint ismerni a fákat / elnézni a Nagymedvét ahogy ősz bundáját a földre porolja'” – idézi Pomogáts A császárság hanyatló korszaká-t. (Pomogáts HK 1997/1-2, 10.).

Többet érez ebben a szolid jövőképpen. Iróniát, keserű iróniát. Mert metafora is e kép: akkor valóban egy nagybirodalom provinciája voltunk. Viszonylag nyugodt és békés provincia. Az irónia nemét és jellegét, a szellem magas röptét és a köznapi beszéd képességét Vas Istvántól kapta-vette örökbe Orbán. Viszonyokról így szól A költészet hatalma ciklus Vas Istvánhoz című darabjában: „mindig gyanakodva méregettük egymást / ő a Weöres-epigonnak kijáró bökökkel becsült / én meg kicsinyesnek tartottam esztétikáját / nem tudom mikor gondoltam először EZ AZ APÁM / mindenesetre iróniába csomagoltam a megrendülést / hogy ez az én formám ha apát találok épp ilyet”

Az „APA” és más elődök

Vas saját stílusát, költészetét két szóval jellemezte: „ómódi modernség”, amely szavak közül a modernséget tartotta fontosabbnak. Vári György úgy értékeli, hogy Vas közvetítette Orbán Ottó számára, „immár eltávolítva, a Nyugat hagyományát, de az elbizonytalanítva fenntartott vallomásosságot és a 'közbeszéd malterének' [Vas kifejezése, Sz. E.] versszervező lehetőségeit is”. Tőle tanulta a „határozók és kötőszavak törvényéből kiszakadó, költői képeket”, a „földalatti nap” típusú szerkezeteket. Vas nyelvének két fő költészeti forrása Arany, akit képszegénynek, „a költőiséget a vers nyelvtanában megteremtőnek” tartott, és Vörösmarty, akinek nagyerejű költői képei nyugtázták. Orbánra kezdetben Vörösmarty hatása volt erőteljesebb, az élet végén is feltört még egy-egy látomásos képben. „Felettünk az ég, a lángoló rögeszme, / Vörösmarty és Madách örült üstököse” (A nem rozsdásodó vasoszlop. A nyolcvanéves költőnek. Vas Istvánnak dedikált mű, funkcionális ellenpontokkal.). „Az [élet]történet utolsó szakasza ez, alkonyattól éjfélig. [A Lakik a házukban egy költő kötetéről van szó, Sz.E.] De itt alkonyatkor a vörösmartys pátoszt még 'ellenpontozza' az 'álfrivolitás', ahogy Réz Pál mondja, a reprezentatív dalnokelőd, Orpheusz alaposan megkapja a magáét a kötetben (Orpheusz mérsékelt sikerű turnéja az Alvilágban).” A stílusnak ezt a binaritását Vári a példaképek hatásának tulajdonítja: Orbán a tiszteletlenséget Ginsbergtól, a pátoszt Whitmantól tanulta (Vári 2010: 237-238.).

Tarján Tamás szerint a beteg, „öreg” Orbánhoz a beteg, öreg, nyugodt Arany áll közelebb, mint Vörösmarty: látomásos képeinek örvénylése helyett a lassú öregség tempója baktat, az az Arany, aki Vasnak is legfőbb mestere volt (Tarján Tamás: Philoktész nem tér vissza. Kortárs, 2003/10). Orbán e kései korszakában, az egyik legjelentősebb kötet (A költészet hatalma – Versek a mindenségről és a mesterségről, 1995) „főszereplője” Arany: Az öreg Arany (még korábról, 1981); az Arany Jánoshoz már „Mesterek közt mester”-ként tiszteli, „Megfontolt Nagymester” megszólítással.

„a költő / ember és körülményei”

A versben beszélő Én alakváltásaira figyelve megállapíthatjuk, hogy mindenféle megszólalásával közösséget keres – és teremt. Első kötetének, a Fekete ünnep-nek egy versét (Katonák, 1944) szokás szerepversként értelmezni, mivel többes szám első személyvel indítva a katonák közül valónak láttatja magát, „elvegyül”, („a piszok lemoshatatlanul ránk tapad / a tekintetek mellünkre ütik a gyűlölet pecsétjét”), de már a következő sorban „kiválik” („piros foltok ülnek a bőromön annyira gyűlölnék”), és a vers szinte soronként váltogatja a beszélőt, leír harmadik személyű szereplőt is („a hadnagy részegen belevizelt a környék egyetlen kútjába”), majd hirtelen egy másik többes szám első személyű kinyilatkoztatás: „számítunk a lakosság pártfogására” – a vonulást vezénylő parancsnok kijelentése. A Testközelben (Egy ütegparancsnok) az ellenség képviselőjét a szegény, éhező emberekre jellemző vonásokkal rajzolja meg – hiszen belőlük is kerültek ki ütegparancsnokok –, s hogy az empátia még erősebb legyen, egyes szám első személyben: „A száraz kenyéret soha nem dobom el. Az ágy alja, a polc, az asztal, az egész lakás, ahol lakom, teli van papírba csomagolt, száraz kenyérral.”. Van egyes szám második személyű megszólítása is; a katona kedveséhez szóló szavai: „a fényképed is átázott a zsebemben / szerencsétlen magányos nő mi lehet veled (...) ringyó lettél te is / és az otthon maradt nyomorékokat / óvatosan forgatod combjaid között”. Az alany, a beszélő és a megszólított személyváltása végig érvényesül a versben. Szerkesztetlenség, korai vers, a szabadvers szertelensége, szerepvers – mindent leírtak már róla.

Nem erről van szó. A költő valóban „elvegyül”, mindenkiel és mindenhol, ellenséggel, barátal, szeretővel, mindenkinek átéli a háború okozta testi és lelki sérülését, mintegy Weöres Sándor 1942-ben írott versének szellemében: a szenvedésben mindenkivel és mindenben osztozik („hogya bármit ölnek engem ölnek / minden kínja-keserve a földnek / rámcsap éhesen.”, De profundis). Ugyanennek a kötetnek Megérkezés az égitestre című ciklusa IV. ódájában a háborús halottak helyett szól: „Emlékünk sem marad. Életünk szétperg. / Az is elfelejti fájdalmainkat, / aki belőlünk lett. Meleg szelek / suhogása takar be minket. / Az egyenruha és a zászló elrohad, / tekintetünk holt jégen hajlik át.”. Eddig tart a holtak éneke. A fordulósoroktól („Csak tekintetünk lesz virág, / melyet a vad idő hajába tűz! - / A nap rohan dobogva, mint a vadlő. / Ébred az alvó!”) a múlt emlékeiből a jövő kezd táplálkozni: „Az ember elfogadja a világot / melyben élni szeretne s tiszta szemmel / nézi sivár gyilkosait / s teliszórja széllel és szerelemmel / a kőfalakat, nevetni segít / a földnek és a fűnek...”. Dikciója előbb harmadik személyű, az emblemikus Embert álmódja meg, majd az óda végén, mindenki örömében osztozva, ismét a közösséget vállaló többes szám első személyű ujjong: „Kínunk igazság! Fülünkben a barom kiáltása is értelem és hatalom! / Állunk. Mindent tudunk. Ennyi elég.”.

Tarján Tamás az utolsó kötet dalciklusának címeit feliratoknak minősíti, „Feliratok a kor falára” – mondja, a méné tekel ufárszin modern graffittis leszármazottjának tartja, és utal a vízre, homokra írt üzenetek ismert

szimbolikájára, az írás megsemmisülő üzenetére. Van azonban Orbánnak több tényleges felirat-verse, amelyeknek a szövege a Gnóthi szeauton és más, a memento mori-t is tartalmazó, erkölcsi intés utóda: ilyen a Felirat az újlaki téglagyár falára; a Királysír; Priamosz apokrif epigrammája; A ninivei kő megfajított föliratai; Cédula a romokon, avagy nem verscímként, hanem szövegtestben: „Mások nevétől volt hangos az irodalmi élet; / az ő grafikus jelük hánykódott tengeri bójákon / a lobogókon és a címerpajzsokon ...” (Az eltévedt lovas). És egy metaforikus írás, az emberi arc redői, amelyeket az élet rótt rá a háború elől menekültré: a Kurtág György, a zeneszerző című versben, melyet már az élet végéhez közelítve írt, bizonyítván, hogy indító életanyaga mindvégig költészetének témája maradt: „...a két nagy fül között a kortalan kamaszarc csupa ránc; / ráírva mind a földi jelenések, / a szögesdrót, a levágott gyerekefje, a tűz, a sötét...”.

Megrajzolja háború-sebezte önarcképét is: „Felnőtt költő vagyok, / de legigazibb múzsám / még ma is a pofonvert, bőgő, rövidnadrágos fiú, ki a Krakatau kitörését hordja a szemében: / a szökőár hernyótalp-hullámát s az égen torló hamut.” (Mi hír a költészetéről?).

És szembeszállva Adorno sokak által megcáfolt tézisével, ő is megírja a maga gyötrelmesen szép és igaz ellentmondását: „Mindenki kisebbség valamilyen többséghez viszonyítva, / és Auschwitz után lehet ugyan verset írni, / de úgy, mint azelőtt, még lélegezni sem, / mert minden szó után felkőhögök egy kis fekete füstöt...” (Kezelési útmutató a ciánkapszulához).

Majd egy allegorikus jelenet vezet vissza a gondolatot a műfaj eredetéhez: „...a hazugság előbb-utóbb kirohad a szilárdnak szánt kötőanyagból, / s a sírkőfaragó idő tüszkölve vési be a nemrég még rettegett cár nevét / Xerxész és Al Capone neve mellé, a közös emlékezetbe.” (A népek atyja).

Ez a feliratok verse mentésének oka és célja: fenntartani a közös emlékezetet.

Ennek a költőnek 1945-ben a felszabadulás jött el („Üdvözlégy csodák csodája szabadság napja / romrűhes város”, 1947), a városépítő élménynek ujjongó köszöntése: „Még minden porcikámban érzem a tavaszt, / negyvenöt szemfájdítóan szikrázó tavaszát, / mikor az elvont eszme beköltözött a valóságos maltervödörbe / és kapcsolatot létesített szó és jelentés között.” (A reménymérgezés). Erre a tavaszra emlékezik a város fölülnézeti képét nyújtó repülőúton: „A páratenger alól fölmerül / a romváros, a könnyes fényesség, negyvenöt májusa...” (Világcsavargó). A költészet íve visszahajlik az alapélményhez.

„Személytelenség és mítosz, harsogják a négy égtáj felé”

A posztmodern paradigmaváltás további fő ellensége az „életanyagra reflektáltság és a szöveg jelentéses volta” mellett a személyesség: Orbán verseiben mindig együtt, elválaszthatatlanul alkotják a versvilágot. Prágai Tamás lényegében érti ezt a költészetet: „egyfajta 'aktuális', létértelmezési problémára adott költői válasz, vagy fordítva: olyan létértelmezési stratégia megnyilvánulása, amelyben maga az alkotás súlyos szerepet kap” (Prágai Tamás Kortárs 2005 /1.). Ezt nem észrevenni – sükettség, elutasítani – a költő személyének semmibe vétele.

Vannak olyan „értők” is, akik megértik ugyan az orbáni világképet, minthogy azonban egyet nem értenek vele, a megértés mellé fanyalgást biggyesztenek: „...ha elfogadjuk Orbán Ottó szövegének intencióját, - tökéletes létértékelést kell feltételeznünk szerzőjéről, és ez 'csöppnyi gyanakvást' kelt, és az egészen való kívülállást sejtet” – mondja Kis Pintér Imre (ő, 1991: 114-130). Megértőbb a már fentebb empatikusnak mutatkozott Prágai Tamás: „Legalább annyira fontos az, hogy a személyiség a történelemben és a történelmen keresztül mutatkozik meg, mint a történelem maga; mintha a történelem a megmutakozás kerete lenne csak. A személy megmutakozása egyfajta katarzis Orbán számára. Ez költészetének második pólusa: a végtelen, már-már egoizmusba hajló személyesség.” (Prágai Kortárs 2005/1).

Az alkotás ilyen magas piedesztálra emelése nem képzelhető el a hatvanas évek amerikai költészetének Orbánra tett hatása nélkül. Enélkül a háttértörténet nélkül kevesebb fedezete volna annak az etikai-esztétikai tartásnak, amelyről Prágai így ír: „Orbánnál is megfigyelhető egyfajta sajátos dac a lírai személytelenséggel szemben. 'Az Esztétika Tanszék csokornyakkendős vendéglőadója beír az irodalmi ellenőrzőjébe egy rovót: / < Értesítem a kedves szülőket, hogy fiuk életrajzi verset írt / és ezzel megsértette Gottfried Benn szabályzatát >'” (Előadások a kortárs költészetéről). És ahogy Orbán prózában fogalmaz: „... a személytelenség mint a korszerű költészet alapkövetelménye nem több az elfogultság dogmájánál; nem több, mint bizonyos stílusirányzatok – I am sorry to say – ön- és közvesztélyes babonája.” (Honnan jön a költő?). Még egy pengeélességű fogalmazás ugyanebből a műből: „... a költészetben nincs személytelen, legfeljebb rejtőzködő személyiség van, másfelől viszont verssé gyúrva még a legszemélyesebb mozzanatok, még az olyan, végső soron magánérdekű dolgok, mint József Attila neuraszténiája, vagy Lowell vallásossága is – a tárgyilagosság érvényével hathatnak, ha a költő a személyesnél tágabb érvénnyel tudja őket felruházni, ha tehát van (...) közhasznú jelentésük.”.

Balázs jól látja: „A világ 'nagy kérdéseivel' való szembesülés emberi léptéke Orbán esetében nem a világnak

kiszolgáltatott egyén panaszos szolámát eredményezi, hanem a világot megfigyelő, megfigyeléseiben szuverén egyén tárgyilagos (és kétségkívül nem optimista) szolámát. Ennek következtében az Orbán-költészet (és tragikus ironia-felfogása is) akkor nyílna meg igazán a kortárs versértés irányában, ha nem a személytelen és szerepjátszó, ént kizáró költészet felől helyezük el 'megnyugtatóan' egy előző korszakban, hanem azoknak az újabb köteteknek a provokációit is hasznosítva, amelyek a személyességnek és a biográfiának az írhatóságát állítják" (Balázs Imre József Jelenkor 2006/2, 230.).

A kornak (a hatvanas évektől az ezredfordulóig) uralkodó esztétikai minősége az ironia, amelytől megkülönböztetik a posztironikus helyzetet, amely „az a szövegmező, amelyben a kilencvenes évek végén és az ezredforduló óta feltűnt fiatal költők elhelyezkednek.” (Németh Zoltán 1996, 24-25.). Balázs pontosít: „A fiatalkori ironia más modalitással bír, mint az 'időskori' ironia mind a hagyománnyal, mind az én-nel szemben. Orbán ironiája pragmatikai szempontból másképpen konstruálódik meg, mint a mai, befogadását látszólag nagyon is megkönnyítő 'posztironikus' helyzetben.”

Orbán stratégiája mindig a nyílt konfrontáció. „A kritikával folytatott vitáját [...] talán egy előzetes elvárásra vezethetjük vissza: túl sokat várt attól, ahogyan a demokrácia körülményei között érvelni és olvasni lehet...”

Balázs óvatosan fogalmaz: a „talán egy előzetes elvárás” kevés ahhoz a csalódáshoz képest, ami Orbánban felgyülemlett:

A diktatúrából a demokráciába
vezető ingatag palló, a kilencvenes évek –
ki gondolhatta volna, hogy a fertőző elmebaj
hatvan év után újra feltámad és újra fertőz,
s hogy Auschwitz után nemcsak verset írni,
de ugyanúgy, mint korábban, zsidózni is lehet?
A háborús nemzedék még joggal hihette,
hogy a kazánfűtő okult a hamuvá égett világból;
hiú remény, mint annyiszor – az emberfajt két dolog jellemzi igazán,
a lángesze és sérthetetlen butasága....
(A kilencvenes évek)

Hamlet, a dán királyfi – egy alteregó

Orbán ismét, szokása szerint – önarcképet fest: A művész arcképe skorpió korában szól a beszédes cím, s az ironia végig uralkodó minősége a versnek. A Hamletté válást ő okok a durvaság és a szeretetlenség okozta, de ez a nyeszlett figura még csak egy dróton rángatott „hamleti báb”. Egyebekben „két lábon járó civilizált skorpió”, „síralmas trubadúr”, a pszichoanalízis áldozata és kórházak lakója, „látomás-szárnyán hát suhog az eleven csőd és világot hódít / könnyelműsége”; „a világ bohóca ő”; eszme és szenvedély ütközésének áldozata. Az önarckép – ma így mondanánk – egy krónikus lúzeré, „akiért nem kár – akit szégyellek / ő az aki itt ül bennem”. A pszichoanalízisre kiszemelt áldozatként beszél anyjához a Szigetvilág mottójában: „Hamlet királyfi anyjához: / Most Angliába kell mennem, tudod.”

A következő Hamlet-portré már nem a szánandó hőse, hanem az „át- és újraírt” drámai hős alakja: a Helsingőr, miként Bányai János mondja, „a palimpszeszt elvi tapasztalatainak összegzése”, „középút az Ars poetica és az Antipoétika között”. A Helsingőr alcíme: Egy királyfi borotválkozik, a verset a jelenben szituálja. Bányai szerint „a szerep az én helyén áll, az én konstituálása, parodisztikus Hamlet-szerep” (Bányai János HK 1997/1-2, 25.).

Nem lényegtelen, hogy Orbán a dán királyfit borotvával a kezében jeleníti meg: a sebzésre alkalmas eszközt egyelőre még önmagára irányítja, jámbor szándékkal. Ilyennek látja önmagát. Ám az Átirat-ban Polonius képe Hamletről teljesen más: „Nevezett úr rossz idegműködésének áldozata, (...) Nevezett úr hóbortja ótvar nemzetünk ábrázatán [a Hamlet-képmás felnagyítása országos méretűre, Sz.E.]. Ezért szemünkben ő megbízhatatlan, olyan kór, melyet honunk húsából kivágni hív a kötelesség. (...) Tanácsunk: autóbaleset.” A szerep groteszkül ironikus és aktualizáló (az autóbaleset mint gyilkosság). A paródia csendesebb, szelídebb műfaj.

A következő Hamlet-kép is próza: Hamlet a képernyő előtt, már nem ironia, hanem sötét rezignáció, történelmi flashback. Hamlet a jelenben beszélget barátjával, és a kor körülményeit asszociálja egyrészt a régmúltba (a hamleti kor), másrészt a világháborúba, és ennek tanulságaiból von le dezilluzionált következtetést a jövőre. „Álmodtuk, Horatio, hogy megszakítottuk a láncolatot. Jobb napjaiban fölséges a nép, de rossz napokon lángoszlopnak rendelt költőjét kizsuppolja a városból, zsidót parancsol az aknamezőre s parasztbokát a fagyhalálba, hogy csak az égre markoló, üres kezük mered föl a földből intő jelként – addig, ameddig. Nézzem-e hát az ördög

amatőr színjátszmáit e düledező, kis színpadon? Az új világ helyett a réginél is régebbit? Kezemben a tőr... egy jól irányzott tördőfés. És mégis... a remény (...) csípőjét riszálva csábít az édes rosszra, hogy éljünk még, s ne adjuk föl, noha veszni látszik, ügyünket. (...) MI VAN, HA NEKI VAN IGAZA?, és nem lécelünk le a semmibe, maradunk hű polgárai Dániának, szemre bolondok, mélakóros alvajárók, értelmetlen idealisták, mindazonáltal, ha a világszínház szerző-rendezője úgy akarja, az alkalmas helyen és percben leölhetjük Claudiust.” Egy gondolkodó, értelmiségi Hamlet töpreng itt – a töprengés Hamlet fő tulajdonsága –, de a döntést most még a szerzőre [aki itt és most a megváltozott kor szószólója, Sz.E.] bízta.

A Hamlet-figura, az alteregó háttérben marad, és hallgatója lesz A dán királyi főszámvevő jelentése a Fortinbras & Fortinbras cég átvilágításáról című vers „jelentésének”. A jelentő, Marcellus szintén a költő alakváltozata, így az ítélet kimondása és meghallgatása egyaránt az ő funkciója. A jelentés egy frissen jött, új kormányzatról szól, amelynek élén Fortinbras (‘az Erős Kar’) áll, amely erő megsemmisíti, kirabolja, pusztasággá változtatja Dániát. A régi rosszat (a jó Claudius uralmát) és az új rosszat (Fortinbras világa) egyaránt elvető, kettős szerepű költő láttelepe: a tehetetlen réginek szükségszerűen pusztulnia kell, de a kinti, az új világból jött új is pusztulást hoz, és más alternatíva nincsen. Az értelmiséget képviselő Hamlet, Horatio és Marcellus számára még nem érkezett el az idő, nem érett meg a birodalom egy értelmiségi kormányzásra. A történetet Orbán Ottó ott folytatja, ahol Shakespeare abbahagyta: Shakespeare-t addig érdekli a hatalom körüli probléma, amíg be nem bizonyosodik a cselekmény során, hogy még nem jött el az értelem és a gondolat uralmának ideje, Orbánt az érdekli, miképpen áll helyt egy, a régi vezetéstől teljesen különböző (nek hitt) új és fiatal csoport, a jelen szituációban a „kívülről jöttek”, az Erős Kar és a gyors cselekvés emberei. Orbán a fiatalságtól egy új világ eljövételét remélte („a fiatalság mindig a menny küldötte”) és ismét csalódott („kivéve amikor nem”).

Marcellus-Hamlet még csak felméri cselekvésképtelenségét. A Shakespeare-ből című versben Hamlet már önazonossági és cselekvésképtelenségi problémákkal küzd: „És én, aki valaha egyszemélyben voltam / Hamlet és Claudius, már csak Falstaff vagyok, / egy borvirágos képű bohóc, / aki nem tudja, hogy mit mikor kell abbahagynia.”. Az utolsó Hamlet-képben a szellemet szólítja meg Éji sötétben a bástya falán, durván, támadólag, és nem evilági dolgok felől kérdezősködik, hanem arról a túlvilágról, ahonnan a szellem jön.

Ez a túlvilág Orbán számára mindig a háború világa: „Hagyd a süket dumát! / Inkább azt mondd meg, / hogy ott, ahonnét visszajársz, / miben laknak a lelkek? / Sátrakban? Barakkokban? / És van-e ott is szögesdrót kerítés a szektorok között / (...) És a kerítésdrótban van-e áram?” A tragikus Hamlet mellett a falstaffi bohóc is visszatérő önarckép, más versekben önironikusan fordul elő: „Bohóc, aki a mellékmondatok korában / a főmondatot akarja kimondani.”. A főmondat: az a személyes társadalomkép, amelynek kimondásához még mindig ragaszkodik a „lángoszlopnak kijelölt költő”. Ahogy Nagy Gábor fogalmaz a Vörösmarty Előszó-jával dialógust folytató Utószó-val kapcsolatban: „Mindenkori költészetünk utószava.” (Nagy Gábor HK 1997/ 9. 110-112).

(Folytatása a következő számban)

Asperján György

József Attila-értelmezések – kérdőjelekkel

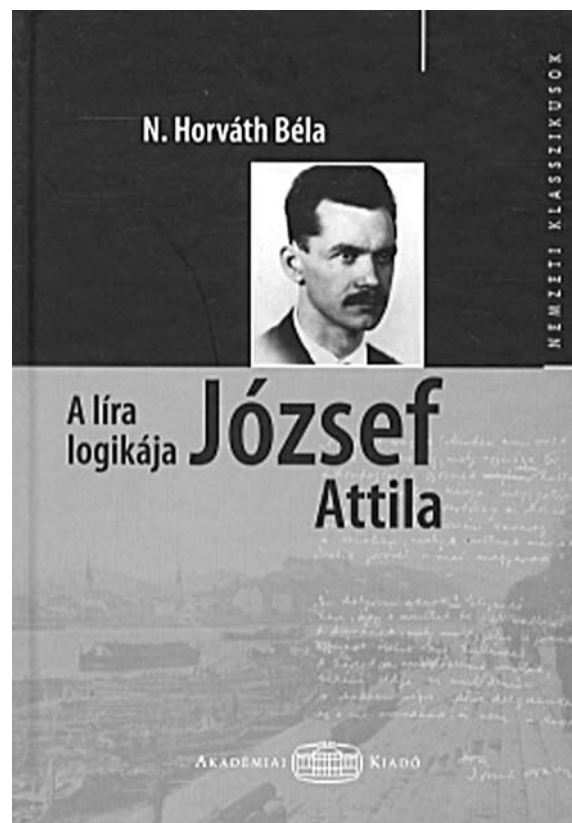
N. Horváth Béla: A líra logikája József Attila

Monográfiát sokféleképpen lehet írni, de valamennyi változathoz kell valami elképzelés, felhajtóerejű gondolat. Koncentrálnak a szerző az életútra, annak eseményeként véve szemügyre a műveket; de szervező szemponttá teheti a műveket is, s azokon keresztül villanthatja fel az élet-eseményeket. Általában persze az a bevett módszer, hogy a két vonulatot együtt és egyszerre, mint egymásból szervesen következő vagy egymásba olvadó folyamatot szokás vizsgálni, kutatva és magyarázva, mit adtak a műveknek az élet-események, a kor, amely körbeágyazta az alkotót, és miként hatott vissza a műalkotás megteremtője sorsára, szellemi alakulására. Mert nehéz a kettőt, bármilyen szempont mentén, szétválasztani, elhasítani, egyiket a másiktól függetleníteni (olykor az egyiket a másikkal szemben kijátszva), ha a monográfia szerzőjének önmaga rendkívülisége, felkészültsége, szellemi tartományának mutogatása helyett az a célja – és jó esetben mi más lehetne? –, hogy az olvasót, a műélvezőt közelebb vigye az alkotóhoz, annak munkásságához.

Persze lehet olyan monográfiát is írni, amellyel a szerző csak és kizárólag a témául választott művészt kisebb, nagyobb dolgozatokban szintén értelmező, méltató (és kisajátító) szellemi társaknak akar megfelelni, nekik próbálja bizonyítani, hogy pontosan érti, mit agyaltak ki a többiek a monográfiára érdemes alkotóról, de túl ezen, ő az „áldozatot” még náluk is jobban, mélyebben képes feltárni és kibányászni – kifejezetten önmaga dicsőségére.

József Attila „sztoriját” és művészeti-szellemi értékeit a rendszerváltás előtt is sokan „legelték”, egyre fensőbbé, a zseninél is zsenibb szellemmé magasztosítva, hogy mind magasabbra kapaszkodhassanak utána, vagy mind mélyebbre bukthassanak a kincsek megragyogtatásának, valójában önmaguk már követhetetlen szellemi különlegességének megmutatási szándékával.

Szabolcsi Miklós négy évtizedet áldozott az életéből a négykötetes József Attila monográfia megteremtésére. Sajnos, a költő életének és legfontosabb alkotásainak 1930-1937 közötti időszakára elfogyott a lendülete és ereje, végül betegség is gyötörte. Így befejezett, ám bizonyos értelemben mégis torzónak maradt munkája sok kérdés tisztázásával adós maradt. Igaz, olykor gátolta az is, hogy egyes személyek (vagy azok gyorsan hervadó nimbusza), akik a költő életének részesei vagy tanúi voltak, még éltek. Mostanra, Fejtő Ferenc távozásával „tisztá” lett a terep, de ez nem jelenti, hogy immár minden dokumentumot eredeti formájában tanulmányozhatunk. Például Illyés Gyuláné 1987-ben József Attila utolsó hónapjairól címmel nyilvánosságra hozta a költő (remélhetően betűhív)

leveleit, és a maga állítólagos naplója alapján írott krónikáját, sok megválaszolatlan kérdést indukálva, hiszen egyrészt a saját szerepét részleteiben és egészében szépíti, sok esetben satírozza (miként korábban József Jolán az öccséről írott életregényében), másrészt József Attila leveleit csak a közvetlen és őt, Flórát igazoló jelentésük szerint magyarázza (ha egyáltalán) – és persze az úgynevezett József Attila-kutatók is! –, nem törődve azzal, hogy a költő kiszolgáltatottságában – a körülményeknek, önmaga sorsának és a megmentőjének gondolt-kinevezett-érett-mondott Kozmutza Flórának – szerepet is játszik, csúsztat is (lásd: „büntetlenül nem lehet vért hányni, én pedig azt tettem”, s találásában ezért került 1937. július közepe táján a Siestába), nem akarván szólni idegi állapotáról, amelynek szétzilálódásáért, joggal gondolhatott erre a költő, komoly felelősség terhelte a „szerelmét”. Ez nem az egyetlen olyan életrajzi „tény”, amit filológiai bizonyíthatóság hiányában Szabolcsi is kritika nélkül fogadott el; csupán példaként említeném a Vágó Márta-szerelem „reneszánszát”, kvázi beteljesülését, valamikor 1936 végén; Gyömrői Edit túldimenzionálását; Bak Róbert elképesztően felületes és önmutogató megállapításainak átgondolatlan felhasználását (nem szembesítve azokat a József Jolánnak írott levelekben foglaltakkal); az egész előítéletesen felfogott és interpretált Szántó Judit-ügyet. És folytathatnám a példák felsorolását.

Lehet, hogy ezek megválaszolása nélkül is lehet jól és helyesen értelmezni József Attila szellemi alakulását, műveit. Lehet, bár nem biztos. A nagy mellényt magára öltött N. Horváth Béla, segítségül hívva Kulcsár Szabó Ernő akadémikus hátszelét, A líra logikája című monográfia-kísérletében mégis „megoldja” a lehetetlent, hibrid eljárással: értelmezi József Attilát, megemlítve, de rögtön leszakítva az élete eseményeiről, a kvázi életrajzról. Ha ezzel a módszerrel olykor nehéz helyzetbe manőverezi magát, akkor lábjegyzetben megjelenő Szabolcsi Miklós monográfiájának valamely, az életrajzi eseményeket bemutató, értelmező részét. Egy monográfia, még ha a kiadó által terjedelmileg korlátozott is, nem hagyatkozhat másra, nem várhatja el, hogy az olvasó könyvekkel rakja körül magát, ha el akar igazodni abban a műben, amelynek éppen az a vállalt feladata, hogy segítsen az olvasónak a tárgyalt alkotó megértésében, aki mondjuk középiskolai magyartanár, és véletlenül éppen József Attilát kedveli a magyar költők közül (ezen kívül pénze és ideje is van egy vaskosnak mondható monográfia beszerzésére, tanulmányozására).

Egy monográfia nem szólhat csak a kiválasztottaknak, nem szólhat csak az irodalomtudományban jártas akadémikusoknak. József Attila „programja” az volt, hogy egész népét tanítsa, nem középiskolás fokon. De nem gondolta, hogy ezt akadémikus szinten lehetne, kellene, vagy érdemes volna tennie. Versei mindenkihez szólnak. Az életéről, még inkább a munkásságáról szóló értelmezésnek, úgy gondolom, érthetőnek kell lennie mindenki számára, aki úgy véli, hogy a verseit értve, megértve olvassa. Ez a monográfia olyan módszerrel, olyan megfogalmazással készült, hogy – véleményem szerint – jelentős részét a kiválasztottak sem értik, vagy jobb esetben nem értenek egyet vele. Ebből következően nem monográfia, hanem elfuserált és intó kísérlet, ami figyelmeztetés az Akadémiai Kiadó számára. Nem vállalhat monográfiaként olyan alkotást, amelyről nem tudni, kiknek szól. Hogy nem az egyetemi műveltséggel rendelkező és a költő műveit szerető utókornak, az biztos. (Ennek igazolására a későbbiekben néhány példát hoznék).

A könyv címe A líra logikája. A szerző felhasználja könyve címéhez a költő „A líra: logika; / de nem tudomány” töredékének két sorát. József Attila nem fejtette ki (értekező írásban sem), hogy véleménye szerint a líra mennyiben és miként logika, miként azt sem, hogy miért nem tudomány. Nem fejtette ki, mert ha szerepet kap is a logika a líra teremtődésében, kétségtelenül nem azonos a logikával, akkor pedig a lírának nem is lehet logikája. Maga N. Horváth Béla sem veszi komolyan könyve címét, nem annak kísérletét látjuk, hogy megpróbálná az állítás hitelességét vagy értelmét bebizonyítani. Igaz, a könyv teljes címe: A líra logikája József Attila, vagyis mintha a líra logikája egyenlő vagy azonos lenne József Attilával. Így a könyv címe még ügyetlenebb és félrevezetőbb.

A Kulcsár Szabó Ernőtől elesett, valamennyire eltanult módszer érvényesülése miatt (még ha nagy vonalakban, ám szinte mindig rosszul értelmezetten az élet-történetek szóba is kerülnek) az egész monográfia-kísérlet problematikuságáról részletesen nem szólhatok, hiszen akkor a könyv terjedelmét meghaladó véleményt kellene írnom. Csupán néhány olyan részletet, gondolatot emelek ki, amelyen keresztül érzékeltetni próbálom, hogy N. Horváth Béla monográfiája elhibázott munka. Bevezetőjében, a könyv 8. oldalán írja: „József Attila halála másnapján vált nagy költővé. Az addig többnyire ígéretnek, tehetségnek tartott, s emberileg (le)sajnált, futóbolondnak nézett költőről kiderült, hogy zseni”. Ez a két sor tipikusan példázza, hogy N. Horváth Béla valamit félreért vagy félremagyaráz. Tény, hogy József Attila zsenialitását, költészetének korszakos voltát nem ismerték fel, és nem ismerték el díjakkal, könyöradomány helyett megfelelő szerkesztőségi állással, magabiztosságot adó munkahely megteremtésével. (Bár tudjuk, hogy minden ha értelmetlen, ha ugyanis megvalósult volna, ami elmulasztódott, akkor most egy másfajta József Attilával állnánk szemben). De az is tény, hogy nagyon nagyra tartotta Szerb Antal, Radnóti Miklós, Bálint György, Gaál Gábor, Fábry Zoltán, Kosztolányi Dezső, Ignó Pál, Németh Andor, a maga módján Hatvany Lajos, később Bertalan és mások. „Futóbolondnak”, bár jól hangzik, senki nem tartotta. Még a túlzóan fogalmazó Koestler is „csak” annyit mondott jellemzésére, hogy „veszekedős, önféjű és nehezen elviselhető

volt”. Lehet, hogy ez utóbbi igaz. Bár Koestler hozzátehetné volna: az igazáért, vagy az igaznak vélt igazáért volt veszekedős, azaz megátalkodottan vitatkozó, önfejű és nehezen elviselhető. De a Koestler-féle megfogalmazás nagyon messze esik a „futóbolond” minősítéstől. És József Attila csak azért válhatott „halála másnapján” nagy költővé, mert sokan (talán be nem vallottan még Babits is) nagy költőnek tartották – már életében.

Ugyanilyen csúsztatás N. Horváth Béla részéről az is, hogy: „A ‘szentté avatás’ a szocializmus időszakában történt meg, amikor József Attila a ‘munkásosztály nagy költője’ lett”. 1938-ban Cserépfalvi az összegyűjtött verseket pillanatok alatt eladta 3000 példányban, majd József Jolán könyve misztériumot vont öccse köré. (Olyannyira, hogy Jolán kvázi barátnője lett Bajor Gizinek, Karády Katalinnak, Horthy Istvánnénak.) József Attilát halálakor még a nyilasok is a magukénak vallották, amihez tényleg „szentnek” kellett lenni. Vagyis József Attila és életműve kisajátítása nemcsak a kommunisták „bűne”, hanem mások elképzelése is volt, mert a rendkívüliség elnyerte méltó jutalmát. Hogy nem életében történt mindez, arra érthető, de ma már nehezen felfogható magyarázatot ad a költőtárs, Vas István: még számára is, aki remek költő és nyitott ember volt, de más emberi tapasztalatokkal rendelkezett, idegen, szokatlan és nehezen befogadható volt József Attila indulata, meghökkentő őszintesége, rendkívül „csilingelő”, formába zárt, látszólag nagyon a hagyományokra építő-épülő költészete. Mások ezt ilyen őszintén utólag nem merték bevallani. Tehát az ítélező kijelentések helyett inkább érteni kellene, miből adódott a József Attilával kapcsolatos (szándékosan nem írom, hogy szembeni) magatartás. Miből adódott ez a liberálisok körében (bár ott talált a legtöbb megértő szóra és eszmei-anyagi támogatásra), és miből adódott ez a munkásmozgalmi körökben. József Attila nemcsak eredeti volt, hanem sokféle is, mégpedig gyorsan változó-átalakuló sokféle. Ez nem jelent felmentést korának, de a róla szóló monográfia írójának ezt tudnia kell, mielőtt szigorú mondatokban mindenkit megró, akit arra „érdemesnek” talál.

És egy kis ízelítő N. Horváth Béla stílusából. A Bevezető 11. oldalán írja: „A neohermeneutikai, dekonstruktivisták szemlélet alapján a posztmodern poétika én-korrekcióit tartják meghatározónak József Attila költészetében”, mármint azok, akik Kulcsár Szabó Ernő módszerét követik. De ettől a fogalmazástól egyesek még nem feltétlenül tekintenek tudományosan gondolkodó elmének N. Horváthot, ehhez kell a következő alapállás is. A Bevezető 13. oldalán olvasható monográfiájának hitvallása: „Azzal együtt, hogy a művet az alkotó hozta létre, hogy a József Attila-i létsors, a lélek és a test harmóniája és szenvedéstörténete materializálódott verssé, szövegtestté, az alkotást nem tekintem sem biológiai, sem lélektani, orvosi dokumentumnak”, hanem csak és kizárólag, miként ebben a mondatban rögzíti: szövegtestnek.

Érdekes elgondolás, hogy a lélek és test harmóniája, sőt: szenvedéstörténete verssé képes materializálódni. Ugyanakkor kik azok az irodalomtudománnyal foglalkozók, akik az alkotást biológiai, lélektani, orvosi dokumentumnak tekintik? N. Horváth kinevezett, ám megfoghatatlan „szörnyek” ellen hadakozik, amikor a szövegtestté degradált alkotásokat a József Attila-i létsorstól függetleníti, saját gondolkodását viszont kulcsárszabóernősíti, hogy a költő verseinek megtalálja az igazi értelmét. Hosszadalmas és felesleges kísérlet volna, ha ennek az elgondolásnak a kudarcát a könyv egészét boncolgatva bizonyítani próbálnám. Így, mint említettem, csak néhány példán kívánom bemutatni, hova vezet N. Horváth Béla irodalomellenes monográfiája.

*

A harmincas évek elején, a világot végigtaroló nagy gazdaság válság, a kibontakozó fasizmus és elfajuló bolsevizmus okozta riadalmak idején az értelmiség jelentős része már és még a baloldalon kereste a magyarázatot, és a folyamatokat megállító cselekvésre a lehetőséget. (Nem volt könnyű sem eligazodni, sem jó irányba fordulni, sem aktív-cselekvő emberré válni. Könnyű azoknak, akik ma már jól felismerik, mi volt akkor a helyes és mi a téves téblábolás.) József Attila rendkívül eleven szellemével megmártózott a legkülönbözőbb irányzatokban. Ehhez az ambíciójához segítségül hívta a múltbéli és korabeli szellemi nagyságok műveit. De nem egyszerűen lelkesedő, hanem aktív résztvevő is kívánt lenni. Költőként elsősorban verssel. Ennek az időszaknak kétségkívül egyik legeredetibb verse a Munkások. N. Horváth – most ne figyeljünk ideológiai előítéletességére – így közelít a „szövegtesthez”: „A politikai beszéd, a mozgalmi nyelvhasználat, a marxizáló fogalomértelmezés, az egyes marxista művek esetleges áthallásai ellenére a jelenségvilág egy másik paradigmában is értelmezést nyer. A foucault-i értelemben vett közbeszéd freudizmusának áthallásai, szemléleti párhuzamai ugyancsak felépítenek egy értelmezési teret. Ebben a versben ezt a szerepet egy freudi ‘renegát’, a stekelianizmus tölti be”. Majd néhány sorral lentebb a szerző megállapítja: „A Munkások mind a történelmi tablót, mind az ebből levezetett társadalomértelmezést a Rapaport-terápia melléktermékeiből építi fel”.

A jórészt szakszervezetekbe tömörült korabeli munkásságnak csak kis hányada politizált. Társadalmilag sokkal rétegzettebb volt, miként azt József Attila verse felfesti. De a lényeg nem is ez, hanem az a gondolat, hogy az osztályokra szakadt társadalmon belül a munkásság (is) az elnyomottak között van, akkor is, ha egyeseknek

kielégítőbb az anyagi helyzete és így más tartalmú az öntudata, és ha van, az osztálytudata, mint amit a vers egyedülállóan eredeti, minden tekintetben újszerű képi világa megrajzol. József Attila a Munkásokban ugyanolyan összehasonlíthatatlanul építkezik a valóság ellentmondásos darabkáiból, mint például az Ódában. De nem azért, mert a vers „szexuális vonatkozású tartalmakat” rejt magában, miként azt N. Horváth a pszichoanalízisnek mániákusan elkötelezve, mindenben azt kutatva és fellelve gondolja, hanem azért, mert költőien úgy fest meg egy világot, ahogyan addig senki más. Alkotói korszakának és a korszaknak gondolatilag az egyik legnagyobb ívű verse, amely az imperializmus költői látomásától a mikroszkopikus részletekig, a falon térképet rajzoló penészig terjed. De: mint minden ilyen költemény, szükségszerűen torzít, hogy leírja és átfogja, magába zárja a legfontosabb kifejezendő gondolatot: az elnyomatást. Mára ebből a világból még akkor is ez az ábrázolás maradt, ha a Székely Bertalan utcai ház, ahol a vers született, lényegileg máig változatlan állapotban létezik, mert időközben újjászületett (s különösen napjainkban kísértetiesen igazolódik) az elnyomatás, a kizsákmányolás kapitalista gyakorlata, annyival szegényítettebb változatban, hogy nem társul hozzá perspektíva, a történelem futószalagjának látomása, egy emberibb élet reménye, várása és aktív igénye. (A vers tényleges, N. Horváthéval szembeállított értelmezése most felesleges és túl nagy teret venne el).

*

Az Ódát összefoglalóan így „tárlja” N. Horváth: „Nem elsősorban az önnön lét diagnózisa, a 'Hallom, amint fölöttem csattog, / ver a szívem' neurotikus szimptomája, hanem a lét diszkurzív láttatása, amely a szerelmet, a par excellence koituszt és a halált direkt alternativitásban értelmezi”. Ezt, a „szövegtestre” koncentrálna, tudományosan biztosan így kell megfogalmazni. De talán az olvasónak egyszerűbb beleélnie magát az alkotás lényegébe, ha meggondolja az alábbiakat. József Attila a szoba-konyhás Székely Bertalan utcából indult a lillafüredi Palota Szállóba. Maga az utazás ténye is élményt jelenthetett, hiszen a drága vonatjegy, a szállodai költségek mellett ritkán vagy soha nem engedhette meg magának, hogy több napot az ország olyan szép és korábban nem látott táján töltsön, mint Lillafüred és környéke. Fontos lehetett, hogy sok íróval találkozhat, olyanokkal, akiket személyesen ismer, és olyanokkal, akiket csupán ismer. Beszélgethet, vitatkozhat, véleményt nyilváníthat, jelen lehet egy tanácskozáson, ahol az írók és irodalom ügyéről esik szó. És a férfiakban minden ilyen út alkalmával, ha nem a szívüknek nagyon fontos személyt hagynak otthon, felmerül egy találkozás vagy csupán egy kaland esetleges lehetősége.

József Attila akkor már két és fél éve együtt élt a kezdetben ajzottan fogadott, de szükségből is választott Szántó Judittal. Tény, hogy a viceházmesteri világból, körülményekből magát saját erejéből kiverekedő, egyetemi padokat soha nem látott, kissé műveletlen, de a megismerkedéskor József Attila számára még nagyon fontos ugyanazon eszmét valló Szántó Judit, ha csupán a külső adottságokat nézzük, nőként mutatósabb volt, mint József Attila férfiként. Szántó Judit kedves arcú, kifejezetten jóalakú, erotikus és a szexet igen kedvelő nőként a költővel történt megismerkedés idején túl volt már legalább kétféle férfin, éppen a magas, jóarcú és – tehetségéhez képest – eredményes Fenyő László volt a kedvese. Szántó Judit a kapcsolatteremtésben nem járt összeszorított combbal, ezt talán József Attila tudta is a mozgalomban ilyen, olyan szerepet vállaló nőkről. Tudott, hogy egészen addig, amíg Szántó Judittal nem találkozott, nem volt tartós (bizonyítható alkalmáról sem tudunk) kapcsolata. A Lucához, Vágó Mártához és más úrilányokhoz való reménytelen vonzódása arról tanúskodott, hogy kedvelte a polgári világból származó, finom selyembugyis és műveltnek mondható hölgyeket, akik közül viszont egy sem érdemesítette rövidebb vagy hosszabb kapcsolatra. Mivel a Vágó Márta iránt érzett szerelme megcsúfolta a reményeit, nem nagyon futkosott nők után. Akkor egyébként is a fejbűbjáig elmerült a mozgalomban, s így ideális pillanatnyi és átmeneti partnernek látszott-mutatkozott a nála két évvel idősebb Szántó Judit.

Se vele, se nélküle állapot alakult ki köztük. József Attila ragaszkodott a vele egy eszmét valló, de akkor már fontosabbnak látszott, hogy őt kiszolgáló Szántó Judithoz. Ismerve, értve valamennyire József Attila személyiségét, nem volt ez könnyen elviselhető önmaga, de a másik fél számára sem. Megalázó lehetett, hogy úgy látszott, Szántó Judit sokkal többet tesz érte, mint ő a társáért. Szántó Judit a folyamatos, olykor kölcsönösen a tettelegességig fajuló veszekedések ellenére megmaradt József Attila mellett. Megmaradt mellette annak ellenére, hogy társa képtelen volt szexuális igényeinek megfelelni, túl sok áldozattal járt részéről a közös létezés. Egyre több eszmei, felfogásbeli vita is éket vert köztük. Szántó Judit mégsem hagyta el, mert azon kevesek közé tartozott, akik hittek a kiválasztottságában, a zsenialitásában, ami azért nem kis dolog a verseket, az irodalmat kedvelő, de Németh Andor-i műveltséggel és szellemi nyitottsággal nem rendelkező Szántó Judit részéről. (Azért éppen Németh Andort említem, mert ha valaki, ő meglehetősen lenézte az elvei szerint élő Szántó Juditot.) József Attila szívesen vitte társaságba barátnőjét, büszke volt rá, hogy ilyen nője van. (Kezdetben feleségül is kérte, mint szinte minden neki tetsző nőt, akárcsak Petőfi egy századdal korábban.) Sokszor megfordultak együtt vacsorán Kosztolányi Dezsőéknél is.

József Attila 1933 közepén már megmártózott a Szántó Judit által gyűlöletesnek talált pszichoanalízis

sajátos összetételű folyadékában. Sokféle felismerésre jutott anyátlan önmagával, a felosztott világgal és „érett kalász” párjával kapcsolatban. Ekkorra elég kiadósan csalódott a megváltónak vélt mozgalomban is, bár az igazán keserű pohár, vagyis hogy Moszkvába nem őt hívják meg, még hátra volt. Kétségtelen, hogy szívesen elhagyta volna Juditot (gondoljunk csak a rajongó orvostanhallgató lányra, akivel reggelenként a Japán kávéházban találkozott, ám ezen túl nem jutott vele), de nem volt kivel. Vágyott valamire, ami meglátása és óhajítása szerint több, mint amiben él. Talán éppen olyan szerelemre, amely a „par excellence koituszt és a halált direkt alternativitásban” magában foglalja. Talán ezért is lett lehetséges, hogy a megérkezés napjának estjén megakadt a szeme Szőlősiné Marton Mártán, aki érett, gyönyörű asszony volt, négy nyelvet beszélt, német nyelven tudósított osztrák újságokat, a saját keresetéből is megélt, miközben kórházi főorvos volt a férje, és tudjuk, akkoriban mennyit keresett egy kórházi főorvos. Marton Mártán azonnal megakadt minden férfi szeme. József Attilán egyetlen nőé sem. A biztos egzisztenciával rendelkező Marton Márta akkor valakinek tűnt (önmaga szemében is!), míg József Attila a barátai szemében is csupán ígéretes tehetségnek számított. Azt vélem, hogy József Attila egy pillanatig sem gondolta, hogy a rajongása eredményes lehet. Ha a szépasszony kalandot keresett volna, csupán válogatnia kellett volna a jobbnál jobb, már karriert befutott férfiak között. József Attila tehát sejtette, hogy hirtelen fellobbanása kifejezetten eszmei lehet. (Mellesleg említem meg, hogy 1984 őszén az akkori Skála áruház lefelé tartó mozgólépcsőjén, miközben felfelé haladtam, megpillantottam egy fiatal nőt, hogy úgy mondjam: álmaim nőjét. Talán összesen tíz másodpercig láttam, azóta is pontosan emlékszem az arcára, az alakjára, és azóta is rajongok érte.) Másnap az aggteleki cseppkőbarlangban kirándulást tett a kongresszusra érkezett társaság. A visszaemlékezők szerint József Attila odasodródott ahhoz a kis társasághoz, amellyel Marton Márta tartott, és lehet, hogy néhány szót váltottak.

Még hosszan részletezhetném, milyen pillanatban hozta a sors József Attila elé Marton Mártát. A megbabonázott költő, mint már Gebe Márta idején, ismét csodafegyveréhez nyúlt, hogy hirtelen támadt érzéseit „a par excellence koituszig” juttassa: verset írt. A versben műveltségének gazdag világát is felvonultatta. De nem A varázshegy és a freudizmus ismerete készítette a szerelmi óda megírására, hanem egy lelki helyzet és a találkozás varázsa. Különleges, a képzeletet felszabadító volt a helyszín is, amely azt az érzést, gondolatot indukálhatta a költőben, hogy közös résztvevőkként azonos jogokkal és valamiféle egyenlőséggel rendelkeznek.

Az Óda egyetlen éjszaka alatt megszületett. Akkor már tudott volt, hogy a rendezvény szervezője, Pakots József hirtelen meghalt, másnap mindenki hazautazik. A szállodakönyv szerint Marton Márta is elhagyta a szállodát. Máig rejtély, hogy a résztvevők közül egyedül József Attila miért és miből maradt lent még egy hétig, és mi a pontos háttere annak, hogy ez idő alatt Szántó Juditnak mindössze a Szervuszból álló, eléggé pökhendinek és lesajnálóknak tetsző levelet küldte. (Az is érdekes, hogy Szántó Judit a levelezőlapot sem akkor, sem később nem tépte szét és dobta a szemébe. És ehhez a megjegyzéshez hozzátenném: az is elég különös, hogy a mindig költőzködő, lehetetlen viszonyok között élő József Attila – a mamától eltanult mániákussággal – minden levelet, dokumentumot elrakott, féltve őrizte, majd halála után a testvérei is. Ennek köszönhetjük, hogy most nemcsak József Attila levelei vannak meg, hanem a neki címzettek is. Lehet, hogy ez a lumpenproliéknál így szokás?) Beszédes és megtévesztő a Mellékdal két versszaka. Tudjuk azt is Szántó Judittól, hogy József Attila Pestre érkezve rögtön megpróbálta felkeresni Marton Mártát, hogy személyesen adja át neki a verset. Tudjuk, hogy ez nem sikerült, és tudjuk, hogy az egész, eléggé magyarázhatatlan helyzetre, amit József Attila nem is akart magyarázni Szántó Juditnak, mi volt az élettársi reakciója. Kétségtelen, hogy ez utóbbi már a vers legendájához tartozik, de annyiban mégis segít a megértésében, hogy némi fényt vet a költő jellemére, ennek a „szerelemnek” az égi jellegére, annak ellenére, hogy a lelki-testi érintkezés valóságosságának csodája sugárzik belőle.

*

Az Eszmélet a magyar költészet egyik legkülönlegesebb, legzártabb és legcsodálatosabb verse. Sajátosak a keletkezésének, előkészítésének a körülményei. De ezekkel most nem foglalkoznék. Aki szereti a verseket és különösen József Attila költészetét, annak a vers különösebb magyarázat, értelmezés nélkül is mond valamit. Elég talán, ha csak a sokat idézett és ezerszer magyarázott 10-es szakaszra utalok: Az megett ember, akinek / szívében nincs se anyja, apja, / ki tudja, hogy az életet / halálra ráadásul kapja / s mint talált tárgyat visszaadja / bármikor – ezért őrizi meg, / ki nem istene és nem papja / se magának, sem senkinek. A verset Szabolcsi Miklós és Tverdota György is könyvterjedelemben elemzi, értelmezi. Nyilvánvalóan azoknak, akik különösen érdeklődnek e vers iránt, és az általános ismeretnél többet szeretnének megtudni József Attila életútjáról, eszmevilágáról, műveltségéről, ihletének működéséről, és folytathatnám a szempontokat. És szól a könyvük természetesen és elsősorban a József Attila költészetét hivatásként értelmezőknek.

Egy monográfiának nemcsak a kiadó által megjelölt lehetséges terjedelem szab határt, hanem az a tény is, hogy az életmű-magyarázat, értelmezés nem a kiválasztottaknak szól, hanem elvileg mindazoknak, akik mélyebben

szeretnék megismerni József Attila költészetét, a huszadik század első fele lírájának értékeit. N. Horváth Béla nem tisztázta magában, hogy kikhez is szól(na) a munkája. Ennek a versnek az értelmezésénél segítségül hívja azokat, akik szerinte különösen sokat tettek azért, hogy ezt a csodás alkotást jobban értsék, akik szeretik. (Az Eszmélet két részre bontva először a Vásárhelyi Hetivásár 1934 augusztusi-szeptemberi számában jelent meg, s utána sem a Nyugatban, hanem a Pesti Naplóban.)

Az első, perdöntő idézet előtt N. Horváth leszögezi: „A József Attila költészetében a késő modern poétikai, szemléleti jegyeit látó Kulcsár Szabó Ernő az 'önmagára visszareflektált szubjektum' többszöröződéseként értelmezi a szerepektől, tapasztalatoktól visszalépő ént”. És a szellemi atya, Kulcsár Szabó Ernő megfogalmazása: „Ami azt jelenti, hogy akár látóként, akár láthatóként azonosítjuk is a beszélőt, a rá irányuló integráló én összegzés szándéka – a tovairamló képek, élettörténeti epizódok és az azokat 'beszédbe helyező', gondosan elválasztott strófák összerakhatósága értelmében is – illúzióknak bizonyul”.

Bókay Antal ugyanezen a csapáson halad: „Nincs tehát tárgya már a látásnak, a tárgyiasság a totális tárgyiassítás folyamatában, éppen az én természetéből következően, eltűnik a látás aktusából és a látás látása helyettesíti”.

A szerző ütőkártyaként hivatkozik Odorics Ferencre is, bár gondolatainak rövid összefoglalása után csak lábjegyzetként idézi: „...a megkettőzött későmodern ént a paronomázia mozgása folyamatosan kibillenti, sokszorozza (vagy ha akarjuk multiplifikálja), s ez folyamatos billegő mozdulatai révén temporálissá válik: a mindenkori fülke-fényben az én mindig jelen van, száll szubjektumpozícióról szubjektumpozícióra, így a paronomázia működése kimozdítja viszonylagos rögzítettségéből a későmodern szubjektumot, és posztmodern én mozgásba állítja”. Ha valaki nem nagyon érti ezt a könnyen emészthető gondolatot, és fellapozza az idegen szavak szótárát, hogy eligazítást kapjon a paronomázia fogalmáról, némi csalódottsággal tapasztalja, hogy kifejejtették belőle, így magának kell valamivel behelyettesítenie, és a mondatot csődöt mondó elmével értelmezni.

Mindezek után a monográfia egyik legfényesebb mondatával rukkol elő N. Horváth Béla: „A szoros tropológiai olvasás mentén való értelmezése a 'posztmodern-én'-t helyezi abba a kánonképező irodalomtörténeti konstrukcióba, amely az Eszméletet és annak költőjét kimozdítaná a modernitásnak az identitás válságával, széttöredezetttségével reprezentált pozíciójából”.

Ha ezt a nagyképu semmitmondást a szerző megpróbálná József Attila szép magyar nyelvén elmondani, figyelemmel az olvasóira, rögtön kiderülne számára, hogy van-e értelme annak, amit közvetíteni szeretne. Azt gondolom, hogy egy monográfiában az ilyen és ehhez hasonló nyakatekertségek nem mozdtítják elő József Attila valóban csodálatos versének nagyobb olvasottságát és jobb értését.

*

N. Horváth Béla a szívének kedves embereket kritika nélkül kinevezi és elfogadja. Vágó Márta esetében például azt mondja, hogy az egyik leghitelesebb tanú és minden további nélkül elfogadja az emlékezőnek azt az állítását (talán az Elmaradt ölelés miatt című vers okán), hogy végül is beteljesült a szerelmük, sőt ennek a szerelemnek a reneszánszáról beszél: „A versekben (amelyeket József Attila Gyömrői Edithez írt – A.Gy.) minduntalan előtörő suicidiumot, s az önpusztítás vágyat valószínűleg csillapította a Márta-kapcsolat reneszánsza, amely talán ahhoz is hozzájárult, hogy a Nagyon fáj kötet megjelenése utáni időszakban csillapodtak azok a feszültséget generáló energiák (mikor? milyen életrajzot olvasott N. Horváth Béla? – A.Gy.), amelyek olyan elemi erővel hívták versbe a szexust és a pusztítást, az ölést és az ölelést”. Mikor bontakozhatott ki ez a reneszánsz? 1936 tavaszán? Akkor aligha, mivel sejtelmesen Márta is későbbre teszi. A nyár folyamán József Attila Balatonszárszón tartózkodott a sógora és nővére panziójában. A visszaemlékezések és a neki írt levelek alapján arra következtethetünk, hogy megfeledezett a Szabad ötletek jegyzékéről, analitikusa, Gyömrői Edit iránt érzett gyötrelmes szerelméről, a Szép Szóról, a szerkesztőtársakkal folytatott vitákról, amelyekben kétségtelenül nem mindig neki volt igaza, és elmerült a Solyom Jankával kibontakozott, feledhető szerelmi kalandban, amelyben éppen az volt a legszebb, hogy könnyen jött és könnyen ment. Ősszel újra belefeledkezett az analízisbe és a Gyömrői Edit iránt érzett úgynevezett szerelembe, amely földien gyötörte, de legalább annyira égi volt, mint a Marton Márta iránt érzett turbózott hevület. Majd jött Gyömrői késés „megtámadása” (amelyről sok üres legenda keletkezett!), az ügyvédi segédlettel végrehajtani próbált bosszú, amelytől a költő aztán elállt, mert a „kuruzsló” Gyömrői „cserébe” feljelentette volna emberölési szándékért (ami a kísérlettel eléggé messze esett). Mindez azután úgy beleszorult a lelkébe, hogy decemberben és januárban – éppen Vágó Márta visszaemlékezése által bizonyíthatóan – teljesen a padlóra vitte. Januárban csak iszonyú energia-összpontosítással, az utolsó pillanatban volt képes megírni a Thomas Mann üdvözlését. Február első felében – Hatvany Bertalan jóvoltából – a Siestában próbálta összeszedni magát. Ha ezt az időszakot átnézzük, mikor és hova fért bele a Vágó Mártával „bonyolított” reneszánsz?

A pszichoanalízis, a freudizmus iránti imádata N. Horváth Bélát arra ragadtatja, hogy Gyömrői Editet olyanokkal állítsa egy sorba, akik abban a tudományban voltak valakik, és ismereteiket nem gyorstalpalón szerezték, nem „kuruzslóként” űzték. Mivel N. Horváth nagy terjedelemben külön is foglalkozik monográfiájában az analízissel, és méltató elismeréssel szól Gyömrői Editről, eszébe sem jut, hogy esetleg szóvá tegye: az úriasszonyok szexuális zavarait eredményesen gyógyító Gyömrői Edit elképzelhetően sokkal többet ártott, mint használt József Attilának, hiszen abból a gyermekkori világból és rettenetes lelki kulimászból, amit József Attila az „önvallás” díványán felidézett, az analitikusnő semmit sem értett. (József Attila verseit és magatartását még utólag, évtizedek múltán is helytelenül interpretálta. Az is elgondolkodtató, bár az írás ismeretében érthető, hogy a Szabad ötletek jegyzékét soha nem látta, mert József Attila nem adta át neki.)

N. Horváth többször tekintélyként említi József Attila utolsó analitikusát, Bak Róbertet, akit csupán arról ismerünk, hogy véletlenül ő kezelte (félre) a költőt. A Szép Szó 1938 januári számába (és később még néhány alkalommal) József Attiláról írott széplelkű tanulmánya szakmailag elfogadhatatlan, érvként idézhetetlen. Bak Róbert mint tanú, sajnos, hasznavehetetlen. Nincsenek eredeti meglátásai az elsősorban Benedek István ideggyógyász professzor által elmebetegnek minősített és zárt osztályra csukandónak ítélt József Attiláról. N. Horváth nem teszi szóvá, hogy József Attila Balatonszárszóra kerülését követően József Jolánnak írt Bak-levelek egyrészt szajkózzák, ami Benedek professzornak a költővel kapcsolatos, tényleges tapasztalatokat nélkülöző véleménye volt, másrészt a levelek megfogalmazott gondolatok több lényeges pontban ellentmondanak annak, amit az öngyilkosság után – öniagolásként is – patológiai magyarázatként adott. Soha nem szólt arról, hogy a Siestában alkalmazott gyógykezelés tette tönkre végképp a költőt lelkileg és fizikailag egyaránt. Bak Róbert is azok közé tartozott, akik, hogy a monográfia szerzőjének kifejezését használjam, József Attilát futóbolondnak tartották életében és bizonyos mértékig halálában is, holott tudjuk, csupán idegösszeomlása volt, amelyből nem épülhetett fel, mert egyrészt Hatvány pénzén mindenáron gyógyítani akarták, másrészt számára nem adatott meg Döbling és olyan anyagi háttér, amely segítette volna szellemi visszaépülését és talpra állását.

*

A monográfiában a szövegtestként kezelt Flóra-versek mellett talán nem ártott volna szólni, akár érintőlegesen, a Flóra-szerelem abszurdításáról. N. Horváth Béla, minden kritikai indítást mellőzve, így foglalja össze a kvázi életrajzi mozzanatokot: „A szerelem hatalmas erővel lobbant fel. A második találkozásra már négy Flóra-verset visz a költő (pontosabban a megismerkedést követő első találkozásra egy, de öt „szövegtestből” álló ciklust – A.Gy.), egy hét múlva feleségül kérte (a megismerkedésüket követő negyedik napon – A.Gy.) a polgári erkölcsben nevelkedő lányt. (Egy helyütt N. Horváth fiatal lányként nevezi meg Kozmutza Flórát, aki egyidős volt József Attilával – A.Gy.) A kapcsolatot a márciusi-áprilisi rendszeres találkozások erősítették. A szerelem legboldogabb szakasza ez, s nemcsak Flóra visszaemlékezése, hanem a versek tanúsága szerint is. A Gyömrői-versek pusztító és önpusztító szenvedélyét másfajta érzelmekítőzés, a szerelem valódisága váltja fel, másfajta képi-nyelvi világot teremtve”.

Aki ennyire nem érti vagy ismeri, hogy valójában mi és hogyan történt, az bizonyára falsul magyarázza a szövegtestnek tekintett verseket. József Attila február 19-én jött ki a Siesta szanatóriumból (ahonnan a körülbelül kéthetes pihenése idején is gyakran kijárt). Márta, aki állítólag a szerelem reneszánszát élte József Attilával, nem fogadta magához – még átmenetileg sem – (nem is tehetné volna, hiszen apja tartotta el, bérelte neki a lakást), de még azt a fáradságot sem vette, hogy albérletet leljen neki, mire kijön. Így a költőt a XII. kerületi Szamos utcai egyszoba összkomfortos legénylakásba Ignótus Pál engedte be, éjszakára matracot biztosítva számára. Mint ismeretes, február 20-án József Attila véletlenszerűen ment fel Sándor Kálmánnal a fiatal és nagyon szép tehetséghez, az édesanyját, Lengyel Laura írónót a pályán követő Dániel Annához, akinek éppen fogadóestje volt. Anikót Flóra Párizsból ismerte (a budapesti egyetem elvégzése után mindketten a Sorbonne-on ösztöndíjasként képezték tovább magukat), ott lettek barátok. Flóra, ekkortájt Szondi professzor asszisztense, egyéb munkák mellett főnöke megbízásából Rorschach-tesztet (is) készített, és mindenütt érdekes személyiségekre vadászott. Ennek lett köszönhető, hogy József Attila a gyógypedagógus-jelölt „szűz pszichológussal” mintegy két órára elvonult egy külön szobába. Ez rendkívül fontos mozzanat megismerkedésük történetében, hiszen ez a váratlan különlét a gyönyörű arcú, csodás szemű, szép és sportos alakú, intelligens és tapintatos modorú hölgygel kissé azt a benyomást kelthette a költőben, hogy nemcsak neki tetszik Flóra, hanem ő is Flórának, azért hajlandó ilyen hosszan kettesben időzni vele (amit persze József Attila kiügyeskedett, amikor egy-egy teszt-képre ötletek tucatjait adta, válaszaival mintegy feltérképezni vélve Flóra toleranciájának határait).

Február 21-e vasárnapra esett. Ekkor írta József Attila az öt külön versből álló Flóra-ciklust. A kétórás különlét során, mivel Flóra nagyon szépnek, rendkívül intelligensnek látszott, József Attilának pedig hihetetlenül szüksége volt minden tekintetben egy nagyon szép és nagyon intelligens, nyelveket beszélő, önsorsot építő úrilányra,

elhitette magával az elhíhetetlent: Érdekeimből megértettél, / bátorra vakmerőből tettél, / kínlódtál, amíg nem szerettél, / egész világom ege lettél. – Ám arról, hogy Flóra (némi kínlódás után) szereti, csak és kizárólag ő, József Attila tudott, vagyis még az érintett sem. Amikor 22-én felhívta Flórát Szondi szobájában, „a polgári erkölcsben nevelkedő”, kínlóva szerető hölgy majdnem elájult ekkora impertinencia láttán. Flóra rendkívül tapintatos ember volt (boldog vagyok, hogy ismerhettem, és ezt személyesen tapasztalhattam), így a tolakodó költőt nem küldte el a fenébe, csupán próbált kitérni előle. Mivel József Attilának nem volt választása, ezért újra hívta. Addig-addig gyötörte a menekülni akaró, „kínlódtál, amíg nem szerettél” Flórát, míg az beadta a derekát. Szerdán a Nagykörút egyik kávéházában találkozott. József Attila, miként egykor az Ódát Marton Márta kezébe szerette volna tuszkolni, most csodafegyverként a versciklust adta át – leánykéréssel megspékelve. A versek szokatlanok (az ifjú hölgy szemében, mivel a teljes nevét is kiírta a versben, tolakodók) voltak, különösen a harmadik rész. Egyrészt Flóra nem nagyon értette a verseket, másrészt éppen ezért (is) úgy látta, hogy „könnyen megírt versbe szedett vallomásnak” kell-lehet tekinteni azokat és semmi másnak.

A „szerelem valóságát” ugyanis csak József Attila részéről létezett, így ennek az önámító-önbecsapó szerelemnek csak az ő részéről lehetett boldog vagy „legboldogabb szakasza”. A leánykérés pedig elsősorban nem a szerelem jele volt, hanem minden józan önkoriátozás feladása. József Attila „szállása” éppen egy odavetett matracból állt, nem volt állása, nem volt rendszeres (rendszeretlen sem nagyon) jövedelme, csupán tucatnyi barát tekintette nagy költőnek, vagyis nem volt elismertsége. Flóra viszont gyönyörű volt, mindenki azonnal beleszeretett (a József Attilával való találkozás előtt már Illyés Gyula is!), ezen kívül valóban „polgári erkölcsben nevelkedett”, akitől a kaland és kalandozás távol állt, rendkívül tudatosan saját keresetet, ennek megfelelően saját életet akart, de olyat, amelyet megszokott középosztálybeli polgári családjában, s amelyet szülei, testvérei is elfogadnak. Vagyis József Attilának Flóra iránt érzett szerelme (az öngyilkosságig bezárólag!) abszolút irrealitás volt, és ezt Flóra viselkedése, magatartása tapintatosan bár, de mindvégig visszaigazolta. (József Attila csupán néhányszor foghatta meg a kezét, s bár nagyon szerette volna szerelmét megcsókolni, erről a nem-szerelmes Flóra hallani sem akart, még a „legboldogabb szakaszban” sem!)

Aki ezt nem látja át pontosan, aki a „szerelem valóságáról” ír a Flóra-versek értelmezését megelőzően, az nem értheti meg a szövegtestként boncolgatott gondolatokat és költői képeket; az nem képes felfogni, hogy ezek a József Attila versek vakvágányon futottak, és nem véletlen, hogy közvetlen szomszédságukban született meg a Nem emel föl című vers, amelyben egyenesen Istent kéri: Intsd meg mind, kiket szeretek, / hogy legyenek jobb szívvel hozzám. Ebbe a mindbe beletartozhatott, beletartozott már Flóra is, akinek április elején, a „szerelem legboldogabb szakaszán” írt hosszú levelében lényegében már az összes „jogos” kétségét, finoman bár, de eléggé nyilvánvalóan megfogalmazta. Kétségei valójában azért nem voltak jogosak, mert nem Flóra bújta „talpig nehéz hűségbe”, hanem ő saját magát, rafináltan így próbálván Flórát is hasonló hűségre bírni. Az április elején írt levélben ez így fogalmazódik meg: „Abból indulok ki, hogy mind a ketten nagyon szeretjük egymást”. Igen, ebből a számára szükségszerű, de téves és önbecsapó feltételezésből indult ki, mert nem tudott, de nem is akart szembenézni a valósággal, hiszen még mindig Ignotus nyakán élt, és a barátok nem tették meg a leglényegesebbet, azt, amit könnyen megtehettek volna: egy olyan tűrhetően fizető szerkesztői állás szerzését-kreálását, amely önjáróvá tehetné volna, és álmait földivé, esetlegesen megvalósíthatóvá, még akkor is, ha márciusban úgy érezte: „meztelen, szép szerelmünk ellen tankkal, vasakkal fölvonul az ember alja”. Mert sok irányból fenyegetett ez a szerelem, de a leginkább – és teljesen érthető módon – Flóra részéről, akinek másfolyan volt a férfi-eszménye: külsőleg is és belsőleg is (miként ez rövidesen bizonyossággá vált, s nemcsak Flóra, hanem az önmagát rendkívül agyafúrtan, de végül is eredménytelenül ámító József Attila számára is).

Mindezt csak azért említem, mert aki ezt nem teszi nyilvánvalóvá egy monográfiában, az nemcsak az olvasót vezeti félre, hanem a szövegtest értelmezése során önmagát is. Akár tetszik, akár nem, valamiképpen az alkotó mégis csak hozzátartozik az alkotásához. Ezzel nem azt mondom, hogy az életrajzából kell magyarázni a műveket, csupán azt és annyit, hogy azért azok a történések, amelyek befolyásolják érzelmeit, gondolatait, döntéseit, nem hagyhatók teljes egészében figyelmen kívül.

A Flórához írt szerelmes versek megtevesztették, kezdetben legalábbis, a barátokat, a kortársakat. Úgy vélték, hogy az, aki ilyen önfeledt verseket ír, bizonyos fokig révbe érkezett. József Attila nemcsak azért titkolta még a barátok előtt is szerelmesét, mert csak magának akarta megtartani, miként egyesek, köztük Ignotus Pál sejtene vélték, hanem azért is, mert Flóra nem vállalta volna József Attilával a nyilvánosságot, s gyorsan kiderült volna a tragikus turpisság. Mint ahogy aztán ki is derült, például akkor, amikor Ignotus Pál azzal az ötletével forgolódott Flóra lelki porcelánboltjában, hogy menjen feleségül a szerelméhez, József Attilához, ha már talpig bebújta a nehéz hűségbe. Egy monográfiában ma már látnunk kell és kimondani, hogy a Flóra-versek azért is szólnak rendkívül különleges hangon, mert a szerelmi önáltatás, ön-felmutatás, ön-megtartás, kapaszkodás és menekülés egyedülálló darabjai a magyar irodalomban.

Ha ezt nem látjuk, nem értjük, akkor úgy járunk, mint a kortársak: Ignótus Pál, Fejtő Ferenc, Hatvany Bertalan, Remenyik Zsigmond és az öntelt, utólag okos Bak Róbert, akik december 2-án este József Attila előadásában meghallgatták a Talán eltűnök hirtelen, a Karóval jöttél, és az Ime, hát megleltem hazámat sorkezdetű verseket, és azt gondolták – miként ezt Fejtő többször elmondta és leírta –, hogy csak műalkotásokat hallanak, nem pedig leszámolást az étellel és búcsúzást attól. Tudjuk, hogy balatonszárszói látogatásakor Flóra is így hallgatta és értelmezte a verseket, de ő önvédelemből sem tehetett másként, óvatosan arra játszott, hogy az idő majd mindent tisztáz és elrendez, mivel ő soha, az áprilisi, N. Horváth által a legboldogabbnak látott időszakban sem József Attilával képzelte el az életét és a boldogságát. (Illyés Gyuláné egész magatartásáról sokat lehetne írni, különösen akkor, ha láthatnánk az eredeti naplóját, amelynek bejegyzéseit felhasználva fogalmazta meg – valljuk be, olykor stílusosan és gondolatilag elég ügyetlenül, olykor pedig nem eléggé ravaszul ahhoz, hogy az utókor „bepalizása” tényleg sikerüljön – József Attiláról szóló visszaemlékezését, állítólag még a hatvanas években.) A napló-bejegyzések idején, nem látva a végkifejletet, bizonyára őszinte volt önmagához, nem gondolt arra, hogy minden sora az utókornak (is) szól, amely az igazság kedvéért félretolja majd a személyiségi jogokat, követve a költő felszólítását: az igazat mondd, ne csak a valót.

*

Mivel sok mindent megvilágítana, érdemes volna egyszer monográfia keretében vagy különálló tanulmányban tisztázni József Attilának a Siestában folytatott kezelésének körülményeit. (Lehet, hogy született ilyen tanulmány, csak én nem tudok róla.) Annak, hogy pontos képet kapjunk, nincs esélye, mivel a szanatórium kezeléssel kapcsolatos dokumentumai a háború idején megsemmisültek. De a két ápolónő, Kozmutza Flóra, Ignótus, Bak és talán mások emlékezéseiből, írásaiból össze lehetne rakni valamilyen használható képet. Tény, hogy nem a fiatal orvos, Bak Róbert mondta ki József Attila állapotáról a végső szót. Benedek professzor volt, aki egyértelműen elmebetegnek látta (állítólag az ő kérésére írta a rövid önjellemzést), és mivel közveszélyesnek minősítette, azonnal a zárt osztály mellett döntött. Ignótus és Hatvany Bertalan tárgyalt erről vele, miközben az „elmebeteg” kényelmesen és nyugodtan üldögélt a váróban. Benedeknek egyértelműen az volt a véleménye, hogy a költő gyógyíthatatlan. Hatvany tehát eleve csak átmeneti időszakra, a megfelelő elhelyezés megtalálásáig vállalta a költséges Siesta-beli tartózkodás finanszírozását.

A Siestában nem az oda elég ritkán belátogató Bak Róbert kezelte. Flóra és mások több orvost is említenek, köztük Káldor főorvost, és Ács doktort, mint József Attila közvetlen kezelőorvosát, miközben eléggé abszurd módon – bizonyára Benedek elképzelései alapján, mivel gyakorlatlansága miatt ő maga nem is merte volna vállalni a kezelésért a felelősséget – Bak Róbert „diszponált” a beteg felett. Az ő engedélyétől függött az, hogy a barátok, illetve Flóra látogathatja-e a „szerelmét”, majd később ő döntött úgy, hogy ésszerű volna a „szűz pszichológus” látogatásainak ritkítása, mivel az ilyen alkalmak után József Attila állítólag zaklatott állapotba került (nem véletlenül, hiszen kettejük kapcsolatában semmi nem mozdult, nem is mozdulhatott előre. József Attila Szárszóra történő utazása előtt több írótságát, köztük Illyés Gyulát is magához kérte. Illyés nem tudhatta, mit akar tőle „riválisa”, ezért november másodikán délután két óraker találkozott a hosszú tihanyi nyár után bizonyára még mindig „szűz pszichológussal”. Hogy egészen pontosan miért, azt nem tudhatjuk, hiszen ha semmi közük nem volt egymáshoz, Illyés belátogatása József Attilához nem tartozott Flórára, illetve annak véleménye az ő döntését tekintve nem lehetett releváns. Flóra idézett könyvében ezt írja: „Újra csak abban állapotunk meg, hogy felesége leszek József Attilának”. Miért tartozott ez a döntés Illyésre, akit Flóra addig állítólag, illetve az ő állítása szerint csak hébe-hóba és csupán néhányszor látott? És miért kellett ebben egy korábbi megállapodásukat követően, mert ez derül ki a mondatból, újra megállapodniuk? Flóra az Illyéssel történt találkozás felidézését így folytatja: „Érdemes erre az életemet feltennem” – illetve József Attila feleségeként önmagát a zseni oltárán feláldozni. De, mint tudjuk, ez nem történt meg (és nem azért, mert József Attila öngyilkos lett). Akkor pedig kár erről beszélni. Vagyis, mint említettem, Illyés Gyuláné nem volt ravasz természet, és igazán hazudni sem tudott, bár miként ebből az idézetből kitetszik: megpróbálta).

Hogy az inzulín-sokkos kezelést Magyarországon abban az időben milyen mértékben alkalmazták, illetve a gyógyászatban milyen tapasztalatok indokolták gyakorlatát, nem tudom. Egy biztos, rendkívül káros volt József Attilára fizikailag és mentálisan egyaránt. Olyan mértékben megviselte a szívét, az egész idegrendszerét, hogy kisebb vagy talán nagyobb csodának számít, hogy a kezeléseket túlélte. (Erre egyébként Flóra is utal.) Ennek alapos elemzése magyarázatot adna a költő ama érzésére, hogy csak „játszanak” vele, és semmiféle tényleges javulás nem jár, mert nem is járhatott a kezeléssel. Ez sok mindent érthetővé és magyarázhatóvá tenne. Azt is, hogy csupán azért születhetett meg A Költőnk és Kora, mert átmenetileg békén hagyták és nem volt „futóbolond”.

Külön tanulmányt érdemelne a kezelés befejezésének története, és annak a döntésnek az értékelése, miszerint József Attila számára a legjobb megoldás az lenne, ha a világtól, a barátoktól elzárva, lehetetlen körülmények

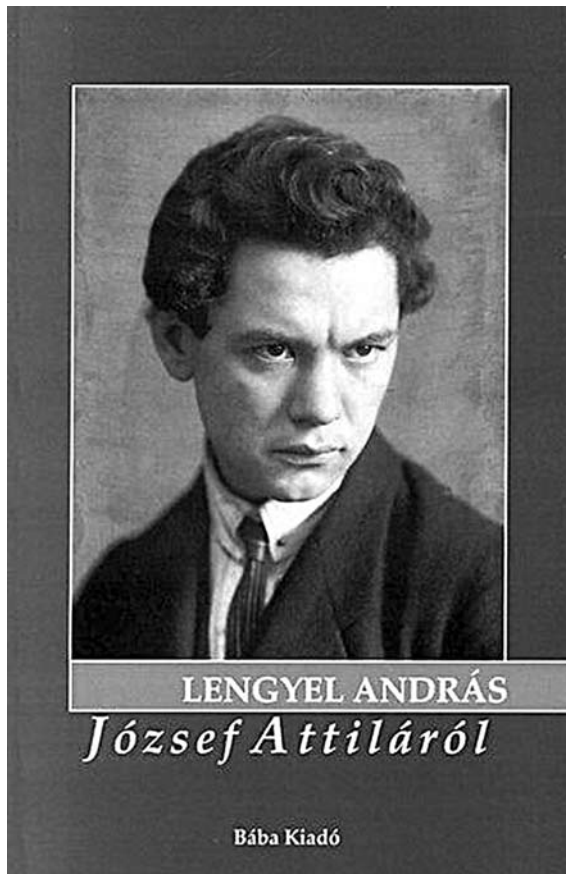
közé száműzve: a családban „gyógyulna” tovább. Ezek egy monográfiában fontos mozzanatok, értelmezési pontok lehetnének, persze csak abban az esetben, ha a szerzőnek nem az a célkitűzése, hogy József Attilát leegyszerűsítse szövegtestekre.

Lengyel András: József Attiláról -Életrajzi „aprólék”

Lengyel András több fontos tanulmánnyal járult hozzá a József Attiláról kialakítandó képhez. Most láthatóan nem ilyen szándék motiválta. Képletesen szólva, kifordította a fiókot, és megnézte, a kipottyanó írásokból kijönne-e egy könyvecske. Aztán láthatóan úgy döntött, hogy igen, s ebből lett a József Attiláról Életrajzi „aprólék” címmel a Bába Kiadó jóvoltából 250 példányban megjelentetett, igénytelen külsejű kiadvány.

Mivel Lengyel András nem ösztökelte nagyobb ambíció, némileg megtévesztő a cím, miszerint könyve József Attiláról szólna. A könyvecske alcíme nyilvánvalóvá teszi, hogy csupán Életrajzi „aprólékra” számíthatunk. Két-három terjedelmesebb tanulmányt kivéve, Lengyel a bélyeggyűjtő szenvedélyével eredt a nyomába olyan kérdések tisztázásának, amelyek engem, mint József Attilát, az alkotót és személyiséget szerető embert érdekelnek, de lényegében mindegy, hogy ezek a kérdések megvilágítást kapnak-e vagy sem. Némelyik téma, mint például a Hertha Böhmről, Bartha Istvánról, Sólyom Jankáról vagy a doktorandusz József Attiláról írott dolgozat, érdekes lehet egy terjedelmesebb monográfiára vállalkozó alkotó számára (ha lesz még ilyen, és hozzá kiadó!). Ezzel a szerző is tisztában van, amikor mentegetőző előszavában ezt írja: „Átütő, nagy olvasói sikert tehát nem igényelhet magának (a könyv – A.Gy.), de hiszem, beleilleszkedhet a József Attila-kutatás ma is eleven áramába, s nyersanyagot szolgáltat a megújuló értelmezőmunka számára”. Az persze nagy kérdés, hogy amennyiben – az eddig megjelent publikációk után – elindul egy „megújuló értelmezőmunka”, milyen irányba induljon el, és különösen N. Horváth Béla monográfiájának tanulságait figyelembe véve, mit és hogyan újítsa meg a József Attila-értelmezésben. Nem nagyon hiszek abban, hogy merész agyalmányokon túl még valami érdemien újat lehetne mondani József Attila munkásságának egészéről és rendkívüli személyiségéről.

Nem tudom igazán eldönteni, hogy a Megújulás vagy deformáció és bomlás című, a József Attila irodalmat áttekintő írás kinek szól. Az átlagolvasót olyan nagyon nem érdekli, a költővel foglalkozók pedig ezt a minimumot bizonyára ismerik. Lengyel talán azért vetette papírra, hogy benne elhelyezzen egy-két kis gránátot. Idézi Tamás Attilát, aki szerint: „Éleződő vita (indult – A.Gy.) a József Attila-életmű körül”. Ezek után Lengyel a Kulcsár Szabó-iskola működését értelmezi. Mivel mondandója lényegében N. Horváth monográfiájának előzetes kritikájaként is értelmezhető, ezért idézném egyik összefoglaló mondatát: Ez a bizonyos Kulcsár Szabó-iskola „olyan ‘értelmezői’ közösség, amely nemcsak az eddigi József Attila-irodalomtól szakadt el szinte teljesen, de amelynek az életműre is legfeljebb alibiként, kiindulópontként, a metanyelv működésbe hozásához szükséges ürügyként van szüksége”. Azt gondolom, hogy természetlen vagy az lesz az olyan vita, bármennyire éleződni látszik is, amelyben csak egy nagyon szűk kör önmaga elképzelésének igazolását látja, és nem nyit a művelzők, a József Attila verseit szívesen olvasók felé. Az a vita, amelyet csak irodalomtörténetileg pallérozott akadémikusok és azok bűvöletében élő doktoranduszok értenek és méltányolnak, talán nem árt sokat a költői életműnek, amelynek, az értelmezők táborából kilépve, az új

emberi-társadalmi viszonyok között ismét meg kell majd küzdenie megmaradásáért.

A kötetnek talán legérdekesebb írása A „megbűntetett” sikervers című dolgozat, amely a Vágó Márta-szerelem sorsáról szól. Lengyel András elfogadja azt a legendát, hogy „az irodalomtörténet-írás (Vágó Mártát – A.Gy.) az egyik legmegbízhatóbb emlékezőnek tartja a költő kortársai közül”. Én nem osztozom ebben a vélekedésben. Én úgy látom, hogy a fiatalok személyében két világ találkozott össze, és a szerelmük eleve halálra volt ítélve, s erre a dráma szereplői viszonylag gyorsan rájöttek. Nem gondolom, hogy csupán az „osztály” állt középük. Szendrey Júlia is másik osztályba tartozott, mint Petőfi, mégis, minden apai és anyai ellenállás ellenére egymáséi lettek, mert Júlia (elvakultan és nem tudva, mi vár rá) ezerszer vállalta az eljövendő közös sors nehézségeit. Mártát nem ilyen fából faragták, s bár kezdetben bizonyára ködösen látott, de igazán komolyan, belső elszántsággal soha nem gondolta, hogy a „goj” proli fiúhoz kösse a sorsát. Már a leveleiben sem egészen őszinte, a visszaemlékezésében pedig kifejezetten csúsztat, immár az utókorra függesztett tekintettel.

Abban persze nem értek egyet Lengyellel, hogy József Attila „a ferencvárosi lumpenproletár-lét mélységeiből” jött. (Elvileg akár azt is mondhatná, hogy ott is maradt, hiszen az életvitele, Szántó Judit „kihasználása” stb. ezt a gondolatot indukálhatná, és legalább annyira igaztalan lenne, mint az idézett megállapítás.) A József család, mint akkor (és ma is) Ferencvárosban sokan mások, szegény volt, nyomorúságos körülmények között élt, de nem volt lumpenproletár a szó klasszikus értelmében. Az tény, hogy abból a világból nem vezetett volna kiút József Attila számára, ha nincs a csinos-ügyes-rátermett, erotikusan vonzó József Jolán, és a gátlásos, nőügyekben kissé mulya, ám különleges személyiségi jegyeket viselő Makai Ödön. Lengyel „erkölcsileg problematikus és feszültségekkel teli érdekházasságról” ír – elmarasztalván József Jolánt. Szerintem hibás módon, hiszen akkor negatívan kellene megítélnünk Makai Ödönt is, aki viszont „kihasználta” egy mutatós és ragyogó szellemi adottságokkal megáldott ifjú hölgy bájait, illetve emberi kiszolgáltatottságát.

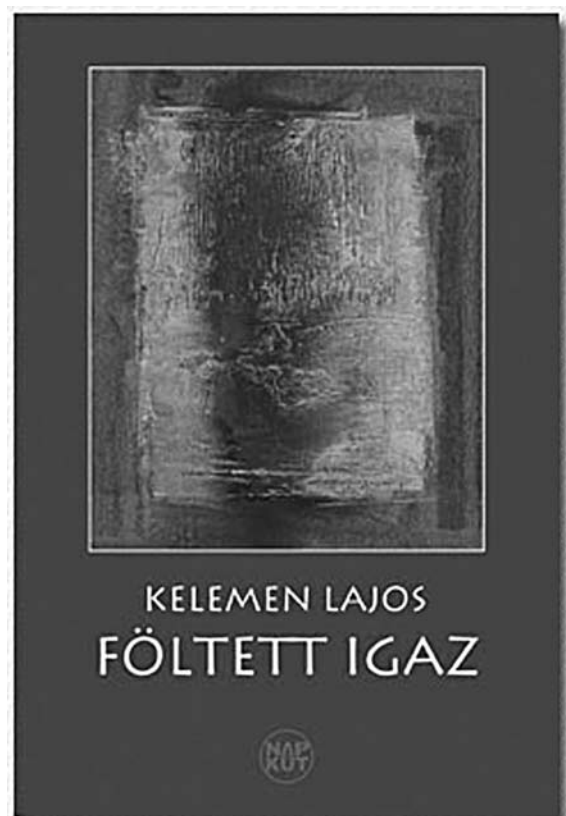
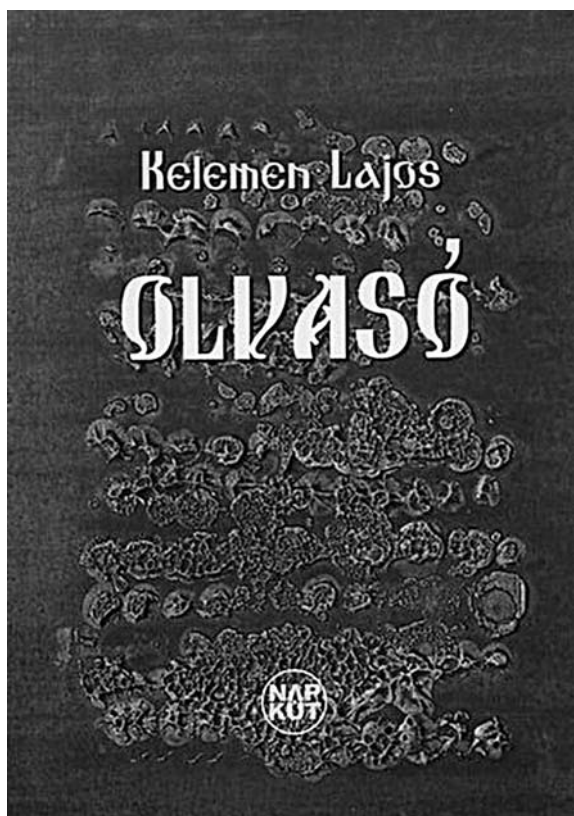
Ezt a helyzetet csak azért említtem, mert jól rávilágít arra, hogy Lengyel igazán nem érti, csak magyarázza a Vágó Márta-József Attila kapcsolatot. Helyesen állapítja meg, hogy „Vágó Márta személyiségének gazdagságához, 'varázsához' a család életnívója és légköre szervesen hozzátartozott: ez a személyiség sem létrejönni, sem fennmaradni nem lett volna képes enélkül”. Az akkor még csak tehetségnek látszó József Attila azt vitte bele ebbe a kapcsolatba, amit (részben) a másikba József Jolán: az eredetiséget, a szellemi vibrálást, a személyiség különlegességét, káprázatát. Kissé tudatosan, kissé ösztönösen, de eleve kudarcra ítélt, a nővért utánozva, ugyanis Makai anyagilag önálló volt, Márta viszont – még felnőtten is – apja tehetségének, kapcsolatainak, vagyonának és önző szeretetének „rabja”. Lengyel megállapítja: „A szerelem 'kudarc' tehát két különböző, szociokulturálisan föltételezett lelki dinamika törvényszerű összeütközéséből fakadt”. Ez hallatlanul kulturált megfogalmazása annak, amit József Attila ennél minden tekintetben sokkal egyszerűbben ír le Mártának küldött levelében. A lány alábbi soraira válaszol: „Tudtuk mi első perctől fogva, hogy halálra van ítélve a mi szerelmünk, hogy gyöngék vagyunk az egész világgal szemben, ami nem akarja”. Vagyis Márta úgy látja (lényeges ellenállás és közdelem vállalása nélkül), hogy a szerelem, a szerelmük halálra volt ítélve. Gondolom, szívesen kihagyta volna a levélből ezt az idézetet, de nem húzhatta ki a József Attilának elküldött levélből. Így aztán a költő mindent helyrerakó véleményét is le kellett nyelnie, és az utókorak valahogy óvatosan megmagyarázni nagyon hiteles emlékezőként. József Attila reagálása a fenti sorokra: „Látod, kicsi, még önmagaddal szemben sem vagy őszinte. Nagyon jól tudod, hogy nem vagyunk gyöngék, ha erősen szeretsz, ha igazán szeretsz, amint azt mondtad, hiszen ha nincs benned az a hagyományos női ingatagság, ha arra a pergőtűzre (amit a barátok József Attila ellen, Márta eltántorítása érdekében indítottak – A.Gy.) csupán a válladat vonogatsz, akkor már rendben van minden. Nagyon jól tudod, hogy nem az ellenző világon, hanem rajtad fordult meg minden, annál is inkább, mert ez az ellenző világ nem parancsolt rád, hanem csupán folyamodott hozzád, és a döntést mégiscsak rád bízta”.

Ha Lengyel figyelmesen elolvasta volna József Attila levelének ezt a részét (nem szólva a későbbi levelek ennél is nyíltabb megfogalmazásairól), akkor nem igyekezett volna rendkívül tudományosan hangzó magyarázattal összefoglalni azt, amit a költő egyszerű, jól érthető szavakkal hoz Márta és az utókor tudomására. Azért muszáj ezt hangsúlyozni, mert az életmű körül „éleződő vita” és értelmezés ide s tova az életmű ellenében zajlik, árt neki. És árt József Attila személyiség-képének is, amelyet a mind okosabb kutatók már olyan tulajdonságokkal, adottságokkal, képességekkel is felékesítenek, amelyek ember- és képzeletfeleltetnek teszik azt. Az olvasó egyre törpébbnek érzi magát, mind alkalmatlanabbnak arra, hogy megértse ezt a már nem is emberi lényt, és ennek következtében szellemi produktumát. Lassan felépül általuk egy olyan József Attila, akit nem akarunk, mert nem is tudunk követni. Miközben kutatói szeretnék közelebb hozni hozzánk, mind jobban elidegenítik tőlünk. Még egy olyan, viszonylag egyszerű és a levelek kétségbevonhatatlan bizonyosságának köszönhetően jól átlátható ügyben is, mint amilyen a Vágó Márta iránt érzett szerelm volt.

Vilcsek Béla

A személyes személytelen

(Kelemen Lajos Olvasó és Föltett igaz című könyveiről)

Két esztendő leforgása alatt Kelemen Lajosnak két gyűjteményes kötete látott napvilágot. 2008 végén *Olvasó* címmel jelent meg íróportréinak, irodalmi esszéinek és könyvkritikáinak válogatása, két évvel később pedig, *Föltett igaz* címmel, a válogatott és új verseiből készített összeállítás. Mindkét könyvet a Napkút Kiadó gondozta, kivételes lehetőséget teremtve arra, hogy a sokműfajú és sokoldalú szerző egyfajta számvetést készítsen több mint negyedszázados írói munkásságáról. A két könyv szorosan összetartozik; egymás értelmezőinek, értelmezéseinek is tekinthetőek. Ikerkönyvek tehát.

Kelemen Lajos a kilencvenes években csaknem nyolc esztendeig, a Tüskés Tibor vezényelte Somogy című, országos hírnévre szert tett folyóirat szerkesztője volt. Jelentős mértékben hozzájárult ahhoz, hogy a lap az évek során, hektikusságát levetkőzve, tudatosan megtervezett, precízen szerkesztett folyóirattá vált. A Somogytól való távozását (eltávolítását) követően, a kortársi irodalom egyik legjobb és legalaposabb ismerőjeként, főként kritika- és esszéírással foglalkozott. Egyéni hangú értelmezései az *Életünk*, a *Magyar Napló*, a *Forrás*, a *Hitel*, a *Kortárs*,

a Műhely, a Napút, a Szépirodalmi Figyelő, az Új Forrás, a Pannon Tükör hasábjain jelentek meg. Szerkesztői és kritikus munkássága mellett ugyanakkor folyamatosan építette költői pályáját is. Eddig négy verseskötete jelent meg: 1979-ben a *Virraszt a kéz*, 1990-ben a *Közel a város*, 1995-ben a *Hegyi verseny*, 2002-ben a *Telepesek*. Mostani ikerkönyvének megjelenése mindenestre jó alkalmat teremt a negyedszázados írói tevékenység eredményeinek számbavételére.

Kelemen Lajos gyűjteményes esszékötetéről összefoglalóan az mondható el, hogy abban a szerző a számára legfontosabb, legszemélyesebb kérdésekről egyféle tartózkodó formában szólal meg. Egész könyvére egyébként is az jellemző, hogy kerüli benne a harsányságot, a hivalkodást, a tudálékosságot vagy a tolakodást, mégis kellő hangsúllyal meg tudja mutatni az értékek feltétlen tiszteletét, a szeretetteliség óhaját és az olvasóval való együttműködés határozott igényét. Kötetének négy fejezete elé és mögé egy-egy, dőlt betűs szedéssel külön is kiemelt írást illeszt. Végső eszmefuttatásának címe egyetlen kérdés: „*Mi is az: újrakezdeni?*” Maga az írás egy Robinson-parafrázis megfogalmazása; egy Robinson-alteregő élethelyzetének mély átélése. A Somogynál eltöltött gazdag és termékeny időszakot lezárni és egy újfajta élet- és munkamodellt önmaga számára megformálni kényszerülő szerző a robinsoni szituációt úgy fordítja le, hogy „*Íme a tiszta lap, a tabula rasa, az én kegyelmem végtelen sívataga, az újrakezdes szigete; hadd látom hát, mire mész, ha régi életed súlyától szabadon, megismételheted tenmagad!*” (Nem mellesleg, ez a felhívás az írás egyetlen felkiáltójellel záruló mondata.) Az isteni felszólítás, ebben az értelemben, a Petrarcák, a Danték, a Shakespeare-ek, a Leonardók, vagyis a művészek számára nem más jelent, mint a teremtés szüntelen újrakezdését. Robinson itt „*akármilyen alázatoson kötődik is Istenhez, a dolgokat csakis egyfajta praktikus észjárás szerint képes megragadni. [...] Nála a tapasztalati valóságon túleső szellemi rendnek alig jut esély a célszerű gondolkodás ellenében. Az ő felelős vállalkozása az adott világmodell minél sikeresebb reprodukálása.*”. Az ő újrakezdése a közvetlenül tudható dolgokhoz kapcsolódó bizonyosság. S hogy akkor végezetül mi is az ilyesfajta újrakezdésnek a lényege, az értelme; mit is jelent az: újrakezdeni? A válasz: „*Az újrakezdes kegyelmi állapot. Amelyben ki-ki elnyerheti magát. [...] egy bátor és nagyszabású kísérlet – az olyasféle égető talányok megválaszolására, mint például az a kérdés, hogy mennyi is egész pontosan a kétszerkettő.*”.

A záró tanulmány gondolatmenetében tehát pontosan megfigyelhető a szándék, hogy a szerző a kötet írásainak segítségével vagy akár a kötet egészének újraolvasásával az olvasót magát is egyfajta újrakezdésre, a saját világmodelljének a reprodukálására készítse; ezzel a finom szerkesztői megoldással az olvasó figyelmét újra a kötetnyitó esszére, sőt egyenesen magára a kötet címére irányítsa. A kötet cím egyébként önmagában is egyszerre személyes és személytelen, egyszerre végtelenül egyszerű és mégis többértelmű. Egyszerre jelenti magát a kritikust, az irodalmi művek értelmezőjét, de jelentheti a kritikus olvasóját, a befogadót is és utalhat egyúttal a kritikus által művelt és az olvasó által olvasott műfajra, a Kelemen Lajos által kialakított és már-már tökélyre fejlesztett kritikus beszédmódra is. Ezt a hármas értelmezést a kötet élén álló bevezető esszé azonnal vissza is igazolja. A címe: *Babits mint író olvasó*. Ez a könyv egyetlen írása – nyilván ezúttal sem véletlenül –, mely nem valamely kortársi vagy közel kortársi alkotóval foglalkozik, hanem olyan hajdani alkotót idéz, aki egyszerre akart és tudott kiváló költő, kritikus és szerkesztő is lenni. A Babits-esszé élén egy Babitstól származó idézet áll – a kötetben egyedül itt található mottó –, mintegy a kötet cím megválasztásának magyarázatául vagy indokolásául. Így hangzik: „*Az író műveket alkot, melyek mindenike egy külön világ. Ki fűz e művekből irodalmat? Az olvasó: nem a néma és magányos olvasó. Hanem a vitázó, érvelő, egymásnak felelő. Az olvasó, aki ír.*” Az író mint olvasó, s az olvasó mint író, valamint kettejük szerencsés találkozására egy olyan formátumú egyéniségben, mint a Nyugat legendás szerkesztője. Világos beszéd. A szerzői cél és feladat meghatározása után (előtt) az irodalmi eszménynek (és legkiválóbb megtestesítőjének) a meghatározása. S hogy mik a legfontosabb ismérvei ennek az irodalmi eszménynek? Természetesen az is következik azonnal. Kelemen Lajos szerint már a Szeged és Vidékében Juhász Gyula verseit elemző ifjú kritikusnál az figyelhető meg, hogy „*milyen ingadozásmentes szövetség a poéta és a tájékozott tudós közös élete*”. A nagy ívű nemzetkaraktológiai esszét vagy az európai irodalomtörténetet író Babits legfőbb jellemzői pedig a következők: „*Egyfelől a finom, érzékeny, sokárnyalatú líraiság, a formulázó mondatok ironiával történő lazítása, más oldalról a nyílt személyesség, a tág látókör, a gondolkodás, ami nem tűr semmifajta taplószaraz okoskodást; hozzávetőleg ez a babitsi esszéhang, amelynek csúcspontja egy csodálatos purizmus: a keveseknek kijutó nagy egyszerűség. Bármit ki tud fejezni anélkül, hogy nyelvezetét kiforgatná tömörségéből. Úgy van: a szellem ellenőrző erőt minduntalan kéznél tartó Babits látszólag mégis egyszerűen közöl.*”. Tessék csak számba venni ennek a jellemrajznak a főbb fogalmait: líraiság és ironia, személyesség és gondolkodás, az okoskodás kizárása és az egyszerűsége törekvés, s máris előttünk állnak a kritikus és esszéíró Kelemen Lajos kulcsfogalmai. S végezetül, mindennek összegezeként, az ugyancsak Az európai irodalom történetét író költőről készített (ön)jellemezés: „*ez a könyv egy szenzibilis tudós és egy rendkívül intelligens lírikus együttes produkciója. Babits frissen szökellő, máskor ünnepélyesen nyugodt, eszes, nobilis mondatai itt aztán tényleg végsőre kalapált igazságokként maradnak meg az olvasóban. Minden erőlködés nélkül önti szentenciáit. Sziporkái is onnan szakadnak, az értelem, a képzelet legfelső rétegéből, ahonnan fogalmai.*”.

És a tiszta, könnyednek tetsző előadásmódra ráadásképp, e testes mű kicsoda tárháza az eszességnek!” Mondanunk sem kell, hogy ez a lelkesült felkiáltás természetesen ez esetben is az írás egyetlen felkiáltójellel záruló mondata. Eszménynek és megvalósításának, az eszmény megtestesítőjének és követőjének a maradéktalan azonosítása és azonosulása. Kelemen Lajos legfőbb törekvése, ez már a kötet legszemélyesebb hangvételi keretességéből is világosan körvonalazódik, hogy kikísérletezzen egy olyan egyéni kritikai műformát, amely ugyanakkor – az alapvetően megváltozott körülmények ellenére, egy alapvetően más kor irodalmi tudatának és ízlésének megfelelően – méltó módon képes követni a nagy elődök, a könyvben talán legtöbbször hivatkozott babitsi és Szerb Antal-i kisesszéknek és irodalomtörténeteknek a példáit. Mindenekelőtt egy olyan különleges esszéformát kíván megformálni, amely egyszerre az eszesség tárháza és a tiszta, könnyed előadásmód színtere, amelyben akadálytalanul és magától értetődő módon megvalósul a tájékozott irodalmár tág látókörének és a tiszta, könnyed előadásmódnak (a szerző kedvelt kifejezésével: a szeretetteljes ironiának) az összhangja s amely, végső eredményét tekintve, nem más, mint egy „szenzibilis tudós” és egy „intelligens lírikus” közös produktuma.

A kelemen kritikája szinte mindig a „végén” kezdődik. Azon a ponton, amikor a kritika írója már éppen túljutott az értelmezésen, s ennek az értelmezésnek az eredményét kívánja megosztani a kritika olvasójával. A személyes és bensőséges jelleget már a nyitó mondatok hangvétele is jól mutatja. „Úgy van – szól például a Villányi László kötetéről írott első beszámoló nyitánya –: a tárgyyszerűség a költészetben sem eleve fogyatékos minőség” (*Hol is vagyunk? I.*). „Úgy van: a Tündérek és katonák a képzelőerő apoteózisa...” – így a Szepesti Attiláról szóló írás kezdete (*Mennyi meglett mirákulum*). „Nohát igen: Péret soraihoz sokszor, talán még ezerszer is érdemes visszalapozni...” – ez a Sütő Csaba András verseskötetéről írottak kezdete (*Igék és egyéb zamatok*). Az ilyen és az ezekhez hasonló fordulatoknak köszönhetően egy szempillantás alatt olyan (beszéd)helyzet alakul ki, mintha egy kávéházban vagy baráti társaságban lennénk, ahol valamely ismerősünk ott és akkor beszámolna friss olvasmányélményéről. Az idézett formulákat azután többnyire egy-egy szentenciaszerű tételmondat követi, mint például: „A művészet minduntalan újat akar...” (*Egy magasabb formáció*); „Írni annyi, mint a maradandóságra szedelőzködni” (*Vissza a kertbe*); „Úgy tűnik, a pokolbeli évad szelleme mindmáig ott táncol a költészet fölött...” (*Hogy mégis*); „Egy verseskötet mindig másként olvastatja magát, mint a benne közölt művek külön-külön” (*Így él talán egy más világ*); „Tulajdonképpen minden költő abból él, hogy minduntalan szerelmes” (*Hol is vagyunk? III.*). A kelemen kritikája sorsa itt dől el. Az olvasó vagy azonnal elfogadja ezeknek a szentenciaszerű tételmondatoknak az érvényességét s azt, hogy egy irodalmi műről szóló fejtegetés kiindulópontjával szolgáljanak, vagy eleve elutasítja azokat s szembehelyezkedik az értelmezés egészével is. Végezetül a Kelemen Lajos által kimunkált kritikaforma utolsó fázisa: a zárlat. A zárlat szerepe és megformáltsága egyrészt hasonló a felütéshez, másrészt szintén leképezi a kötet egészének felépítését. Többnyire ugyanúgy egy-két szentenciaszerű mondatból áll. Ezeket a tételmondatokat itt is legtöbbször a nyitáskor megfigyelt élőbeszédszerű formulák kísérik, de jellemző módon nem pontok, hanem kérdőjelek, felkiáltójelképek vagy három pontok „zárják”. Az indításhoz képest annyi még a különbség, hogy ezeket az újabb tételmondatokat rendre az adott műből vett és immár az olvasatára is vonatkozó idézet vezeti be. Álljon itt is néhány jellemző példa biznysággal, ezúttal csak az *Egymenetben* című második részből válogatva és az idézeteket kényszerűségből megkurtítva: „»... aztán vállonveregette ott-/ hagyják az ősz mestert/ aki izzad és szorong és/ rühelli a próféta-ságot« No lám, nem is az évszak, mi vagyunk felemásak?” (*Kányádi Sándor: Felemás őszi versek*); „»... van-e és marad-e bennünk igény és fogékony-ság egy küszködésre született és erkölcsi magaslatra jutott szellemóriás keservesen megadott mondandói iránt...« Hát legyen! Mert ha nem lesz, mi fogunk veszíteni.” (*Kondor Béla: Küszködni lettél!*); „»Ez a hiány völgye./ Tépd ki veszteglő lépteid belőle!/ Tépd ki akkor is, ha itt kell maradnod,/ mint üres pusztát bezengő harangok!«” *Hogy aztán hozzánk vagy értünk szól-e a harang? Akárhogy is, aki hallja a harangot, bízhat...»* (*Oláh János: Por és hamu*). A záró és összegző megállapítások ilyenképpen egyszerre vonatkoznak az elemzett műre, annak bemutatott olvasatára, de egyúttal összecsengenek a kezdésben szereplő tételmondatokkal vagy magával az írás címével. Az olvasó figyelmét újra a kezdetekre irányítják, újraolvasásra, egyáltalán: olvasásra biztatnak.

Az újakezdés másik kitüntetett és folyamatosan művelt területe Kelemen Lajos munkásságában: a líra. Válogatott és új verseit tartalmazó könyvről voltaképpen ugyanaz mondható el, ami esszékötetéről. Azonos benne a követett irodalomesszmény és irodalmáreszmény, azonos benne a szerkesztési elv és gyakorlat. Csak természetesen ellentétben benne a megvalósítás módja és iránya. Ha az esszékötet értelmezéséhez az „intelligens lírikus” nézőpontja segített hozzá, akkor a verseskötet értelmezéséhez a „szenzibilis tudós” nézőpontja nyújthat segítséget. (Nem véletlen, hogy a kötet hátsó borítóján a szerző egyik esszéjének részlete olvasható, mely így hangzik: „Elégszer bebizonyosodott már, hogy aki sejti, merre keresse, akárhol is áll, meglátja a Napot. Tökéletesen igaza van Blake-nek: »Az életben az élet a legszebb.« Föltéve, hogy megkönyörül rajtunk.”) Az új kötet áttekintése, végső eredményét tekintve, azt mutatja, hogy egész verseken, pláne korszakokon átívelő közvetlen hatást senki okán nem találhatni Kelemen Lajos költészetében. Az azonban kétségtelen, hogy pályakezdésekor nagy hatással volt rá Fodor András szemlélet- és írásmódja, akinek egyébként huszoneves korában a Somogyban a költői felfedezését, majd az Élet

és Irodalomban a nem hivatalos költővé avatását is köszönheti. (Levelezésükkel akár egy újabb önálló kötetet is meg lehetne tölteni.) Pályakezdeti verseit azután, valószínűleg éppen a nagyon is érzékelhető intenzív és közvetlen külső hatás miatt, a mostani válogatásból jó érzékkel és önkritikusan el is hagyja. (Első kötetéből mindössze egyetlen verset szerepeltet, s a megrostált versek helyett inkább közel húsz vadonatúj, kötetben eddig még nem szerepelt verset közöl.) Természetesen vannak költők és költői megoldások, akik és amelyek az önálló költői hang megtalálását követően is valamilyen, kevésbé közvetlen formában hatottak rá. Saját bevallása szerint ilyen például a mai finn költők szimultán versszerkesztési gyakorlata. (A *Képirás* című internetes művészeti folyóiratban, melynek Prágai Tamással és Batai Sándorral alapítója és főszerkesztője, nemrégiben egész számat szentelt a kortársi finn költészet bemutatásának.) A hűvös, látszólag személytelen vagy szenttelen előadásmóddal a múlt század közepének kalandos életű, de felekezeti költőként emlegetett amerikai szerzőjét, Robert Lowellt követi. A korszerűen értelmezett nemzeti jelleg fontosságára mint költői tárgyra, valamint a hétköznapi nyelvezet és az emelt poézis összefűzésére az ír Nobel-díjas költő, Seamus Heaney költészete hívja fel a figyelmét. A tömörségre való törekvésben Kalász Márton jelenti számára a követendő példát, ami nem is csoda, hiszen róla az évek során egy egész könyvre való esszét írt, s esszékötetének is ő az egyik középponti alakja. Mindezen közvetlen és közvetett hatásokon túl, a versválogatás és az esszékötet között mind irodalomestményben, mind szerkesztési gyakorlatban megmutatkozó rokonságot ez esetben is mindenekelőtt az író, szerkesztő, irodalomtörténész és költő Babits jelenti s különösen annak az úgynevezett objektív tárgyias vers(elés) kialakítására és a modern magyar lírában való meghonosítására irányuló törekvése.

A magyar modernség képviselői közül Babits egyike azon keveseknek, akik a premodernből a modernbe való átmenetnek, illetve fordulatnak a következményeivel mind elméletben, mind gyakorlatban komolyan szembenéznek. Az ő nyomdokain haladva Kelemen Lajos is valami hasonló szerepre vállalkozik akkor, amikor egy, a posztmodernen vagy modernitáson túli átmeneti időszakban kijelöli a maga szándékoltan vállalt köztes és közvetítői, költői és kritikusi pozícióját. (Arra a kérdésre, hogy milyennek ítéli meg az irodalmár-létet a harmadik évezred elejének Magyarországon, egyik legutóbbi nyilatkozatában így válaszol: „Pokoli és gyönyörűséges egyszerre. Igaz, egy irányzat, egy írói »iskola« oly módon túlbujánczott a '90-es évek táján, hogy e szemlélet akarva-akaratlanul aránytalansággal sújtotta a kortárs irodalmat. Ez főként széptani, ízlésbeli és morális kérdéseket vet fel...”) Babits Mihály a következőket írja 1905-ben a barátjához és költőtársához, Juhász Gyulához írott egyik levelében: „Ezennel üdvözlöm Önben az objektív művészt: kérem, tartsa meg jó feltételeit s ne folytassa a lírát, amelyet hiszen Önnek is elég oka volt megunnia, mint nékem. Szeretnék filippikákat tartani, nyilvánosan, ez átkozott szellemirány, a líra ellen, amelynek egyáltalán nincs joga a művészetek örökkévalóságára igényt tartani, mert hisz egész új betegség! Alig kétszáz éves. [...] A modern lírikus jellemvonása, hogy mikor költeni kezd, behúnyja szemét s ez az aligmúlt század előtt egyáltalán nem volt így. (Byron kezdte.) Hogy ne értsen félre, ki kell fejeznem, hogy nem annyira a líra nevű műfaj, mint az átkos lírai szellem ellen harcolok. És ez alatt nem az egyénit értem; minden kor objektív költői egyéni módon látták a világot s szubjektív költői (az úgynevezett lírikusok) egyéni reakciójukat fejezték ki – Pindarus lelkesedését, Catullus dühét, Propertius érzéki indulatát –, de mindig a világért és a világ ellen; s szemét behúnyni még a félénk Tibullusnak sincs esze ágában sem... Ah, nyitott ablakok friss szele: áldott objektivitás, jöjjön el a te országod. Eladnám elsőszülöttségi jogomat egy tál – objektív lencséért!” Ezt követően teljességgel érthető, hogy Babits az 1909-es, *Levelek Iris koszorújából* című első kötetének közepére helyezi a könyvben egyedül csupa dölt betűvel szedett, mindössze két strófából álló versét, amelynek címe és kezdete természetesen *Húnyt szemmel...*:

*Húnyt szemmel bérceken futunk
s mindig csodára vágy szívünk:
a legjobb, amit nem tudunk,
a legszebb, amit nem hiszünk.*

*Az álmok síkos gyöngyeit
szorítsd, ki únod a valót:
hímezz belőlük
fázó lelkedre gyöngyös takarót.*

Kelemen Lajos kötetének szintén egyetlen dölt betűvel szedett verse már mottóként, rögtön az első lapon szerepel. Így hangzik:

*Mállik csak szét akár a föld
a föltett igaz*

*s te eszméleted terjengős szünetei
múltán mégis ehelyütt keresed
mondván*

ímhol az élet

Igen, már a tipográfiaiailag is kiemelt, ars poetica-versek alapján is látszik a két világ- és irodalomlátás közötti rokonság. A két költő, csaknem egy évszázados távoból, egyaránt úgy ítéli meg, hogy a világ, az élet dolgai a maguk összetettségében az irodalom hagyományos vagy divatos eszköztárával (az úgynevezett alanyi költészettel, illetve a posztmodern szövegirodalommal) már nem közelíthetők meg és nem fejezhetők ki művészileg hiteles formában. Az egymástól nagyon eltérő művészi kihívásra lényegileg azonos választ adnak. Külön világot teremtenek és rendeznek be a maguk számára. Többnyire alakrajzos és helyzetverseket sorakoztatnak kötetük lapjain, megidézve a világnak és az életnek a legkülönbébb területeit, történelemnek és művelődéstörténetnek a legkülönbébb szereplőit. Fő törekvésük a személyes, közvetlen élménykifejezés helyett (ami immáron lehetetlen), a megfelelő költői tárgyak segítségével, az élmény személytelenné, közvetetté tétele. Meggyőződésük, hogy a világban és az életben, a történelemben és a művelődéstörténetben elbizonytalanodó alkotó csakis az élmény objektiválásával, tárgyiasításával képes személyisége teljességét korszerű módon és vállalható érvényességgel megszólaltatni. Felfogásukkal leginkább a múlt század egyik legmeghatározóbb, Angliában az Új Kritika (New Criticism), Amerikában a Szökevények (The Fugitives) kör tagjai által képviselt irodalomszemléleti módhoz állnak közel. E felfogás szerint az irodalomnak kétfajta megközelítése lehetséges. Az első az irodalom külső (tradicionális) megközelítése, amely viszont két téveszmén/ tévedésen (fallacy) alapul. Az egyik az ábrázolás (jelentés) téveszméje (fallacy of denotation), vagyis hogy a műalkotás valami rajta kívülre vonatkozik, annak kifejezésére szolgál, jelent valamit. A másik a közvetítés (közlés) téveszméje (fallacy of communication), vagyis hogy a műalkotás a szerzői szándékot fejezi ki, a művel az író elmondani, közölni, üzeni akar valamit az olvasónak. Ezekkel szemben áll az irodalom második, követendőnek ítélt, belső (újkritikus) megközelítése, ami a két téveszmével/ tévedéssel való leszámolást jelenti. Az újkritikusok szerint a mű lényege, igazsága önmagában, szavaiban, mondataiban, önadottságában van; nem jelenteni vagy közvetíteni, hanem elsősorban is lenni akar, meg akar születni. A kritika vagy az olvasó feladata éppen ezért nem lehet az, hogy továbbra is a mű jelentését vagy a szerzői szándékot kutassa, hanem csakis magát a művet kell és szabad vizsgálnia. Miként azt a csoport egyik legnevesebb képviselője, Ivor Armstrong Richards frappánsan megfogalmazza: „Nem az a lényeg, hogy a vers mit mond, hanem az, hogy micsoda.”. Ezt a felfogást az irányzat legnevesebb és legnagyobb hatású képviselője – egyáltalán nem melleleg: Babbitshoz és Kelemenhez hasonlóan maga is egyszerre elméleti szakember és gyakorló költő – Thomas Stearns Eliot a költészet személytelen elméletének (impersonal theory of poetry) és tiszta kritikának (pure criticism) nevezi s úgy véli, hogy annak elterjedése az irodalmi folyamat valamennyi elemének alapvető átértékelését teszi szükségessé. Megítélése szerint először is át kell értékelni az író hagyományos szerepét. Az írónak nem érzelem vagy gondolat kifejezésére kell törekednie, hanem médiumként, elszemélytelenedve hagynia kell, hogy az egyéneken túli élménytartalmak művében egységbe rendeződjenek, objektiválódnak, valamely alkalmas tárgyra lelve. 1919-es, *Hagyomány és egyéniség* (Tradition and the Individual Talent) című tanulmányában írja: „én azt állítom, hogy a költő nem azért költő, hogy »személyiségét« kifejezze, hanem hogy a költő sajátos médium (és csakis médium, nem pedig személyiség), amely médiumban benyomások és élmények sajátos és váratlan módon kombinálódnak. Benyomások és élmények, melyek ugyancsak fontosak lehetnek a költő személye számára, nem szerepelnek költészetében; és mindaz, ami költészete lényegét teszi ki: elhanyagolható mennyiségek a költő személyes életében... Egy költő általában nem azért figyelemre méltó vagy érdekes, mert egyéni élményei vannak, vagy ilyen-olyan emóciói, melyeket élete eseményei provokáltak. Egyéni emóciók lehetnek szimplák, keservesek, laposak... A költő feladata nem »új érzések felfedezésében« áll – a költőnek közönséges érzésekkel kell dolgoznia, de ezeket úgy kell költészetbe alakítania, hogy olyan művészi érzéseket ébresszen, melyeknek semmi közük az élmények átéltségéhez. Így olyan emóciók, melyeket a valóságban sosem élt át, éppoly jó szolgálatot fognak tenni művének, mint azok, melyekben napról napra él... A költő élményeit nem »felidézi« – ezek az élmények legfeljebb abból a szempontból egyesülnek »csöndben«, hogy a költő passzívan várja az egyesülés pillanatát... A költészet nem a szenvedélyek zsilipjeinek felnyitásából áll, hanem elzárásából; a költészet nem a személyiség kifejezése, hanem a személyiség elkerülése (escape). Az persze magától értetődik, hogy csupán azok tudják, miben áll ez a »elkerülés«, akiknek van személyiségük, és van személyes élményük.” Eliot szerint (is) a szerző szerepének átértékelését követően be

kell következnie a műalkotás átértékelésének. A századforduló szépségkultusza, érzelgőssége és moralizálása helyett az objektív kölcsönösség (objective correlative) révén egyetlen képbe, egyszerre érzelmi és gondolati csomópontba kell sűríteni élményt és benyomást. Ez a középpont a kép (image), amely nem díszítő eleme a versnek, nem valamely eszme kifejezője, hanem „csomópont vagy sugárzó agglomerátum”, vagyis egyszerre értelmi és érzelmi felvillanás, összevillanás egyetlen lecsupaszított mozzanatban. („Az »image« az, ami ugyanazon időpillanatban prezentál egy intellektuális és érzelmi komplexumot.”) Ez az egység Eliot szerint a metafizikus költőknél (például John Donne-nál) még megvolt, de Shakespeare-nél, Miltonnál vagy a romantikus költőknél már széttagolódott, náluk már vagy az érzelem, vagy a gondolat túltengéséről beszélhetünk. Végül a szerzői szerep és a műalkotás jellegének átértékelése után be kell következnie a kritikai vagy az olvasói szerep átértékelésének is. Az olvasónak vagy a kritikusnak ezentúl nem a szerzői szándékot vagy a saját érzéseit kell kutatnia, hanem szigorúan, tisztán, objektíven csakis a műre szabad koncentrálnia, amolyan gyümölcsfacsaró gép módjára, minden csepp értelmet ki kell facsarnia a szövegből a szoros olvasat/ olvasás (close reading) révén.

Kelemen Lajosnak – „babitsos” és „angolszásos” műveltség és felkészültség birtokában, a maga elméleti és gyakorlati tapasztalatai alapján – nagy valószínűséggel ez a költői, költészeti és kritikai felfogás az alapeszménye. Verseskötete összeállításakor, ennek megfelelően és láthatóan szigorú következetességgel, szinte minden létező vagy megszokott fogódzót (vershelyzet, lírai én, műfaj, verselési mód, versmérték, strófatagolás, rímképlet, stb.) eltávolít az olvasat vagy az olvasó útjából. Ezáltal szinte kényszeríti arra, hogy az a szövegre, csakis a szövegre koncentráljon. Ember (olvasó) legyen a talpán, aki ennek az alkotói felszólításnak és követelménynek maradéktalanul eleget tud tenni. A szerzői és kötet szerkesztői intenciónak közel megfelelő értelmezéshez is nagyon szoros olvasatra/ olvasásra van szükség. Az idézett, önmagában is meglehetősen talányos mottóról például úgy a kötet közepe táján kiderül, hogy az csak egy hosszabb vers (*Domínium*) részlete. A sorok ismételt és más szövegkörnyezetben való felbukkanása mindenesetre így egyszerre készlet a vers és a kötet egészének együttes értelmezésére. A tudatos szerkesztés és szövegformálás (sorok, motívumok, jelzők, szófordulatok és szóképek folyamatos ismétlődése) egyébként is az olvasói tudat állandó vibrálását, oszcillálását követeli meg az olvasótól rész és egész, képiség és fogalmiság, valóság és fikció, reális és irreális, lent és fent, mai és régies s még sorolhatnánk, hányféle pólus között. A kötet cím ismételt előkerülése után végképp bizonyossá válik, hogy az abban szereplő „igaz” és nyomában az „élet”, a „némi kaparéka remény” ebben a versvilágban csak feltevésként tételeződik, tételeződhet és mutatkozhat meg, mert azonnal szétmállik, „akár a föld”, a „darabka táj”, mi „vakablak karéjaként” mindent körbeburkol. Zárt (vers)világ ez. Kegyetlenül és szorongatóan zárt. Babitsnál is komorabb és reménytelenebb. Ezért is érdekes és első pillantásra meglepő, hogy a kötet első ciklusának és az első ciklus első versének a címe: *Napcsoda*. A kétszeresen kiemelt cím alapján az olvasó azt hihetné, hogy a nyugtalanító mottó után azonnal következik a megnyugvást hozó feloldás. A vakablak karéjának sötétje után a melengető napsugár világossága. Nem következik, mert nem következhet. A nyitó vers is mottóval kezdődik, Józsuétól származik: „És megáll a nap, és veszteg/ a hold is...” Az első két sor pedig így szól: „Futni a bethoroni lejtőn,/ akár egy kapun át, iszkoló hadnép...” Az esszéknél megfigyelt, jól ismert felütés ez. A végén kezdeni az egészet. A szerző már túl van a vershelyzet értelmezésén, s most az olvasótól várja, hogy maga is eljusson valami hasonló értelmezéshez. A nap már megállt, a hold vesztegel, a hadnép iszkol. Ezt megelőzően tehát kivételes eseménynek kellett megtörténnie. A mottó, valamint a kötet- és versindítás a Biblia kevésbé ismert helyére utal, ami önmagában is jelzi az olvasóval szembeni kihívást. Az értelmezés eredményessége érdekében az olvasónak annyi előzetes ismerettel feltétlenül rendelkeznie kell, hogy a megidézett esemény leírása Józsué könyvében található s azt mondja el, hogy több király is miként fog össze seregével Mózes, illetve Józsué népével szemben, Kánaán földjére való bevonulásuk után, s a nap megállításával és a hold veszteglésre kényszerítésével a nép mégis miként részesül, köeső képében, isteni segítségben. A csoda megtestesülésének, az igazak megsegítésének s az ellenség bűnhődésének megidézése a vers. Annak sugallása, hogy a csoda írásba fektetett, megtörténtnek ható leírása biztos támaszt jelenthet olyan periódusokban és léthelyzetekben, amelyekben, érzésünk szerint, önmagunkra már nem támaszkodhatunk s nincs is honnan reményt és erőt merítenünk. A *Föltett igaz* című kötet egészében véve is a csodavárás, a kétségekkel teli reménykedés alaphelyzetében fogant. Azt érzékelteti, hogy a külvilág, értékvesztett bálványaival, önmagában is veszélyeket rejtő hely. Olyan hely, ahol „szorongás csak kinézni is a homályba”, ahol „zümmög a világ” s nem érthető, nem emberi nyelven beszél (ha ugyan nem az isteni kinyilatkoztatás útján). Döng, mint a megbolydult méhkas, melynek összetevőit és részeseit egyaránt az elkerülhetetlen elmúlás várja. Ebben a helyzetben a menekülő versbeszélő (lírai énről Kelemen Lajos esetében nem beszélhetünk) akármerre néz, mindenben ezt a zümmögő szorongást és megmásíthatatlannak látszó elmúlásérzetet érzékeli. Képtelen szabadulni a lét végességének tudatától. Egyedül a bokrok alján lopódzó „orrvadász való” számára az a valami, amelyet nem képes befolyásolni. A „kint élés” lehetetlensége a „föltett igaz” nélkül nem lehetséges. Az ember csak, mint szárnyába csomagolt böregér, önmaga burkaiba csomagolódva élhet túl mindent: „Hogyan rettenne mind, kiben/ a lét a teljesből csupán/ vesző részt hordoztat” (*Egy öslény-tankönyv margójára*).

Az elfogadhatatlanná vált, fel nem vállalható világ-morál aszketikus elvonulásra készíti az egyént, s ennek egyetlen állandó otthona a kert. Az elvonulás szándékát mi sem nyilváníthatja ki konkrétan, mint a *Zártkert* című költemény, melynek már a címe is sokatmondó. A fallal kerített birtok, földdarab, a kert (sót, zártkert) biztonságos ugyan, de a légüres tér vákuum-szorításába szorult különleges világ. A kert magányában feltűnő jelenségek ez esetben is a kötet hangsúlyos részeire illesztett öszövényi alakok, helyszínek és idézetek, akik és amelyek megtartó támpilléreként, az életet adó Nap felé mutató, ragyogó végű obeliszkeként fénylenek a befüggönyözött táj fölé magasodva. Az egyetlen biztosnak látszó pont a kötetben belül ezeknek a monumentális építményeknek a csúcsa, mely valami módon mégis csak képes érintkezésbe lépni az isteni mértékkel, az igazzal. Ezen kívül nincs más, csak a menekülő versbeszélő szorító magánya, mely mérhetetlen és határtalan. Ez a világ olyannyira hermetikusan elzárt, hogy nem érintheti a testi-lelki szerelem csodájának egyetlen szikrája sem. Zsiliprendszeren nem férnek át a társas lét perctörédei. A külső szemlélőnek, a versolvasónak gyakran az az érzése, hogy ennek a kertnek kidolgozott szűrőrendszerek szolgálnak védelemül. A kert üressége olyannyira átható, hogy még a napfény sugarai sem látogatják, s a fák között merengő versbeszélőt még ebben az aszketikus magányában is háborgatják saját szorongató gondolatai. Virágtól viráig, mezőtől mezőig imbolyog rajtuk. Egyetlen társa a társtalanságában véget nem érő keserősége és fájdalma, mely érzések tompítottan és indulatvesztve társául szegődnek. A lélek „levadászását” csak a védelmet jelentő kertben lehet túlélni. Ám az is kezdettől fogva világos, hogy ennek a kertnek végül és végképp bezárul a kapuja. Innen nincsen út se kifelé, se befelé, mert az abszolút biztonság ára az abszolút magány. Ebben a feltörekedhetlenségben egyetlen járható út marad: a létra. A létra, mely önmagában támasz nélkül aligha vezet biztos helyre, ám szilárd pontnak támasztva a továbblépést szolgálhatja, a menekülőút lehetőségét adhatja: „Létrám a fél kerten/ már átcipeltem, keresve alkalmas/ támaszt neki”; „mikor majd vállukkal/ angyalok is tartják, léphetek/ egy fok-hosszal magasabbra” (*Létra*).

A megjelenített létidő történelmen túli és történelmen kívüli. A vergődő én a világból szüntelen menekülőben van. A különös és elszeparált vershelyszínek – a kert, a zártkert, az árbockosár, a létra, valamint a történelem előtti lét megidézései – mind-mind ennek bizonyosságai. Az *Archeopteryx* ősmadara a jelen virradatát választja kifutópályának; teljesen nyilvánvaló, hogy nem a földtörténeti középkorban járunk. A vers ősmadara a földtörténet hajnalából rekedt itt. Mesebeli méretű és tisztaságú óriásként magasodik a kert fölé, akit „az idő, mi más” készítetne rikácsolásra. Mintha ebben a különleges, egyéni mitológiában még a főnixek, óriások és más csodás lények számára is élethetetlennek s megoldhatatlannak bizonyulna a jelen. A menekülő versbeszélő a fönt szférájától vár bizonyosságot, s föl-fölbukkanó szárnyas segítői is mind-mind az áhított fentről érkező jelenlétet képviselik. Ebből a szempontból teljesen mindegy, hogy angyalok, madarak vagy a szárnyas egyszarvú szellemalakját idézik meg a versek. Az egyszarvú alakjának érdemes egy kicsivel több figyelmet is szentelni. Szimbolikus alakja időn túli ragyogással érkezik a kert sötétségébe. Egyes elképzelések szerint repülni is tud. A legrégebbi szövegekben az állatok vezéréként tűnik fel. Ő az állatok feje – ahogyan a madaraknál a főnix –; megkülönböztető jele a szarva, mely tompa, így képtelen vele ártani. A sötétség fátylát átszakítva azonban érkezése világosságot hozhat. A hagyomány szerint az egyszarvú több évszázad alatt csak egyszer jelenik meg. Megjelenése ezért a bölcs és erényes emberek születésébe vetett hithez kapcsolódik. Képi ábrázolásokon az égből alászálló egyszarvú egy csecsemőt hordoz. Kelemen Lajos versvilágában azonban még a jászolbéli újszülött sem pusztán a megváltó ígéret hordozója: „rídogált / a pihés, éjszakai csöndben egy hang”; „aztán is sírt tovább: / a nagy érzelemtől? vagy már félelmében-e? – / csak sejteni” (*Hajnalodik*). Szorongató bizonytalanság, a valami eljövételének vagy el nem jövételének félelméből táplálkozó szorongás mindenhol és mindenütt, a tér minden szegletében. „Ímhol az élet” – szólta a kötet mottójának zárósora, s aztán a kötet címben szereplő „föltett igaz” szertefoszlásának lehettünk szemtanúi. A „föltett igaz” valamiért nem volt tetten érhető sehol a versekben, legfeljebb az atya szoborszerű, „földön meg sem férő” természetben öltött alakot. A „föltett igaz” itt és most, úgy tűnik, elérhetetlen.

Összefoglalva: a kritikus-esszéíró Kelemen Lajost a személyesség személytelenné formálása, a költő Kelemen Lajost a személytelen személyessé formálása jellemzi. Egyszerre kíván „szenzibilis tudós” és „intelligens költő” lenni. Fő alkotói célkitűzése is a babitsi értelmű „keveseknek kijutó nagy egyszerűség” megvalósítása, minden műfajában és minden tevékenységi körében. Kelemen Lajos a Vízöntő jegyében született. Egy manapság divatos, közkézen forgó, játékos horoszkóp szerint ő „a” szerelmes. Legfőbb tulajdonságai pedig: „Derülátó és becsületes. Kedves személyiség. Nagyon független. Találékony és intelligens. Barátságos és kitartó. Nem tűnhet túl lelkesnek. Kissé lázadó típus. Nagyon makacs, de eredeti és különleges. Kívül-belül vonzó. Különc személyiség. (11 évnyi szerencsétlenség vár rád, ha nem továbbítod.)”

(Napkút Kiadó, Bp., 2008; 2010.)

Hinta, avagy az élet és halál iránya

(Vass Tibor *Semmi szín alatt* c. kötetéről)

A Vass Tibor-szövegek sajátsága örvényszerűségükben rejlik, elragadják a befogadót. Nem úgy, mint egy Dosztojevszkij-regény izgalmi, nem úgy, mint a mágikus szövegek. Új kötetének versei (versprózái) nem csak kalandot ígérnek, hanem egy másik világba, másik létbe, életformába húzzák magukkal az elvágódásra hajlamos lelkeket. A gyanútlan versolvasó „aha-élményre”, „ó, ez mennyire így igaz”-ra, a nyelv színes köveit bravúrosan új és új mozaikképbe rendező szövegekre számít. Helyette meglepően közel kerül a számára személyesen szinte ismeretlen szerzőhöz, szinte fenntartás nélkül elfogadja lelki-szellemi „pozícióit”. Pedig távolság nélkül pedig nem lehet kívül maradni, a megfelelő дистанcia, a rálátás pedig elengedhetetlen feltétele bármilyen műtárgy szemlélésének, a véleményformálásnak. Vass Tibor verseinek és versprózáinak képzetársításai térben és időben, ráadásul a nyelvre vonatkozóan, olyan távolságokat fognak át, amelyben egy idő után elveszíti az ember az ismert koordinátarendszereket, a szavak jelentéssíkjai egymásba csúsznak. Valahogy mégis minden ismerős ebben a világban, de úgy ismerős, mint ahogy a körhintában ülő számára ismerősek a szeme előtt gyorsan elpörgő képek, a jegyszedő, a háttérben integető ismerősök, még távolabb a fák. A költő/szövegíró új könyvéhez elkelve a figyelmeztetés: „Csak ringlispíl-kedvelőknek!”. Olvasás közben regisztráltam: a hintázáshoz való ambivalens viszonyomhoz hasonlít, amit a szövegek kiváltak. Szeretek hintázni, de a hintán rettenetesen szédülök. Ki akarok szállni, de nem tudom abbahagyni. És ez az érzés akár ijesztő lehet. Pedig figyelhettem volna a *Semmi szín alatt* borítóján a kék különböző árnyalataiban játszó örvényre. (Örvény? Vagy alvónak tűnő, kicsit megemelt fejjel figyelő, összetekeredett kígyó?)

A kötet két nagy ciklusa – *Színre víz; Színek na, felettébb eljáró ívek* – a kötet címét két oldalról világítja meg. A címek a „szín” szó játékos továbbgondolásainak tűnnek, ami nem meglepő a képzőművészetet is magas szinten művelő szerzőtől, hiszen számára a képek koloritja a gyakorlatból, a színek újra- és megteremtéséből ismerősek. Azonban ennél többről van szó. A „semmi szín alatt” kifejezésünk a keresztény frazeológiából származott át a köznyelvbe, a katolikus-protestáns felekezetek áldozat-felfogásbeli vitájából, legyen-e bor is a kenyér mellé, avagy egy szín vagy két szín alatt áldozunk? A nyelv a vitát nyilván elfelejtette már, és azt sem mondanám, hogy Vass Tibor kötetének címe szándékosan utal az áldozatra, de allúzióját feltétlenül hordozza. Ahogyan a két cikluscím is több, mint nyelvi játék, bár a *Színre víz* a „színre visz”, a *Színek na, felettébb eljáró ívek* pedig az „eljáró évek” kifejezések eltorzításával jöhetett létre. De a kötet fő nyomvonala mindenképp a múlt és jelen rögzítése, a múlt jelenbe transzformálásának gesztusa, így óhatatlanul körüljárja az elmúlás, a halál, a múltal való együttélés, a fent és lent kérdéseit is.

A *Tanya csak egy van* című múltidéző próza nyitja a kötetet. Az origóról, a lassú pusztulásra ítélt, majd a pusztulás szinonimájává lett Monyháról szóló lírai vallomás a versnyelv sajátosságait viseli.

„Monyhára menni: a halál iránya. Monyha nincs. Azaz van egy maradéka, hogy legyen mihez nyúlni, betonok, fák a temetőben – halottak napján lehet hozzájuk menni. Siketek számára lehet ott zajos a siker. Hallottak a csók. Még a jobb térképeken sem szerepelt, vérképek szóltak csak róla, apámé, anyámé, laktak ott szüleikkel, testvéreikkel.”

Az épp tizennégy részletből álló szöveg – a tökéletes versforma, a szonett sorainak száma is ennyi, és különös, de a fűszöveg tanúsága szerint maga a könyv is épp tizennégy hónap alatt állt össze – vissza-visszatérő mondatai, mondatrésztjei, a hinta vissza-visszatérő tájperspektíváira emlékeztetnek. De ez a hinta múlt és jelen közt leng, és soha nincs két egészen egyforma lendülete. Az idő múlását sokszor csupán egyes szavak, fogalmak kis módosulással való ismétlődése jelzi. (*Skoda-bicikli, S-100-as, Roomster*) A tájat, az embereket gyakran intenzív szagok, illatok felidézése

kelti életre, de itt nem a Madeleine-sütemény jól ismert és finom effektusa ismétlődik meg, hiszen a felidézett illatok sokszor olyannyira naturalisak – otthonos és szerethető nagypapaszagok, fűlzagok és izzadságszagok –, zsigieriek, ahogyan a kiscyberek testével és lelkével egyszerre fogadja be az őt körülvevő, nehezen kategorizálható világot. Ezt a komplex érintkezést érzékelteti a szöveg, azt, hogy a benyomások csak utólag artikulálódnak, és talán azt a kérdést is felveti, szükség van-e erre az utólagos értelmezésre egyáltalán. „*Savanyú az édessel, ez volt Monyha, ha szagban mondanám. Vagy ezek ízek? Nem csak a rokonsággal van bajom.*”

A *Színre víz* ciklus záróverse a ciklus címét adó hosszú vers. Tételmondatában József Attilával polemizálva azt állítja a költő: *A líra logikátlan*. A líra ebben az esetben azonban nem csupán műnemet jelent, a líra a halálhoz, a szenvedéshez való különös viszony is egyben. A rögzítéstől válik különössé. A vers Hrabal egyik háttorzongató prózai írását juttatta eszembe, fölöslegesnek ítélt kismacskák vízbefojtását írja meg ott a macskákhoz különben igencsak ragaszkodó szerző. Itt az epikus szál egy tyúktetűtől szenvedő tyúk szenvedésének véget vető megölését meséli el részletező alaposággal, miközben a költő azzal a tárgyilagossággal figyelmeztet önmagát, mint Seneca önnön halálát.

“...
*Tyúktetves, hűlt tojásokat találok
 a kotlós fekete dobozában,
 elhagyja a kotlós fekete dobozát,
 a tetvek az ismert módon pötytyözik a tojást,
 vízbe fojtom,
 nem a tojásról beszélek, azokat két kismacskával,
 Zéróval és Toleranciával etetem meg,
 csaknem halálra falják magukat
 a majdnemkész csibékkel.
 A legyengült szárnyasnak nem tart sokáig,
 a vödörben hamar végzi,
 egy perc nincs az egész, a tetvek miatt döntök így,
 a tetveket is meg kell ölnöm egy csapásra.*
 ...”

A vers nyilván nem véletlenül került a versciklus utolsó helyére. Szerepe így a kaleidoszkópon egyet csavaró kézé lesz, hiszen az ezt megelőző tizenhat írás hangvétele nem mentes a játékoságtól, humortól és iróniától, miközben egyre közelebb kerülünk a szerző mindennapjaihoz, környezetéhez, használati tárgyait, kertjét, lakását, állatait egészen közletről ismerjük meg, akár csak az őt körülvevő személyeket. Meg is szeretjük mindezt. Csak ez után következik a kíméletből elkövetett vízbefojtás.

Előtte azonban még itt a legjobb kassági hagyományokat követő és azoknak a XXI. század sajtósági szerinti átalakulásával a *Mesterszónet* (Sic!), benne játék a szavakkal, irodalomtörténeti keresztbe-kasul bolyongással. Mindez mégsem arcképcsarnokra, inkább az Interneten való szörfölésre emlékeztet. Megjelenik a versben a korábbi kötetekből már ismert Kun Marcella is, aki nem más, mint az író Adyától kölcsönzött nevű női hasonmása („hamismása”), és Imola is visszatér. Mestermunka tehát ez a vers valójában, ahol a költő felvonultatja eddigi költői attribútumait, és igazolja lírája összetéveszhetetlenségét. Az ezt követő hosszabb próza (*Nem lírnám*) a Litera-olvasók számára a Netnaplóból már ismert, és mint ilyen, a naplóírás személyességének jegyeit hordozza. Az egyik legérdekesebb részlete talán a *Kun Marcellával a vonaton*, hiszen itt tetten érhető Vass Tibor költészetének azon sajátága, hogy egyszerre képes egymástól távoli hagyományokhoz kapcsolódni, majd írásaiban szintetizálni azokat. Az alteregóval való vonaton utazás óhatatlanul felidézi Kosztolányit és Esti Kornélt, a nyugatos, formahú költő alakjának megidézése azonban nyelvi elemek szintjén nem történik meg, hiszen a szövegek naturalizmusa, az avantgarde formabontáshoz, a szóhoz, a nyelvhez való viszony egész más irányból értelmeződik. Másik fontos jellegzetessége a szövegeknek az írásra való írás közbeni reflexió, a számítógép szövegszerkesztőjének automatikus javításai jelennek meg például így tartalomként. Közben természetesen továbbfolynak a szerzőággazó asszociációs láncgondolatok, melynek következtében a mondatok így olykor egészen távolra vezetnek, esetenként második, harmadik nekifutásra is nehezen (néha alig) értelmezhetőek. Természetesen üzenet ez is: mennyire adható át, egyáltalán átadható-e egy valóban(?) szó szerint leírt belső gondolatfolyam. Az már más kérdés, hogy a kérdés felvetésén túl van-e és hány olvasó, még a befogadást munkának tekintő olvasók körében is, aki hajlandó negyedszer is nekirugaszkodni egy ilyen mondatnak, és ha nem, akkor felismeri-e: vannak a másik számára minden részletében nem érhető, így átadhatatlan üzenetek, felbontatlan palackposták.

Fontos verse az első ciklusnak a *Másfelé figyelő*. Fontos, mert jól példázza a Vass Tibor költészetére igen jellemző távolról közelítő technikát, ahol a lényegét egészen más irányból, így előre nem várható módon közelíti

meg a vers, kiszámíthatóságát csökkentve, hatását pedig fokozva. A manapság divatos egészséges életmód kérdését veti fel a kezdő versszak, aprólékos részletezéssel (*pezsztőtabletta, hétmagvas kenyér, fahéjas tea, repceméz*), hogy a bár ironikus felhanggal, de mégis harmóniát sugalló szavak andalító hangulatában érje az olvasót – úgy, mint a költőt is – a közeli barát váratlan halálának váratlan és látszólag szenttelen bejelentése. A feldolgozás, a halálhoz való viszonyulás a valódi kérdése a versnek, illetve annak tárgyilagos megfigyelése, hogyan, mennyire manírok nélkül, olykor egészen profán képzettársítások közepette megy ez a folyamat végbe az emberi lélekben. „...*letakarták/azzal a vastag nejlonnal,/ami alól kilógott a cipője./Megismertem a cipőjét az újságban közölt fényképeken./A nejlon olyannak tűnt, mint a tófólia,/a némakacsáimnak ástam gödröt és tófóliáztam...*”

A *Blondgomb* ismét József Attila-allúziót rejtő szójátékos és szóteremtő cím („*mint fák tövében a bolondgomba/(így van rád, akinek van, gondja),/be vagy zárva a Hét Toronyba/és már sohasem menekülsz.*” József Attila: Karóval jöttél) A szavak szétírásának, összerántásának ez a módja elképesztő, hiszen a bevont jelentésrétegek, értelmezési tartományok meglehetősen távol esnek egymástól. A „blond” a szőkeségre, a kedvesre, a „gomb” az állandó munkatárs, a szövegek alakulásában aktívan résztvevő számítógépre utal. A vers első szava a vers címzettjének megszólítása: „*Szőkeső*”, ami egyfelől a viccek szőkenőjét, ezen túl pedig Juhász Gyula gyönyörű Anna-versének reménytelenségét („*Milyen volt szőkesége...*”) is asszociálják, ráadásul mindezt egy időpillanatban, izgalmas a kétféle, egymást kizárónak tűnő stílushatás egymásba játsása. Hasonlóan érdekes alsó és felső stílusréteget montírozó technika az újra csak József Attilát idéző, mellékdalszerű záróstrófa, ami valójában egy ismert slágerszöveg halandzsásított, így varázsénekhez hasonló változata: „*(mento gyo elhiszene gémi/de ívemörza ökkéatidé...*”

Prózában a szerzőt az asszociációs technika olyannyira elragadja, hogy olykor a *Szabad ötletek jegyzéké*-nek féltelensége jellemzi (*Oldalas vers, kettőre*), és módszere tudatosságát kissé dacosan meg is vallja: „*Jelentem egyre jobban tudok gyönyörködni a jelző és jelzett szó együttesében. Lásd: ónodi vásár. Ódoni is, kacatokat veszek... Sajnos abban is, ha hallom a jelzettben az Elzettet, el vagyok cseszerintve valszeg végleg.*” Azonban ezek a versszövegek nem csupán a mozgékony elme céltalan játéka, mindig tartanak valahonnan valahová, sőt új műfajok teremtésére is képesek. Például a *Dobogásvers*, ha lenne ilyen műfaji kategória, egyfajta „avantgarde ballada”, egy ember hirtelen halálát beszél el. A történetmondás elhallgatásait, a balladai homály csendjét a belső gondolatáramlás tölti ki. Információs szempontból mindenképpen csendnek tekinthetők a belső beszéd utalásai, hiszen sokszor ezek az utalások a kívülálló számára érthetetlenek, illetve a sejtetések szintjén maradnak, melyek feszültsége úgy vibrál, akár Arany János balladáiban.

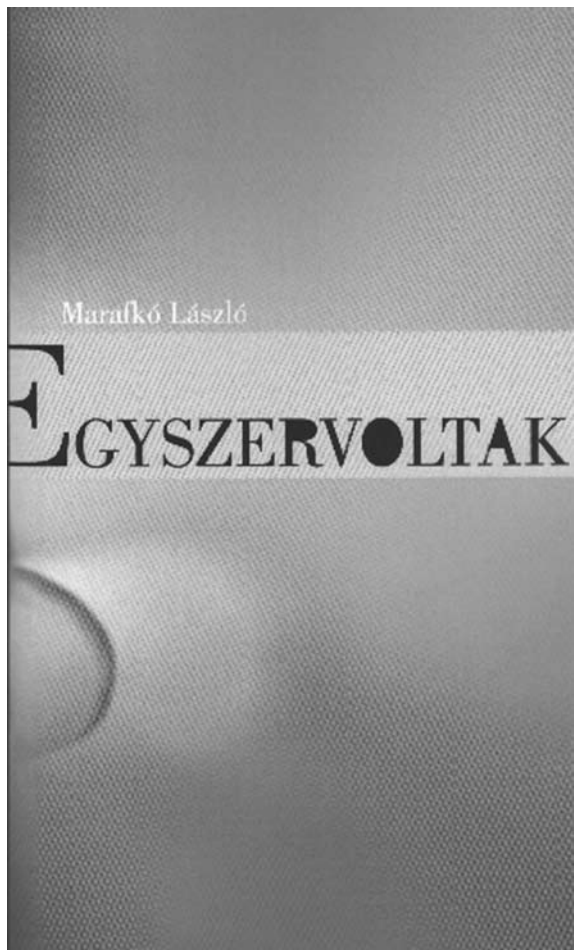
A kötet másik ciklusa, a *Színek, na felettebb eljáró ívek* versei létező és nem létező színeket festenek fel, és az ezekben a színekben megjelenő külső és belső tájak révén megjelenő alapvető egzisztenciális kérdéseket járják körül. A versciklusban egymás mellérendezett versszövegek és a versek eleve ciklusban való elgondolására utaló verscímek a reneszánsz festők tudását és tudatosságát idézik. Az első két szín komplementer és valóságos (*Hernádkak felett a narancssárga; Dány felett a télizöld*). A narancs és a zöld melegsége, reménytelisége, hidegebb színek és szomorúbb tájak felé vezet (*Gazdagrét felett a szürke vagy a koszoskék*), hogy aztán egészen tiszta, éteri színekig jusson (*A Pávai Vajna felett az üvegszín; A zuhanyzó felett a tejszín; Hernádkak felett az esőszín*). A valóságos, de lélekkel telített tájakat a lélek tájai követik, a lélek színeivel (*Fiam felett a rajpszín; Gitárszín a másfajta felfogás felett*), hogy aztán élesebb, fémszerű fényekben szilárduljanak meg (*Patina; Folyóbronz*). A *Fénykard, állj szó el* is a verseknek ebbe a csoportjába sorolható. A vers színe maga a fény, a legkevesebb két mitológiában megcsillanó, erővel bíró, villanásnyi fény: az egyik a XX. század nagy műmítosza, a Csillagok háborúja, illetve a főhős, Han Solo fénykardja, a másik a szerző életében áttűnő, majd magánmitológiájának részévé váló szereplő, *Balogh Ildikó mobil tűzifaárus* szoknyaráncai közt, illetve nevetésének vakító fogsorában bújik meg. Az egy szövegben egymás mellé kerülő, egymást – és a szerzőt – erősítő két fényfoslány egyszerre komoly és idézőjeles, egyszerre megható és ironikus erőforrás.

A ciklus záróversében, az *Anarcs felett ez a borostyán*-ban – ami az egész kötetet egyfajta keretbe fogja, hiszen visszatér Monyhához, a mindenkori origóhoz – a kert színeiben újra megjelenik a zöld, ám mellette sötétlik a varjak nyomasztó és tényszerű feketéje is: „...*Tele mohával ez a kert...Amikor a másik partról néztem a varjat hosszan,/az onnan erre szállót, találgattam,/ha a varjúszív megállna a hibás felett épp,/a lendület, a szél sodorná-e még/hullatástét. Odáig/jutottam, kell legyen egy varjú, kell legyen az a megálló/szív, az a varjúhullatást, kell legyen ez a lendület...*” A zárás azon ritka Vass Tibor-versek közé tartozik, ahol a belső prózába bele-belecseng egy rímfoszlány, ahol nem kizárólag a nyelv logikája és képteremtő ereje, hanem zenéje is alakítja a vers szövetét. A dominánsak azonban mégis a képek maradnak, a „*boldogság kék varjúmadara*” mint lehetőség nem záródik ki a fájdalommal szép szövegből, ahogy a gyerek és a nő archetipikus, ugyanakkor nagyon is konkrét és vigasztalónak tűnő képe sem. De a táj, a múltat idéző, vonzó, borostyánnal benőtt táj fojtogató álmokképpé változik a kötet végén: „*Egyszerre ébrednek, rendre ugyanarra:/a borostyán mintha felkúszott volna/egészen a torkukig.*”

Vass Tibor új kötete szédítő. Akár a körhinta. Akár az élet. Tessék beszállni, érdemes.

(SPN Könyvek 6, Miskolc, 2010.)

Marafkó László egy- és többpercesei

Az első emlékeim egyike Marafkó Lászlóról, hogy szerkesztője volt a hetvenes években annak a pécsi egyetemi lapnak, az Universitas-nak, amelyben első, irodalommal foglalkozó írásaim megjelentek. Aztán elváltak az utak. Ő harminchét esztendő-töltött különböző lapoknál, és közben sorra jelentek meg különböző műfajú kötetei. Publicisztika, riport, esszé, kisregény, ifjúsági regény, stb.

S most örömmel vettem kézbe *Egyszervoltak* című novelláskötetét, benne az elmúlt két évtized kisprózai termésével. Hagyományosnak is mondható elbeszélő hang az övé, puritanizmussal, példás tömörítéssel, néhol sajátos egypercesekkel. (Nem vitás, hogy hatott rá Örkény István is...) Mindezek a minőségek gyakran párosulnak finom líraisággal. Igazolandó eme állításaimat, álljon itt a *Világvég* teljes szövege: „Nikodémusz Béla Leonardo a látogató elől a fal felé fordult: - Próbálgass meg nélkülem boldogulni. Azzal egymillió-háromszázhuszonhétezer-nyolcszázöt éves álomba merült.” S persze még egy fogalom, a groteszk is ide kívánczok, mint ahogy más, hasonló műveiben is többször találkozunk ilyen bravúrral. És minden szónak helye van, nincs üresjárat, fölösleges mellébeszélés. A kisemberek sorsát írja le leggyakrabban, póztalanul, a magyar nyelv teremtő erejét példásan fölhasználva.

A legjobb értelemben vett realista kispróza az övé, s persze ott van mögötte az újságírói múlt, a valóságismeret magas foka. Néhol fölfedezhetjük Marafkó László írásaiban a publicisztika elemeit is, és az ő esetében mindez inkább erény. Hősei esendők, jórészt a társadalmi változások kiszolgáltatottjai. Megérinti őket az elmúlás, az egyszerű élet keserű valósága. Jellemzi több írását is a hétköznapi pillanatok sejtelmes rögzítése, és megesik, hogy a történetet befejezetlennek érzi az olvasó. (pl. *Déli árnyék*) Egy-egy fölvilágító momentum, egy-egy fölvilágító női comb rejtett erotikája sem hiányzik innen.

Általában rövid, pattogó mondatokkal szövi a cselekményt, és ez drámaiságot kölcsönöz több helyen is. Erre példa a *Sírás*, amelyben a tankok 1956-os bevonulása, valamint az anya halála kiváltotta sírás, vagy éppen annak hiánya jelent befogadói élményt. Idősíkváltásainak visszatérő eleme a halál. Szülőké, testvére, és ez a legváratlanabb pillanatokban tör fel belőle (*Angyal az utcasarkon*, „*Már alszanak*”).

A kötet jórészt tesz ki azok az elbeszélések, amelyek legújabb világunk égető társadalmi gondjait állítják a középpontba. S ha nem is mindig sikerül a legmagasabbra jutni a szerzőnek, azt azonban minden esetben láthatjuk, hogy igazságkeresése, a bajok kimondásának nemes igénye egyértelmű és dicséretes. S ha már a publicisztikai vonásokról szó esett, hozzátehetjük még, hogy két, nagy hagyományokkal rendelkező műfajnak, a tárcának és a karcolatnak a jellemzőit is fölfedezhetjük számos írásban. Marafkó László a magyar irodalom és írásbeliség egyik érvényes és értékes útját járja, jeles elődök munkásságát folytatja (*Akkor, egyszer*). A *maszkban* pedig lélektani mélységgel ábrázol egy hajdani ügynököt, aki egyébként az elbeszélés hősénekegyik munkatársa volt. Gyaníthatóan életrajzi elemeket használ föl ebben az esetben az író, természetesen a fikció eszközeivel. Érzékelteti egyben azt a tényt is, hogy új világunkban alaposan elverték a port néhány jelentéktelen ügynökön, s ugyanakkor az igazi tények és bűnösök föltáratlanok maradtak. S íme, a mű emlékezetes befejezése: „Z.-nek nem kell többé kísértetnie, immár békében visszamehet az árnyak közé, átvette a túlnani küldeményt. Megkésve, de vetted. Megesik ez a postai kézbesítés során is. A maszkot nem töröd össze, nem dobod ki. Síremlék a polcodon. Alatta nincs semmi. Legfeljebb az ellilant idő. Az életed.”

Igen, Marafkó László esendő alakjai korunk, a letűnt és megszületett század gyermekei. A teljességhez tartozik az ő fölmutatásuk.

Szijártó István

In memoriam Papp Árpád

„Egyedül, / s mégis: mindig veletek, tereken, állomásokon kikötőkben/ ahonnan sokfele vezet út, s mindegy, melyiken indul el /az ember, / úgy is elérkezik egy –egy gyönyörű, reménytelen/ felismeréshez...” (Tengerfenék)

Költő, műfordító, az irodalomtudomány kandidátusa, címzetes főiskolai tanár, száznál több kötet szerkesztője – akit Görögországban, Itáliában, Máltán ma is jobban ismernek, mint Magyarországon. Egy bolgár irodalmi lapban Nobel-díjra is érdemesnek tartották, lengyel, grúz, orosz, német, olasz, görög barátai nagyra becsülték szépírói, fordítói munkásságát. Itthon József Attila-díjra sem érdemesítették.

Jannisz Ritszosz baráti szeretettel fordította le görögre nagylélegzetű versét az 1969-70-ben írt **Metszéspontok**-at. Nikiforosz Vrettakosz – József Attila görög fordítója, Vincenzo Mascaro, Szczezan Woronowicz., Gencso Hrisztozov, Nat Scamacca és mások fordították. Jakovosz Kambanelisz sorolta elsőként a „Budapesti Ősz” költői közé. Méltatta Lawrence Ferlinghetti, Paolo Santarcangelo, Miha Kvlividze, Margarit Jekov Megkapta az Athéni Akadémia aranyérmét.

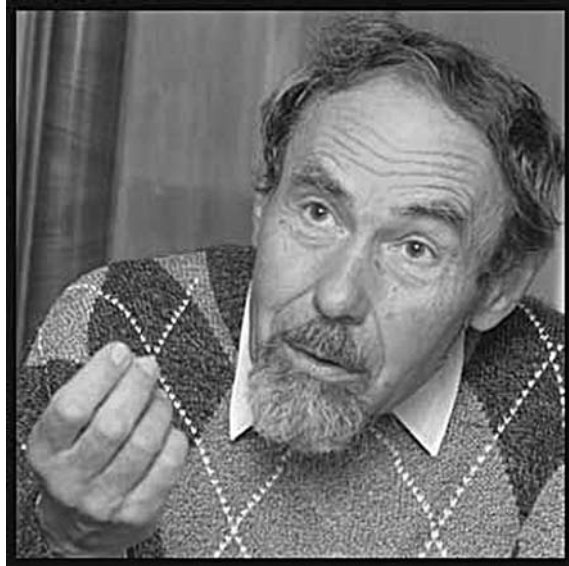
Weöres Sándor, Illyés Gyula, Nagy László, Rába György, Kormos István, Lakatos István, Nagy Gáspár, Csoóri Sándor nagyra becsülték írásait, fordításait. Fodor András, Rigó Béla, Tüskés Tibor, Vasy Géza, Varga István s mások mellett e sorok írója is a kortárs irodalom legjelentősebb alakjai között tartotta számon.

A legjobb, legtisztább ember volt, akit ismertem. Somogyaszalói paraszti őseitől hozott tisztaságát, a kaposvári gimnáziumban és az Eötvös Collegiumban megerősödött tudásszomját, egyetemista nemzetörként megismert szabadság- és hazaszeretetét haláláig megőrizte. Tudta, hogy a Húsvétra kimeszelt házak megszegyenítik a romlást. Neki sikerült, hogy csupán „száraz kenyeret egyen az Isten testén való osztózásnál.” – már ami a fővárosból irányított magyar irodalmi közéletet illeti. 1972-ben két magánkiadásban jelentek meg versei, majd 1976-ban a Magvetőnél, s megkapta (Esterházy Péterrel) a legjobb első kötet díját az Irodalmi Alaptól, amit visszautasított, nem tekintvén első kötetnek a könyvet. Szókimondása, nyíltsága – két szívűműtétje után – egyre indulatosabb kifakadásai, az örök emberi értékek tiszteletének nyilvános számonkérései kényelmetlenek voltak minden hivatalos embernek 1990 előtt és azóta is. Érthető, hogy akit „ifjúkorában Molotov-koktélparkra szólított röpcédulákon a szabadság”, s évtizedeken át őrizte a forradalom eszményét (és a szilánkot lábában), nem tud diplomatikusan viselkedni.

Nikosz Kazantzakisz krétai regényhősei somogyi dialektusban beszélnek, s bár volt az MTA aspiránusa, az Eötvös Collegium tanára, a Balaton Akadémia tanáraként címzetes főiskolai tanár – pályáját ott fejezte be, ahol 1961-ben kezdte: a kaposvári Táncsics Mihály Gimnáziumban. Kaposvár városa és a szülőfalu, Somogyaszaló díszpolgársággal köszönte meg hűségben fogant életművét. Krétán, Heidelbergben, Szófiában, Krakkóban, Máltán és Moszkvában is Somogyaszaló gyermeke volt, aki vállára vett minden gondot, s bár roskadozott alatta, szívére vette országnyi romlásunk keserveit is.

Papp Árpád emberi minőségében, tudományos munkásságában, kivételes tehetségű költői-műfordítói érzékenységében, fegyelmezetten szolgáló tanári hivatásában, megvesztegethetetlen közéleti erkölcsében egyaránt díszre a magyarságnak, s az emberiségnek.

Költészete a szeretet és az Életet tisztelő remény költészete és a tudásé, hogy a XXI. század Európája nem szűzföldeken

épül, hanem elfelejtett kincseket, üszkös romokat rejtő földön, ahol istenek, hősök tetemei és fel nem robbant bombák vannak. A Trianonban végzetesen megcsönkített Haza, a doni halottak, akiknek olvasatlan tábori lapjaival házal a szél, a budapesti utca kockaköveiből épült barikádok, öt oldalukon biztos jelével a halálnak – „szilánk a húsban és az emlékezetben...”

Évtizedekkel a politikusok előtt tudta, s hirdette: hogy a moszkvai Kreml toronyórája nem mutatja megbízhatóbban az időt, mint a somogyaszalói református templomé, vagy a drávaszögi Haraszi rommá lőtt templomáé.

Tavaly elkészítette összegzését lírai és prózai munkáinak. (A *Szívgyökér* írásai olvasói figyelmet kaptak, s most értő bírálatokat várnak.)

A *Metszéspontok* karcsú kötetét két magánkiadás után további **nyolc kiadásban kilenc nyelvre fordították**, s ezek a versek igazabb fogadtatásra találtak Athénben, Palermóban, Iraklionban, Varsóban, Grazban, Tbilisizben, Szófiában, Nicosiában, Heidelbergben, mint Budapesten az 1956-ban egyetemista nemzetőr, aki lábában szilánkot őrzött, lelkében pedig a szabadság és az „emelkedő nemzet” eszményét. Hasonlóképpen becsülték verseinek fordítói, lexikonszerkesztő, irodalomtörténeti tevékenységének méltatói: Jannisz Ritszosz, Nikiforosz Vrettakosz, Fivosz Delfisz, Kosztasz Aszimakopulosz, Andreasz Tzurasz, Takisz Tranulisz, Patroklosz Sztavru, Prevelakis, Nat Scamacca, Vincenzo Mascaro, Paolo Santarcangeli, a grúz Miha Kvlivdze, a máltai Olivier Friggieri, Gencso Hrisztov, Margarit Jekov, Szcapan Woronowicz, Lawrence Ferlinghetti.

Tiszta, természetes, de mindig magas izzású költői nyelv, ragyogó, bátor, eredeti képek, kitűnő versszerkesztés, intellektuális megformáltság, felkavaró erő jellemzi költészetét. Költői mozdulatai, gesztusai túlmutatnak önmagukon, sors és idő van bennük, azt sugallják, hogy nem a mítoszt kell újra elmondani, hanem elsajátítani a mítoszteremtés – még inkább: a teremtés ősi mozdulatát. 1976-os kötete óta csak néhány rövid verset írt, de 1954 és 2008 közötti írásai 240 oldalon Kaposvár Város támogatásával megjelentek. (A „Szívgyökér” Barabás Ferenc igényes, szép könyvtervezése.) Versei, prózai munkái minden sorát különös gonddal fogalmazta. Életművének alapkérdései mindmáig kérdések. „Vakotás, gyerekkori vásárfia-tükröm / Semmi köze trükkökhöz, tükrözéshez. / Dugdostam, s elejbéd tartom, népem: / Beparásodik-e?” 1976 októberében írt sorai ma – bár más okból –, de ugyanúgy időszzerűek.

Újgörög költőantológiákat szerkesztett, fordított görög, olasz, orosz, bolgár, lengyel költőket. Tanult Athénben, Krétán, Cipruson, ösztöndíjasa volt a palermói, vendégtanára a La Valetta -i egyetemnek. Lakatos István 10 verssel szerepeltette a Hét évszázad magyar költői antológiában (1996).

Tudta, hirdette, hogy nemzeti összefogás kell, de csak a tisztesség és az értékek becslése lehet ennek tartós alapja. Indulatai is – mint Ritszosz Filoktéteszének ama három lándzsája „a Krisztus oldalát átjárt, a halált legyőző megszentelt lándzsa, Szent György sárkányölő lándzsája, a Grál legenda gyógyítva sebező és sebezve gyógyító lándzsája” – minket – értetlenkedő, nehezebben eszmélő barátait – óvtak, óvnak: balhitektől, eszmék zsibárusaitól. Miként a múltat is csak az idő kerekíti korokká – az ember örökös kísérletezését is csak a halál rendezi életművé. Papp Árpád életműve immár lezárult.

Költészetének, fordítói, tudományos és tanári munkájának, „mediterrán tűzhelyének” alfája és ómegája a jóakarató emberek kézfogása, a nemzeti összefogás, a tisztesség parancsa szerint, örök értékek mentén. Életét, a ránk hagyott töméntelen végeznivalót kell néznünk, s hálásnak lennünk azért, hogy ismerhettük, szerethettük. Szolgáló magyar volt a legigazabbak és leghűségesebbek közül. Ezzel vált példaemberré számunkra, akik barátai lehettünk.

A tavalyi augusztusi nyár végleg elszóltotta tőlünk. Pedig a Balaton Akadémia júniusi ülésén, Keszthelyen, a Helikon Kastélymúzeumban még hallhattuk indulatos felszólalását az „országrontók” ellen. Talán életenergiáinak utolsó fellobbanása volt ez, mindenképpen katartikus és emlékezetes emberi megnyilvánulás. Ezt is őrizzük, akárcsak maradandó írói örökségét.

Tóth Csaba

„A GONDOLAT ÉRVÉNYESÜLÉSÉNEK ESÉLYEI EGY MEGHATÁROTT KÖZEGBEN” – EGY ÉLETMŰ FÉLÁRNYÉKBAN –

MAROSITS JÓZSEF

Marosits József képzőművészeti és költői életműveszűkebb hazáján, Vas megyén kívül szinte ismeretlen, annak ellenére, hogy ott a napi sajtó, főleg a rendszerváltás után, több interjút, kiállítás-elemzést közölt munkásságáról. (1) Ismerve hazánk kulturális közállapotait ezen nem kell meglepődni, habár mint tény nagyon elszomorító és lehangoló. Az írás címéül választott Marosits mondat, egy olyan 1990-92 között készült művének a címe, ami drámai erővel, szinte emblematikusan jeleníti meg napjaink magyar közállapotait, a magyar valóságot. Egy piros, fehér, zöldre festett, téglalap alakú vasketrecben megmerevedett fekete gesztusok, mint a sötét, démoni erők, túlerőben rács mögé zárják a maroknyi fehér tisztaságot. Reménytelenül egyoldalú küzdelem, determinált dramaturgiával. Ez a drámai vizualitás egyébként Marosits József minden fő művének sajátossága.

A bevezetőben három ilyen művet hadd emeljek ki, három különböző kiállításon találkoztam velük.

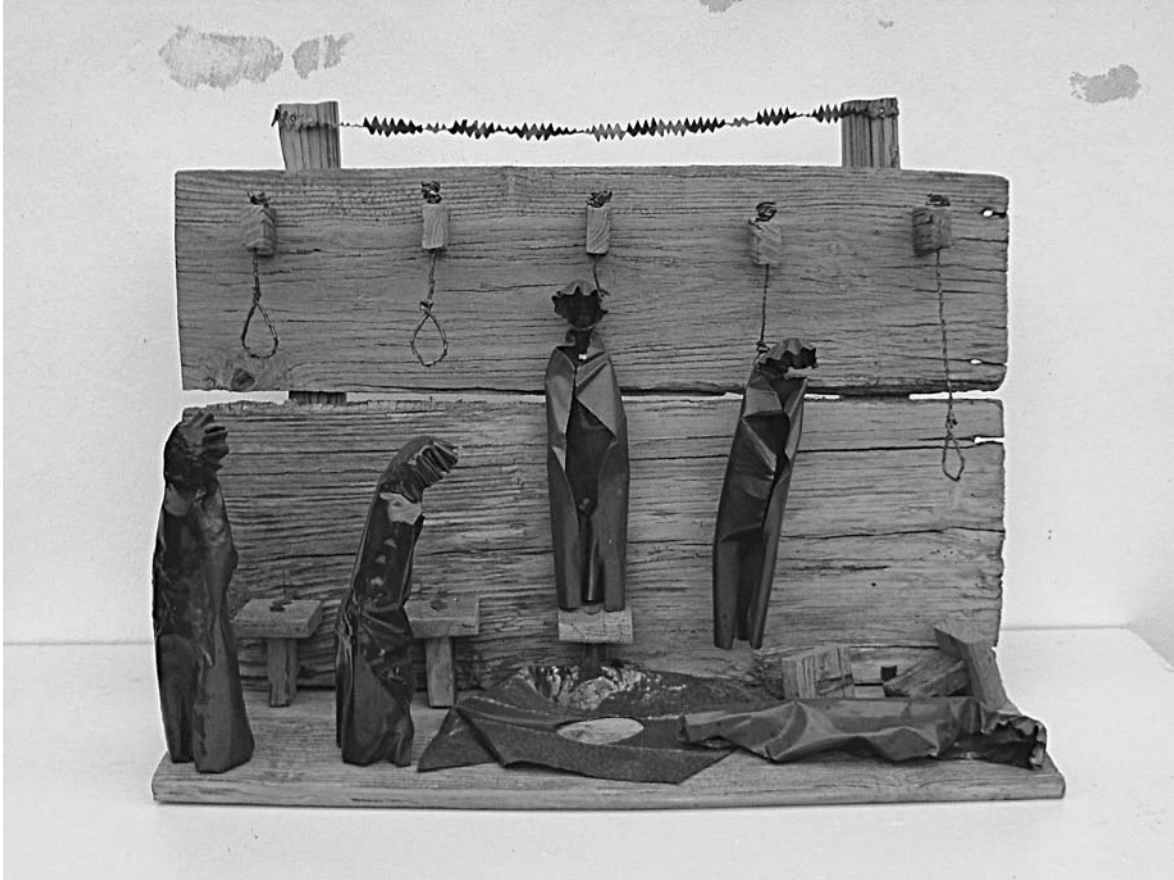
1991-ben, a rendszerváltásnak nevezett népszínmű, valójában népátverés elején, Szombathelyen rendeztük meg a *Türttiltott* kiállítást, ami Vas megye képzőművészetének „aczélos” évtizedeit volt hivatott bemutatni. Marosits József *Lehetőségeink* művének katartikus hatásával ekkor szembesültem először. Habár az alkotás a 80-as években készült, ekkor volt először látható. Egy teljesen zárt, üveg téglalapban két madár életerébe láttunk be. Az egyik madár szabadulásvágyból a téglalap felső sarkának ütközött, majd holtan

visszahanyatlott. Vére az ütközési ponttól végigcsorog az üvegketrec belső falán. A másik madár konstatálta a történetet. Nem készült a kiállításnak sem plakátja, sem katalógusa, de mindenképp ez a mű fejezte ki a legélesebben a nyugati határszél vasfüggöny melletti bezártságát, szabadságvágyát.

2006-ban egy Karácsonyi Tárlatot nyitottam meg Szombathelyen, amin Marosits József *1956-os Karácsonyfa* műve szerepelt. A sok meghatóan szép karácsonyi hangulatú mű közt szinte ünneprontásként szembesülhettünk Marosits szívbe markoló kompozíciójával. A színpadszerűen berendezett térben 5 vörösréz lemezből hajlított emberi figurát, és ugyanennyi akasztófát láthattunk, kettőről már leszedték holt tetemet, egy még élettelenül lógott a kötélén, kettő pedig várta az akasztást. Színpadi kellékként ott volt 1956 attribútuma, a lyukas zászló. A mű, amit a művész az 50. évfordulóra készített, hihetetlen erővel idézte meg Márai Sándor gyönyörű versét a *Mennyből az angyalt*. Ilyen művet csak olyan ember képes készíteni, aki megélte ezt az 56-os Karácsonyt.

Tavaly, koratavasszal nyithattam meg Marosits József visszatérítő kiállítását, ugyancsak Szombathelyen. A kiállítás fókuszában a 1982-83 között készült *Prés* szoborkompozíció állt. Ezúttal egy nyomdai présbe szorította be a művész egy emberpárt ábrázoló szobrát, amiből a démoni szorítóerő következtében piros vér (festék) szívárgott. Valóban a nyolcvanas évek közepére már szinte elviselhetlenné vált a reményvesztettség,

Marosits József:
56-os
kompozíció

a perspektívátlanság. 1956 után, ebben az időben emigráltak a legtöbben az országból.

Honnan e fogcsikorgató elszántság, e villámfényes megvilágosodás, e mennydörgésszerű őserő a Marosits-művekben?

Marosits József nem csak grafikus, nemcsak szobrász, 6 kötetes költő is! (2) Költői éleslátás, kikristályosodott képalkotás, ősképszerű metaforák rejtik e titkot, ami egyaránt munkál a képzőművészetében és a költészetében. Sőt, e két külön tartomány, mint egyazon dolog pozitív és negatív formája tökéletesen kiegészíti egymást, összeillesztve alkot egy teljes egészet. Talán nem véletlen, hogy minden verseskötetét saját munkáival illusztrálta a művész. Szinte minden plasztikai, vagy grafikai alkotásának megtalálhatjuk a költői életműben a megfelelőjét, a sok talány, ami művei láttán bennünk felmerül, versei olvasása közben feloldódik, értelmezhetővé válik, minden a helyére kerül.

Ez az írás ezúttal csak a látványvilággal foglalkozik, a költői univerzum feltárását meghagyja literátorok számára.

Marosits Józsefet 9 éves korában elütötte egy oldalkocsis motorkerékpárral a szombathelyi erdőgazdaság párttitkára. 24 törése lett a balesetben, de szervi baj nem

érte, így életben maradt. Teljes gipszben 11 napot volt a kórházban, de az édesanyja már az első héten teljesen megőszült. Felépülése után kezdett el rajzolni, Mészáros József festőművész volt az első tanára a szombathelyi Derkovits Képzőművészeti Szabadiskolában. Mészáros József nagy érzékenységgel jelenítette meg festményein a társadalom periferiájára szorult egyszerű emberek világát, miliójét. Ez a fajta szinte Millet-et idéző realizmus jelenik meg első grafikáin, *Fiúportré* – 1965, kisplasztikáin, *Ülő női akt* – 1965, *Fürdés után* - 1966, *Női figura* – 1969, *Szerelmes pár* – 1969, *Kubikos* - 1969, *Aszfaltozó* – 1969, *Öregasszony összekulcsolt kézzel* – 1969, *Magányos fogas* – 1969, *Falak (Börtön)* – 1971-72. A Szerelmes pár kicsit Rodint, a Kubikos és az Aszfaltozó egyszerre Nagy Balogh Jánost és Goldmann Györgyöt, a Női figura Derkovits és Tóth Menyhért szobrait, a Magányos fogas, és a Falak pedig Schaár Erzsébetet idézi meg. A grafikákkal, szobrokkal párhuzamosan egy nagyon izgalmas nonfiguratív, relief-szerű festménysorozatot is készít. Az 1964-68 között alkotott, Radnóti Miklósnak emléket állító *Erőltetet menet* festménye a késői Derkovits grafikákra emlékeztet. Ebben az időben már Győrben találjuk a művészt, mivel a szülők nem engedték meg számára, hogy képzőművésznek tanuljon, így építészeti

iskolát végez a városban. Kalmár János és Szentiványi Károly festőművészek instruálják az ottani képzőművész körben. 1972-ben életre szóló barátságot köt Cs. Kovács László szobrászművésszel, aki révén megismeri Schaár Erzsébet, Vilt Tibor, Marton László, Varga Imre és Kő Pál művészetét. Ezzel párhuzamosan főleg Kassák Lajos konstruktivizmusa és Jakovits József organikus plasztikai nyelve hat rá. A kassági szabadvers a költő Marositsra is maradandó hatást tett. Az 1971-72 között készült *Ikek* és az 1974-es *Kapcsolat* plasztikák az utóbbira példák. Schaár Erzsébetnek *Schaár Erzsébet emlékére*, Nagy László előtt két grafikai lappal is – a *Nagy László halálára* – 1976 és a *Nagy László emlékének* – 1976 – tiszteleg. Itt hadd szakítsam félbe az életmű taglalását, hiszen Nagy László személye és költői génusza maradandó hatást tett Marosits Józsefre. A már említett baleset után nemcsak rajzolni kezdett el, hanem versek is születtek különböző rendszerességgel. 1968-ban már a Sárvári Diákköltők Találkozásán találjuk, sőt 1971-ig a Vas Népe is közli verseit. Ekkor, egyik pillanatról a másikra indexre kerül, mint költő, és csak a rendszerváltás után kap újra nyilvánosságot. De térjünk vissza Nagy László univerzumához, amely magához vonzotta, mint rajzoló, és mind verselő. Nagy László a legarchaikusabb néplélek-rétegekből, a kollektív tudattalanból hozta felszínre csodálatos rituális költészetét. Ezek az ősi lélekretegek jelennek meg Marosits költészetében és képzőművészetében is.

Miközben képzőművészként egyre inkább magára talált, az élet nem állt meg körülötte. Fel- és levette az angyalbőrt; Szolnokon, ahol katonáskodott, összebarátkozott Gácsi Mihállyal, aki megrendezte első önálló kiállítását. Gácsi Mihály is egyfajta garabonciás ember volt, ami megerősítette benne a különutas magatartásformát, életmodellt.

Ettől az időtől bontakozik ki az életmű és születik meg az életmű gerince. 1976-os, mocsári tölgyből készített *Apám hagyatéka* már teljesen önálló plasztikai nyelvű, és a később annyira rá jellemző objekt-szobrászatról árulkodik. Az apám hagyatéka egy durván, tömbszerűen megfaragott fa Krisztus, aki egy vasgereblyére van felfeszítve. 1974-es, a nyíltan politikai üzenetű *Vakok kórusa*, 1975-ös a mocsári tölgyből faragott robotstus *Mózes* és a filozofikus *Homokóra*. 1976-ban készült, az életműben szinte egyedülálló, festett gipsz *Lila ágy*, ami egy nagyenteriór. Talán itt köszön vissza Kő Pál színes szobrászata. 1978-as, az ismét csak Goldmann Györgyöt idéző körtefából faragott *Terhes nő*. Ugyancsak ekkor készült a *Kompozíció*, ami sajnós megsemmisült. 1979-es, a Jakovits József világára rímelő, monumentális *Gaya*. 79-es évjáratú az *Ikarusz*, aki átrepül a Napon. Micsoda költői interpretáció! 1980-as, a Németh Mihály világára emlékeztető, kőből faragott *Csillagnéző*. A *Fejedelmi pár* Henry Moore nyomdokain jár. 1982-es *Bábel*, ami nem más, mint egy barlachi vízió, egy embertoronyról.

Marosits József:
Mindszenty
emlékérem

1983-ban készítette el első köztéri munkáját, a híres vasi népdalgyűjtő, Békefi Antal síremlékét, amin egy dunántúli pásztorfaragást dolgozott fel.

1986-87 között készült az *Ecce Mater*, ami az örök anyaságnak állít emléket, és a mocsári tölgyből faragott *Öreg bölcs*. 1988-89-es a *Szeretetsomag*, ami nem más, mint egy papírba becsomagolt üvegdoboz, benne kenderkötél, ami hasonló lakonikusságot fejez ki, mint Lakner László kötele. Szintén ebben a két évben készült a *Koldusok Karácsonya*, ami részben a Leonardo-tól eredeztethető, klasszikus utolsó vacsora toposzra vezethető vissza, mivel a hosszúkás téglalap alapú asztalt üli körbe a reménytelen embercsoport, az asztal mértani közepén egy kiszáradt fenyőfacsonk. Gerber Pálnak van egy hasonló installációja a 90-es évek közepéről, ő három lecsupaszított, utcára kidobott karácsonyfacsontvázból képezte a művét. 1989-ben készült a *Rab madár*, ismét egy objekt-szobor, egy régi madárkalitkába van teljesen beszorítva egy mocsári tölgyből faragott madár. Ugyancsak ebből az évből való a gesztenyefából faragott *Magyar Laokoón*. Itt is abszolút főszereplő a kötél, ami a kígyót helyettesíti. A palmettás honfoglalási tarsolylemezek hálószerkezetére rímelve, gúzsba köti a megnyomorított, elnémitott embertömeget. (Már utaltam a 80-as évek végi elviselhetetlen politikai klímára.) Az 1990-es *Feltámadás* a rendszerváltás reménytelni pillanatát örökíti meg, a megint csak paraszti használati eszközökből összeácsolt kereszt immár üres, körülötte a feltámadás attribútumai. Ekkor készül a barokk Szentháromság kompozíciókat idéző *Szentháromság*. A *Szent László vizet fakaszt* kisplasztikája minden bizonnyal egy köztéri alkotás vázlata, sajnós nem valósult meg, pedig megkapó ihletettséggel jeleníti meg a középkori legendánkat. 1984-91 között, hosszú

évek alatt érlelődött meg a *De azért csak mi győztünk, ugye?* talányos plasztikája, ahol a figurára egy csomó katonai, politikai jelvényt applikált fel a művész. 1991-es keltezésű az *Amikor a sötét szörny ránk tekint*, és a *Kitörési kísérlet*. Mindkettő műanyagplasztika, egy-egy műgyantába merevedett gesztus. 2002-ben kezdte el készíteni, de még mindmáig befejezetlen a *Vonalkód*, Marosits leginkább aktuálpolitikai tartalmú műve. A vonalkód titkos küldetéséről, szerepéről csak részben lebbenti fel a leplet Mel Gibson filmje, az *Összeszűvéselmélet*. Titkos küldetésre utal Marosits műve is, hiszen a D-209-es titkos-ügynök száma épp úgy fel van tüntetve a művön, mint a közelmúlt hazai belpolitika sarkalatos évszámai, egész a maig. 2003-ban készült, az életműben egyedülálló *Úton* térplasztika, amit tulajdonképpen egy kamionos barátjának készített. A kúp alakú térformára kúszik fel az országút, a legmagasabb pontját egy kanyarban látjuk a kamiont, majd az út a másik oldalon elé hanyatlik a mélybe, a végtelenbe. Kungl György elmés kerámiaplasztikáival vetekszik e mű. 2006 a hajlított rézplasztikák éve, az 1956 Karácsonya párdarabja a *Csendes éj*. Egy régi disznóól ammóniától megmart akácpadlójából faragott ki a művész egy padot, amire egy fekvő hajléktalan figurát hajlított vörösrézből. A *Közös keresztünk* szintén rézhajlításos plasztika, egy olyan Corpus, amelyiknek mindkét oldalán van egy felfeszített figura. Régi-régi művek ekkor veszik fel végső formájukat, mint a 1976-2008 között megérlelt *Két torony*, amely kicsit Pátkay Ervin és Kemény Zoltán absztrakt plasztikáit idézi meg. 1973-2009 között készült el, tehát több mint harminc éven át formálódott az *Ablaknéző*, a *Napkaloda*, és a *Tolattyú*.

2000 után az érme is kitüntetett helyet kapnak Marosits József munkái közt. 2003-04 között készítette, a 14 darabból álló *Metamorfózis* éremsorozatot. A 2003-as *Magyar Golgota* arra példa, hogyan tesz kísérletet a művész, egy szobron belül, az érem és a körplasztika egyidejű érvényesítésére. 2003-ban Boldog Batthyány Stratmann Lászlóról, 2008-ban Mindszenty Józsefről készít érmet. Az utóbbiról kettőt is, egy hagyományos körformájút és egy téglalap alakút. Ugyanebben az évben készítette el talán az ország legszebb Wass Albert portréját, amit Rátóton állítottak fel. Egy szokatlan, kicsit Samu Géza munkáit idéző, plasztikát is készít *Kis-kompozíció* címmel.

Mint ahogy a címben is jeleztem, céloim az volt, hogy egy félárnyékban lévő életművet mutassak be, melyet talán az alkotón kívül senki nem látott egészben (a műtermében 1000-nél több az egyedi grafika). Ez a tanulmány nem törekedett, és nem is törekedhetett tehát a teljességre. Egyszer eljön az idő, amikor Marosits József munkássága teljes fényben fog látszani, akkor már biztosan el lehet helyezni életművét a 20. század második felének magyar szobrászatában és grafikájában.

Annai azonban már ma is megállapítható, hogy robosztus

és tömény gondolati líra tárgyiasulása a marositsi életmű, ami ugyanúgy költészetének is a sajátossága. Erre példa, és egyben záró gondolat a *Minél* négyverssoros verse:

Minél vakítóbb a fény,
annál sötétebb az árnyék,
minél közelebb a vég,
minden perc ajándék.

1. Nagy Péter: A gömb titka – Vas Népe 1979. 07. 22. Sz.hely * Csényi Zsuzsanna: Az Amatőr – Áram 1979/12 Bp. * Szelestey László: A szoborkészítés is egyfajta mesterség – Vas Népe 1982. 04. 17. Sz.hely * Pósfai János: Marosits művek a TIT galériában – Vas Népe 1988. 07. 05. Sz.hely * Bodorkós András: Felemás – Vas Népe 1991. 02. 27. Sz.hely * Prieger Zsolt: Ma nyílik az „Idegen szép” – Vas Népe 1992. 06. 12. Sz.hely * Merklin Tímea: Falu szélén házikó – Vas Népe 1993. 06. 26. Sz.hely * Merklin Tímea: Életének bugyrai – Savaria Fórum 1993. 08. 21 > Sz.hely * Bodorkós András: Gyalupadtól a gereblyés Korpuszig – Vas Népe 1994. 02. 17. Sz.hely * Kozma Gábor: szalon a zónában – Vas Népe 1995. 03. 20. Sz.hely * Merklin Tímea: Tisztelet Szent Mártonnak – Vas Népe 1997. 10. 02. Sz.hely * Merklin Tímea: Öreg fából faragott szobrok – Vas Népe 2002. 08. 17. Sz.hely * Merklin Tímea: Az egész ház műterem – Vas Népe 2003. 06. 21. Sz.hely * Bodorkós András: A tenyeremben a mindenség – Vasvári Újság 2003. 10. 21. Vasvár * Merklin Tímea: A szobrászköltő emlékeiből – Vas Népe 2006. 02. 18. Sz.hely * Merklin Tímea: Volt egyszer egy Vasi Műhely – Vas Népe 2006. 10. 19. Sz.hely * Merklin Tímea: Kortalan festők – Vas Népe 2006. 12. 11. Sz.hely * Merklin Tímea: Tárgyak a térben – Vas Népe 2007. 07. 13. Sz.hely * Merklin Tímea: A világnak fája – Vas Népe 2008. 09. 26. Sz.hely * Merklin Tímea: A felhőket már zsebre tette – Vas Népe 2009. 03. 21. Sz.hely * Merklin Tímea: Mindent a szemnek – Vas Népe 2009. 11. 28. Sz.hely * Merklin Tímea: Fél száz év alkotásban, önarcképpel – Vas Népe 2010. 02. 25. Sz.hely * Merklin Tímea: Egy csónak a végtelen vizen – Vas Népe 2010. 03. 06. Sz.hely
2. Az angyal hívása – 2000 Sz.hely, Vadszóló a sziklán – 2004 Sz.hely, Életfogytiglan – 2005 Sz.hely, Tárgyak a térben – 2007 Sz.hely, Örök vándorok – 2007 Sz.hely, Metamorfózis – 2008 Sz.hely

Lőrincz Sándor

Tűzpróba rekeszzománccal

Hidasi Ágnes keszthelyi kiállítása láttán

Balaton Színház, Simándy Terem

A világ Isten szötte szőnyeg, / Mi csak a visszáját látjuk itt, / És néha – legszebb perceinkben – / A színéből is – valamit. Reményik Sándor írta ezt egyik gyönyörű versében, ám ahhoz, hogy a keszthelyi Balaton Színház Simándy termében bármit is érzékeljünk eme Isten szötte szőnyeg szépségéből, kellett a Kaposváron élő és alkotó *Hidasi Ágnes* tálentuma, kellett egy jó szemű kurátor, s kellett a fogadókészség az intézmény felől.

Az építészet és a képzőművészet, a tűzzománc, a grafika és a pasztell különös randevút ad egymásnak. Az alkotások jelentős hányadát áthatja a transzcendens, ami nem meglepő, hiszen Hidasi Ágnes tűzzománc művészenek teljesen természetes a természetfeletti. S jó, hogy mindez művein is átsüt. Mert csak így, több síkon lehet teljes a művész hitvallása, hiszen munkáival „evangelizál”. Az evangélium, az örömhír hirdetőire pedig, úgy is fogalmazhatnánk, az örömhírnökökre, ma különösen nagy szükség van. Korunk lelki és politikai járványai felett csak így lehetünk úrrá. Mindannyian tapasztalhattuk, hogy a szellemi környezetszennyezés hihetetlen méreteket öltött az elmúlt években, ezért oly mély az erkölcsi válság. És azért, mert sokan foggal-körömmel ragaszkodtak fogva tartóikhoz korunk rossz bálványaihoz.

Hidasi Ágnest éppen a hite tartja fogságban, ám neki édes e kaloda. Hite repíti mennyei magasokba is, hogy a hit titkait szépséges alkotások tucatjain át fedje fel, mert sokunkkal vallja – mint ahogy a kaposvári Megyeháza Galériában rendezett kiállítása alkalmából a vendégkönyvbe is belevészte az egyik látogató: „Minden jó adomány és tökéletes ajándék felülről való.”

Ágnes immár tizenöt éve passzióból veszi kézbe a ceruzát, a pasztellt, a vörösrézlemez, hajlítja a huzalt, hogy rekeszekbe kerüljön a zománc. Mégpedig éppen úgy, éppen olyan tónusban, ahogyan megálmodta. Építész múltjával párhuzamosan, azt kiegészítve, megismert és megszeretett egy olyan világot, amely különös gazdagsággal ajándékozta meg, s ezt a gazdagságot mi is érezzük-élvezzük, ha körülnézünk kiállításain. Ez pedig a grafika, a pasztell, de különösképpen a tűzzománc, amelynek művességére, erejére, a benne

rejlő lehetőségre *Sisa József*, illetve főiskolai munkatársa, a kiváló képzőművész, *H. Barakonyi Klára* irányította a figyelmét.

A teremtő együttműködésnek, a kecskeméti, a pellérdi és a bicsérdi művésztelepeknek a légköre, a témajavaslatok, ha úgy tetszik, a mottók sora, az egyre bravúrosabb és merészebb formai megjelenés teszi lehetővé a folyamatos tűzpróbát, hiszen – ahogy a meghívón is olvashattuk *Pál apostol* korinthusiaknak írt első leveléből: „És hogy kinek-kinek munkája minémű legyen, azt a tűz próbálja meg.”

Mint ahogy az életünk is szüntelen (tűz)próba. Ágnes nem véletlenül jegyezte meg egyik beszélgetésünk során: „A tűz ugyanúgy kipróbálja az anyagot, mint ahogy a Szentlélek tüze a mi életünket, és egyáltalán nem mindegy, hogy mivé égünk ki.”

Szemadám Györgytől olvastam: „...belül boszorkánymesternek, rút kirekesztettnek, pokoljárt kovácsnak érezzük magunkat. De vajon beavatottak vagyunk-e? – s ez a legkínzóbb érzés, mely a nap minden órájában gyötri a bennünk lakó boszorkánymestert, a törpének vagy óriásnak hitt, önmagát kirekesztő különöcot. Ez a pokoljárás része, mert a mai élő művész csak akkor vallhatja magát az egykorvolt beavatottak utódjának, ha nem csupán a művészet iránti olthatatlan, lángoló szenvedély él benne, de része van a szellemi megvilágosodás tűzében is. Ehhez pedig úgy kell áthatolnia e huszonegyedik századi, földi tisztítóűzőn, mint ahogy a tűzzománcok – ezek a tűzben edzett művek – más fényt kapnak az égetőkemencéből kikerülve.”

A tíz esztendeje első önálló kiállítását éppen Keszthelyen, a Helikon kastélymúzeumban rendező művész az egykorvolt beavatottak utódjának – ahogy *Szemadám* fogalmazott – vallhatja magát, még ha olykor-olykor „pokoljárásra” is kényszerül. Képei hosszadalmas, tudatos és precíz munkafolyamat eredményeként nyerek el jelenlegi, tetszetős formájukat, s mivel egyfajta lelki többletet sugallnak, számomra még inkább hitelesek.

A korábban már említett kötött témákat egyébként kedveli Hidasi, mert elmélyülésre, s fegyelmettségre hívja, egy kicsit megzabolázva a száguldó fantáziát.

Hidasi Ágnes:
Kőbe zárt
évezred

Különben nem születhettek volna meg Kodály, Bartók, Anyegin című művei, nem láthatnánk *A szerelem lángját*, *A tűznek lángját* és *Az Úrnak lángját*, és még számos mives munkáját, amelyekben ugyancsak tetten érhető a szakralitás...

Hadd emeljek ki közülük néhányat! *A Pantokrátort*, *Isten bárányát*, az *Ige testté lett* címűt, az *Irul-pirul Máriát*, és a többi szentet, akiken ugyancsak átragyog a nap, átragyog a fény, mert csak így élhetnek a színek.

Figyelemre méltók az építészetet, a korstílusokat és mestereket megjelenítő munkák is, hiszen Hidasi Ágnes Uomo architettura – vagyis alkotó építész. Nem csoda, hogyművészetének jelentőshányada ebben a képvilágban fogant, s ehhez a bölcsőhöz tér vissza. Függőlegesek és vízszintesek, egyenesek és görbék, városalaprajzok, tornyok és háztetők, lépcsők és oszlopfők, templomok, csarnokok búvőkörében él és alkot – premier plánba helyezve, ha nem is az örökkévalóságnak, de sok száz év emberének tervezett épületeket, épületrészleteket, köztük a tihanyi és a keszthelyi templomot vagy éppen a 2000 éves Pécs látképét, amelynek láttán eldönthetetlen, mi a hangsúlyosabb: az építészet vagy a szakralitás...

A kollekciónban új szintet képvisel az a kísérleti szándékkal készített, s *Morelli Edit* technikáját idéző, nagyobb

rekeszekkel megalkotott hármast: a *Magány*, az *Áradás*, és a *Tengernyi olaj*. Kortünet mindhárom. Erre figyel és felkiáltójelként figyelmeztet is a művész, aki Teréz anyával együtt vallja: korunknak nem a lepra és a tuberkulózis a legnagyobb betegsége, hanem a nem kívánság és a kirekesztettség érzése. Mint ahogy azt is: az ezúttal elvont, stilizált képi világban megjelenő, ám valóságos áradás, iszapömlés, s más természeti katasztrófa ellen mindannyiunknak tennünk kell. Gondolattal, szóval és cselekedettel...

A végtelen szabadságvágyra, a teremtett világ szépségeire, vagy éppen a konstruktív káoszra utaló pasztellek, az utazások emlékét megőrkítő, az építészet látványelemeire fókuszáló grafikák mellett érdemes elidőznünk a művésznő *Kós Károly*-sorozata előtt is, mely az ebben az évben posztumusz Ybl Miklós-díjjal elismert építésznek, írónak, grafikusnak, könyvtervezőnek és kiadónak, s nem utolsó sorban politikusnak, állít emléket.

Sajátos tűzzománc-grafikai anyag ez a sorozat, amelyben tükröződnek a házsongárdi temetőben pihenő mester által is vallott fő erények: a tervszerű képalkotás, a szülőföld iránti hűség, az egyenes gerinc, a nyitott lélek, a példás helytállás, amely politikai, világnézeti

motivációjának biztos alapját jelentette. Többünk véleményét megfogalmazva mondhatom: Méltó főhajtás ez Kós Károly életműve előtt.

Hadd idézzek Kós Károlynak az Atila Királról ének című, eredetileg kézzel írott kis könyvből, amit alkalmanként a Magyar Iparművészet közölt, s amelyet a jó szeműek e kiállításon is olvashatnak – mintegy ízelítőt kapva a polihisztor megragadó stílusából:

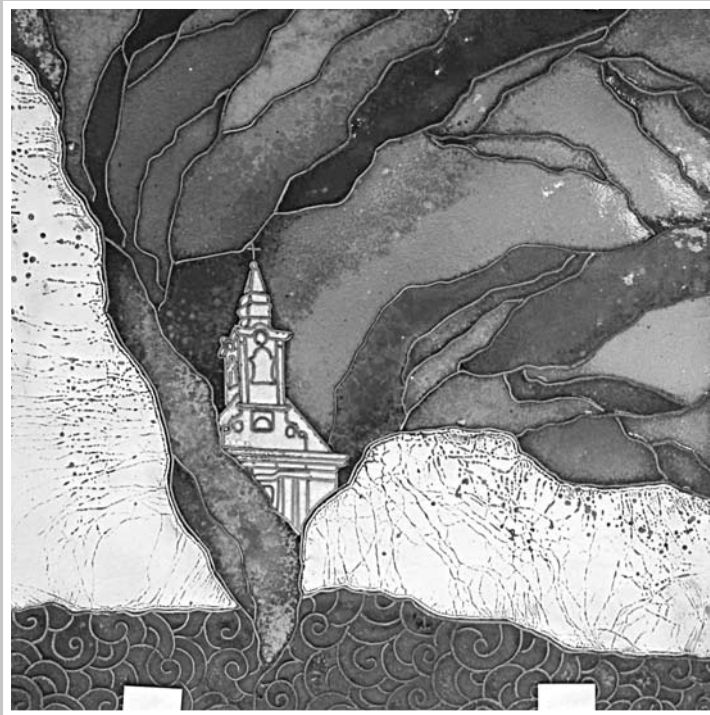
„Napkeletről jöttem a nagy hegyek, zúgó fenyvesek és kis faluk világából, ahol még álmognak szűkszavú, kemény magyarok csudás álmokat, ahol még mesélnek fehérhajú vén nótafák nagy régi időkről, elmúlt világról, elporladt emberekről.”

Úgy, ahogy Hidasí Ágnes is teszi, miközben izgul a konyhasarokba állított kemence mellett, hogy felsorakoztassa régi kultúrák lenyomatait, a kereszténység kincseit, a harmadik évezred építészetének formavilágát. Ha nem ezt tenné, ha nem bontaná meg az évtizedekig előre megfontolt szándékkal bedeszázott eget, akkor minden bizonytalansággal boldogtalan lenne, mert nem működne a megtisztító, világosságot és erőt adó kegyelem. Szétgurulnának múltunk gyöngyszemei, és további darabokra törnének egy vágott, harmonikus világ tükörcserepei.

(2010. október-november)

Hidasí Ágnes
munkája

Hidasí Ágnes
munkája

Kányási Holb Margit

Az újraértelmezett hagyomány

Takács István
kovács és
Csuti Tibor
fazekas
virágtartói

A Zala Megyei Népművészeti Egyesület Kézműves Akadémia projektjének Szlovénia-Magyarország Határon Átnyúló Együttműködési Programja keretében megvalósult, termékfejlesztési folyamatot bemutató kiállítás alkalmából rövid időn belül negyedszer találkozhattam a Zala Megyei Népművészeti Egyesület tagjaival és munkáival. Véletlenül épp ünnepi alkalmak voltak ezek, vagy, ha az alkalom nem adott lehetőséget az ünneplésre, akkor ünnepivé, illetve örömtelivé tette a találkozást számomra a jó hangulat, az a baráti, kedves légkör, amely jellemzi a közösséget.

Már akkor láttam, hogy jó társaságba keveredtem, amikor a Néprajzi Múzeumból, az országos kiállítást követően, velük utazhattam haza Zalaegerszegre. Némely névről, amelyen szölongatták egymást, azt hittem, hogy becenevek. Másnap, a munka, akarom

mondani a zsűrizés, alkalmával derült ki, hogy férfias vezetőkénevekről van szó. A hangsúly, a dallam jelentette számomra ezt a kellemes félreértést. A szeretetteljes hangvétel, a humor jellemzője és szerencsés tulajdonsága az itt ügyeskedőknek, mely, úgy látszik, a legjobb közegét is teremti meg a sikeres együttműködésnek.

A következő találkozásunkra a NESZ által szervezett program alkalmával került sor, amikor is, talán nem véletlenül, még a pályázati munkákat záró kiállítás megnyitása előtt, erről a sikeres projektről frissiben kapott tájékoztatást a Népművészeti Akadémia novemberi ülésén megjelent érdeklődő hallgatóság.

Nem véletlen, mert úgy látom, hogy az igyekezet, a lépni és tenni akarás, az erős tempó mindnyájuk tulajdonsága, amelyre igen nagy szükség van a népművészettel kapcsolatos, országosan jellemző, több évtizedes, tudatos, szemléletbeli félrevezető korszak után. Ezzel a lemaradást behozó és ledolgozni igyekvő magatartással együtt jár az, hogy használni akarnak az ügynek úgyis, hogy megosztják tapasztalataikat azokkal a kézművesekkel, akik eljöttek a Népművészeti Akadémia *Hagyomány és innováció* témájú tanácskozására. A résztvevők nagy érdeklődéssel követték a munkafolyamatot és osztatlan elismeréssel adóztak az elvégzett munka nyomán megszületett tárgyak előtt. Egyébként maguk is hasonlóan gondolkodó, a magyar hagyománnyal foglalkozó alkotók, népművészek. Alkotók és népművészek.

Engedjék meg, hogy e megnevezés helyett a továbbiakban a kézműves, vagy az iparművész kifejezést használjam.

Ezen a tanácskozáson én is beszéltem egy témáról, nevezetesen a design és innováció kapcsolatáról, s úgy éreztem előadás közben, hogy sok mindenben egyetértünk, legalábbis a visszajelző mosolyok, egy-egy fejrázás, avagy beszólás formájában felém érkező kommunikációs jelzések arról győztek meg, hogy ugyanazt, vagy közel ugyanazt gondoljuk közös ügyünkről.

Közös ügy.

Jó lenne, ha egyre többen tudhatnánk, mi is a közös ügyünk. Sokunk közös ügye.

Kallós Zoltán, a magyar hagyomány megmentésének ikonikus alakja minden könyvdedikációját így kezdi: „Közös ügyeink szeretetének jegyében...” Engem nagyon meghatott, mikor először olvastam e sorokat. Amikor másodjára olvastam, akkor megéreztem, hogy milyen sokan részesülhettünk ebben az élményben. Harmadjára látva e sorokat tudatosult bennem, hogy valóban ügyről

A kiállítás egyik szép részlete

van szó, s ha szeretjük, bizony el kell szegődnünk annak szolgálatára.

Mondjuk el tehát gyakran, hogy van közös ügyünk, s remélhetőleg egyre többen győződhetnek meg ennek a bizonyos közös ügynek a létezéséről. Mind többször hallva pedig előhívja talán azt a választ, reagálást, amely alkatunktól függően megsújja, mit is kell tennünk.

Valamilyen meg nem nevezett érdek akadályozza, társadalmi méretű közös ügyünknek még csak a felismerését is.

Itt kell kezdeni a szolgálatot.

A meg nem nevezett érdeket kell először kimondani és sorban a többit, ahogy tisztul és világosodik a kép. Nagyon fontos bajelhárító tett a megnevezés, mint a gyógyulás első lépcsője. Azt hiszem, hogy utána a tettek, megoldások sokasága úgy követi, vagy kiváltja egymást, mint az első dominónak adott lendület, amelyetől sorozatos, folyamatos mozgásba jön az egész építmény.

Sok a teendő.

A Zala Megyei Népművészeti Egyesület részvétele a hagyományos kézművességen alapuló termékfejlesztő kurzusban – meghatározó jelentőségű.

Ez egy tett, hogy Csapó Angélat, a kurzus vezetőjét idézzem szabadon, egy korszakváltó tett, másoknak pedig példaértékű, reménybeli teendője.

Tervezői és gyakorlati munka folyt azon a 13 munka-

napon, amelyet itt, Gébárton töltöttem. Vasárnapokat jelentve, el-elszórtan, közel egy évet fogott át ez a 13 alkalom, amely az önmegismerést, a szakmai fejlődést, a szemléletbeli tisztázódást segítette. Úgy tűnik, ennek a csoportnak épp a pályázat tartalmának illetően értelmezése volt a soron következő fejlődési szintje. Ez abból is kitűnik, hogy rövid idő alatt olyan eredményt sikerült felmutatni megvalósult tárgyak formájában, amely hosszú lappangási időt sejtet. Csak alkalom és a megfelelő emberek együttállása kellett, hogy eleven, kreatív, tartalmában előremutató kiállítás szülessék.

A tanult kézművesnek, a sikerrel művelt műfajok jeles képviselőinek is jót tett az új szemléletű anyagismeret, a feladatok kínálta szinte játékos formatanulmányok elkészítése. Láthatóan üdítő hatással volt a tárgyakotó tervezés szakmai fogalmainak újraértelmezése.

Azt is mondhatnám, hogy korszerű megközelítéssel, tanulmányozást, értelmezést elősegítően taglalták a hagyományos tárgytervezés lépéseit.

A sokat hangoztatott anyag, forma, funkció hármasságát számon kérő minősítési szempontok közül a pályázati munka során a funkció elsődlegességéből indultak ki. Ez nagyon jó módszer, többek között az anyagszerű megoldások megtalálásához és formai, esetleg díszítésbeli lehetőségek megkereséséhez.

Azért tartom remek tervezői alapállásnak a funkcióból való kiindulást, mert egy jellemző hiba elkerülésére is

Berzsán Pálné
csipkekészítő
által tervezett
és kivitelezett,
a Pannónia
csipke
technikájának
felhasználásával
készült
menyasszonyi
fejdísz

alkalmas utat kínál. A hagyományos, néprajzilag hiteles tárgyak megismerése és lényegének feltárása gyakran a néprajzi beazonosítást leggyorsabban igazoló, szinte külsődleges jegyekből történik. Ez a szemlélet, a kezdő embert, legyen mégoly tehetséges, gyakran meg is állítja ennél a külsődleges megközelítésnél. Most is, ugyanúgy, mint régen. Csakhogy, míg ez helyénvaló módszer volt az úgynevezett élő „népművészet” idején, olyannyira anakronisztikus 2010-ben.

Az ún. „népművészet” sohasem volt anakronisztikus; sőt, oly annyira modern volt, hogy mindig valóságos igényeknek akart megfelelni, különben nem indokolta volna létét semmi. Létének indoklására sok olyan okot láthattunk az elmúlt évtizedekben, amelyeknek soha semmi köze nem volt az úgynevezett népművészethez. Ismeretlen volt például a politikai okokból eredő erőltetett stíluskorlátozás, de egyáltalán, a politikai indíttatás. Ismeretlen volt az erőltetett, tukmált elfogadás. Ismeretlen volt az érdekből való, a megtévesztés céljából való alkalmazás. Ezek a korábban ismeretlen alkalmazások az elmúlt negyven, ötven évben tapadtak rá. Eszközzé vált manipulatív szándékoknak.

Amikor emlegetem a számos teendőt, arra is gondolok, hogy a magyar hagyomány megtisztítása is várat magára.

A hamisság ma is kíséri.

Az Echo Tv egyik adásában közvetített tárlatvezetésnek látszó műsort a Néprajzi Múzeumból, az ún. „Élő Népművészetnek” nevezett kiállításról.

Hogy mára nem létezik „élő népművészet”, ezt az előszót író szakértők is elismerik.

Az indoklással mégis adások maradnak. Miért kell hát ezt szajkózniuk, ezt erőltetniük megtévesztve nézőket, kultúránk iránt érdeklődőket, kézműveseket és politikusokat is?

Van egy magyarázat, illetve több is lehet, de ezt látom a legpontosabbnak és a legátfogóbbnak.

Még mindig a politikának, egy régebbi, cseppet sem időszerű politikának érdeke, hogy a magyar hagyomány folytatólagos művelése hobbitévékenység maradjon.

Hobby, avagy a szabadidő hasznos eltöltése. Ismerős ez a fogalmazás? Honnan is? Kisdobos és úttörőnaplókából, de a KISZ-programbeszámolóiból is akár. Tovább nem kérdezhetek, mert nem volt alkalmam ismeretnii a beszámolókat arról, hogy mit csinálnak felnőtt emberek szabad idejükben. Mindenesetre a legkevésbé veszélyes tevékenységnek valószínűleg a népművészetrel való bibelődés látszott. Nosza, tegyük ezt az egészet a közművelődés felségterülete alá, ott van most is. Így kézimunkaszakköröktől, népdalköröktől volt békés a helyi, 3600 település művelődési háza.

Persze mindig tökéletlen a rendszer, s hol ez lóg ki belőle, hol az.

A tehetség például időnként zavaró körülménynek mutatkozott. Erre jó módszer volt a címek adása. Csak azért nem sorolom ezeket a „kitüntető” címeket, mert nem akarom megbántani azokat a tehetséges, kiemelkedő adottságú, tanultsággal rendelkező amatőr kézműveseket, akik a hagyományos kultúra művelését a legmagasabb szintre emelték.

Megtévesztő a művész, a művészet megnevezés használata. Magyarországon a művészetéről 2-3 folyóiratban írnak, ezek a hivatalos, nyomtatott művészeti fórumok. Mikor jelent meg cikk a mai „élő népművészetéről” ezekben a folyóiratokban? Művészettörténészek írják a régi és az újdonsült művészeti eseményekről az értékelést, elemzést. Mikor olvashattunk művészettörténész tollából származó írást az „élő népművészet” bármely eseményéről? Érdekelne, hogy az ötévente megrendezett kiállításunkról mikor jelenik meg szakcikk? Felkészülhetnének erre, ha már ötévente rendezik az „élő népművészet” kiállítást. Csak nem az ötéves tervből maradt ránk ez az ötös?

Egyre zavaróbb a tisztázatlan, értelmetlen jelenségek sora, amely a komoly tudású szakemberek munkáját, önbecsülését, továbbfejlődését, érvényesülését zavarja, akadályozza, vagy egyenesen lehetetlenné teszi.

Céh vagy ipartestület? Kultúra vagy termékgyártás? Művészet vagy design? Szakma? Mesterség? Műfaj?

A magyar hagyományokon alapuló kultúránk,

legyen az akár tárgykultúra, a pontos, igaz helyét kell megtalálnunk, vagy, ha másképp nem megy, megmutatnunk, „így, alulról” kiindulva, mert a hivatal, a politika ebben a tisztázatlan helyzetben, megbecsülés nélkül, jogfosztottan, rangrejtett állapotban tartja, valamilyen tisztázatlan okból, vagy még inkább, nagyon tudatosan.

Ha amatőr tevékenység, milyen alapon minősít? Ha mozgalom, akkor felettébb nem érhető az államilag szabályozott minősítés. Ha szakma, akkor tartozzon a szakmai szervezetekhez. Ha művészet, akkor pedig tessék szíves lenni elismerni. Szabad abbahagyni a lekezelést, a lenézést, a kirekesztést, a lesajnálást.

Szabad viszont tudomásul venni, hogy ez fontos társadalmi hatóerő. Azt pedig, hogy erőforrás lehet, az is bizonyítja, hogy ilyen kínálkozó EU-s pályázatok léteznek, amelyben van egy bűvös szó: *termékfejlesztés*. Lehet, hogy ebbe az irányba lehetne továbblépünk? Mint mondtam, sok a teendő.

Lehet, hogy ez fontosabb, mint ügyességünk és alkalmasságunk bizonyítása? Hát kell azt bizonyítani? Itt ez a kiállítás, mely bizonyít helyettünk is még öt évig, reméljük minél több helyen.

Közös ügy. Fontos lépések történtek a Zala Megyei Népművészeti Egyesület háza táján. Közös ügyeink szeretete jegyében.

Társadalomgyógyító ennek a közösségnek a léte és munkálkodása. Hatását, hatóképességét kell segíteni minden lehetséges módon, hogy működését folytathassa, felhalmozott tudását érvényre juttathassa és megoszthassa a nagyobb közösséggel.

Gratulálok minden résztvevő kézműves - iparművésznek a kiállításon és a pályázat folyamán nyújtott teljesítményéhez. Elismeréssel adózom Csapó Angéla kurzusvezetőnek a pályázati téma értelmezéséért, a feladatsorok kreativitásáért és azért az energiáért, mellyel minden résztvevőt meg tudott győzni a közös ügy létezéséről.

Gratulálok Skrabut Évának és Dala Hajnalkának az odaadó „témavezetéséért” és ebben a témavezetésben az én vezetésem is benne van. Köszönöm szépen a fogadtatást és azt az élményt, amelyben ez a kedéllyel bőven ellátott közösség részesített. Egy Hajdúságból érkező embernek ez nagyon jól esik. Remélem, hogy a vándorkiállítás anyaga is jól jön majd és célt ér arrafele is.

Sikeres folytatást és hosszú időre szóló, bizakodó összefogást kívánok!

(Elhangzott Zalaegerszeg–Gébárton, a Kézművesek Háza kiállításán, 2010. 11. 20.)

Némethné Csalló Katalin fafaragó
fából és szaruból készült tologat-
ható bogárjátékai

Novotny Tihamér

Az én „MŰ-terem”

Horváth M. Zoltán új művei a Gönczi Galériában

Amikor a szűz papíros, azaz a szűz monitorkép előtt ülve nekifogtam mondanivalóm megfogalmazásának, eszembe jutottak dr. Kostyál László művészettörténésznek Horváth M. Zoltánról írt találó sorai, akik a következőképpen ragadta meg alkotónk festői világának vizuális ethosát. Képei „nem csak a filozófiai merengéssel állíthatók párhuzamba, de a poétai alkotással is. Horváth számára a fehérre meszelt falú üres kiállítóterem a szinonimája egy verseskötet üres lapjainak. Egy-egy kép egy-egy versnek felel meg, melyek között így hasonló összefüggésnek kell lenni, mint a verseskötet költeményei között, vagyis szükségszerű, hogy a tárlat önmagában logikus egységet alkosson. Ebből következően az ideális eset az lenne, ha a festői »költemények« is már a kiállítóhely jó előre történő ismeretében, ahhoz adaptálva készülhetnének”.¹ Ami a „kiállítóhely jó előre történő ismeretét” illeti,

az azt hiszem, jelen esetünkben jól működik. Horváth ugyanis pécsi érdekeltisége és jelenléte ellenére mégiscsak zalaegerszegi illetékességű és identitású művész, ezért a Gönczi Galéria téri adottságai ilyen szempontból nem okozhattak gondot számára. Ez a tudás azonban önmagában még nem eredményezhet ad abszurdum helyspecifikus műveket, hiszen egy kiállítási tér nem annyira sokoldalúan determinált és sajátos, mint egy barlang, templom, utca, aluljáró, sivatag vagy – példának okáért – egy műterem. Egy kiállítóhely feltételrendszere sokkal egyszerűbb és kiszámíthatóbb ennél. Horváth tehát egy ügyes és kézenfekvő koncepciót kreált abból a szillogisztikus szójátékból, hogyha az ő igazán helyspecifikus műteremvilágát, azaz műtermét egy kevésbé helyspecifikus térbe helyezi át, akkor az csak egy „mű-teret”, egy kevésbé sajátos

„mű-terem-világot” eredményezhet. Ergo „Az én MŰ-terem” című kiállítást leginkább az a vele egyívású „MŰ-terem” elnevezésű installáció koncepcionálja, amelynek meg- és berendezett jelenléte csak jelzés értékű lehet az eredetihez, a valóságoshoz képest.

Így Horváth háromdimenziós vizuális versében, vagyis térberendezésében – amelyet a fehér tér üressége hívott életre – nem véletlen, hogy a festő alteregója, a deréktól lefelé kitömött nadrágja és cipője által, egy képregényszerű fehér és üres szófelhő idézőjelébe állíttatott.

A festő figuráját egy igazán autentikus felső rész, egy kereszt-kompozíciós expresszív gesztuskép (*Gesztusok nekem*) egészíti ki, amely absztrakt mivolta ellenére megint csak egyértelműen a művész egyszerre túlfűtöten, szenvedélyesen kitarukozó és fegyelmezőn, áldozatvállalón önszabályozó alkotói szerepére, erkölcsi magatartására, érzésére, sajátos benyomást kiváltó én-felmutatására, egyszóval – ethoszára – hívja fel a figyelmünket. A *Palettaképek* színpamacs verssorai vagy apró kis rözsedalai, valamint a trompe-l’oeil, a szemet becsapó módon sakk-tábla-motívumokkal és térillúziókkal meg- és átfestett, „idecitalt” íróasztala is ezt a „MŰ-terem” hangulatot kívánja nekünk tautologikus módon igazolni és észleletünk számára felerősíteni.

Ha azonban körbenézünk a kiállítóteremben – az íróasztalon és a szó szoros értelmében vett panoptikumszerű fél-figurán kívül – több ennyire konkrét elemet, egyet sem találunk.

A tárlat minden további darabja absztraktnak mondható.

Péntek Imre hívja fel a figyelmünket arra a tényre, hogy „Horváth M. Zoltán az egyetemen eltöltött néhány év után radikálisan szakított a figurális-leképező ábrázolással”.²

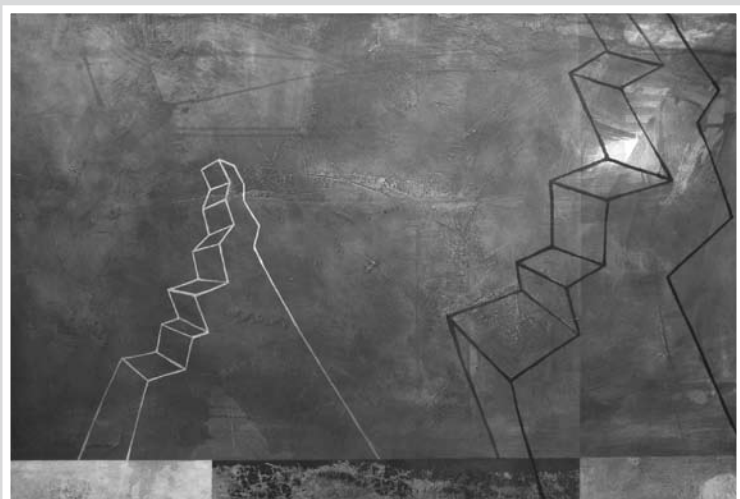
„Az ember maga mögött hagyja a jelenvalót és átlép a túloldalra, ahol teljes egyetértésre lel. Absztrakció” – írja egyik naplójegyzetében Paul Klee, majd így folytatja: „e pátoszmentes stílus hűvös romantikája példa nélküli. Minél elviselhetlenebb a világ (mint például napjainkban), annál absztraktabb a művészet, míg egy boldogabb kor az evilági művészetet táplálja.”³

Rendkívül figyelemreméltó, érdekes, ugyanakkor ellentmondásos meghatározása ez az absztrakt művészetnek. Különösen ambivalensnek tűnik ez akkor, amikor azt tapasztaljuk, hogy ebben a „boldogabb korban” főleg a fiatalabb generációk tagjai – rendre a leképező, az ábrázoló művészet irányába indulnak el és az új figuráció valamelyikénél kötnek ki. Más esetekben viszont azt érzékeljük, hogy ugyanebben a „boldogabb korban” vannak, akik tűzbe mennének az absztrakt művészetért.

Mint például Horváth M. Zoltán is, aki egyik interjújában azt nyilatkozza, hogy „célom: lehántani az elsődleges vizuális, primer élményt..., az izgat, ami megmarad mögötte. Az élmény szerkezete, váza... az illuzionizmus helyett... maga a vászon, a kép felülete, a festékredők, gyűrődések, a faktúra kínálja az élményt.”⁴ Hogy ki miért lesz absztrakt vagy figurális művész, ez – főleg a szabad választás, a szabad akarat függvényében – sokkal inkább alkati, mint korfüggő kérdés; vagyis a személyes beállítódás és érdeklődés, az egyéni motivációk ügye, a belsőből, zsigerből, gyomorból kikényszerülő, kiszaladó reflexek egyike.

Véleményem szerint ennél sokkal fogasabb, nehezebb kérdés az elénk táruló művészi teljesítmények és individuumok hihető megértése és hamisságok nélküli megfejtése. Majdhogynem reménytelen vállalkozás. Ezzel kapcsolatban megint csak Paul Klee-re kell hivatkozzam. Nálánál nem sokan tudták szebben kifejezni ezt a problémát. Egy másik naplójegyzetében ugyanis ezt írja: „e világi fogalmakkal engem nem lehet megérteni. Mert én a halottak és a még meg nem születettek világában egyaránt otthon vagyok. A szokásosnál kissé közelebb a teremtés szívéhez, de még nem elég közel. Meleget sugározom magamból? Hideget? Túl a fehér izzáson nincs értelme válaszokat keresni”.⁵

A múlt szövedéke mindig felfeslik valahol – utal Horváth M. egyik képcíme József Attila *Eszmélet* című versének hetedik szakaszára, amely így szól: „Én fölneztem az est alól / az egék fogaskerekére - / csilló véletlen szálaiból / törvényt szőtt a múlt szövedéke / és megint fölneztem az égre / álmaim gőzei alól / s láttam, a törvény szövedéke

/ mindig fölfeslik valahol". Horváth vegyes technikával készített absztrakt festményének fekvő „L” alakban megtörő, szitával vászonra vitt, egy stilizált emberi kar megszakadó kabátujjának lenyomatára is emlékeztető fekete hajszálerez felülete éppúgy emlékeztet bennünket a világmindenség láthatatlan csillagfényekből szőtt végtelenül bonyolult hálószerű energiamezőire, mint a növények, a fák alvilági sötétségbe eresztett sűrű hajszálgököreire.

Egy másik képsorozatán – (*Green I-III., Kék ég, Kék fény, Kis vörös, Lépcső piros sakkfigurákkal, Lépcsőim, Lépcsőtötem, Romantika*) – a rendkívül fluid, képlékeny, mozgékony, illanó áttünésekből, rétegekből, csurgásokból szerveződő színuniverzumszerű informel felületek előterében megjelennek azok a tradicionális kultúrtörténeti és önálló, személyes jelképi erővel is rendelkező, többnyire szabadkézzel vázolt (!) geometrikus lépcső motívumok és mértani téridomok, amelyek nemcsak hogy szerkezetes vonalcsontvázakként szervezik és lakják be a teret, de adott esetben jelbeszédet, dialógust is folytatnak egymással és a nézőkkel.

Horváth két legfrissebb, az *Izgalom* és a *Miért* című gesztusképéről azonban már hiányoznak ezek a vázszerű motívumok. Itt már csak a heves, szinte erotikus indulatok beszélnek: *alla prima*, de nagyon-nagyon!

Ez hát az ő filozófiai, poétai s egyszersmind konceptuális merengése; ez az ő MŰ-tere.

(Keresztury ÁMK, *Zalaegerszeg; 2010. november 20 - december 4.*)

1. Előszó Horváth M. Zoltán katalógusához, Zala Megyei Múzeumok Igazgatósága, felelős kiadó Dr. Vándor László, 2001.
2. Péntek Imre: *A monokróm lírája, térbeli kalandokkal.* In Pannon Tükör, 2004/3. 88.
3. Paul Klee: *Naplók (951).* In Susanna Partsch: *KLEE,* Taschen/Vince Kiadó, Bp., 2003, 34.
4. Péntek Imre idézi Horváth M. Zoltánt I. m. 88.
5. I. m. 84.

1. *Kis Vörös* - vegyes technika, vászon 160x100 cm
2. *Lépcsőim* - vegyes technika, vászon 160x100 cm
3. *Lépcsőtötem* - vegyes technika, vászon 160x100 cm

Péntek Imre

Anti-liget

Amit látunk – liget. De anti-liget. Volt szerencsém néhány etapját nyomon követni az itt látható, alakuló installációnak. Nem így indult, valami szebbet, ősbibbet akart formázni, az öko-paradicsom lenyomatát, eszményét, látomását. Archaikus idöket idézve, szellemiséget ide lopva. Az antik ligetek mását, álmom-mását, lenyomatát – állomását. Esetleg – ál-lom mását. A lom, mint kísértet, máris belopózott a védett azilumba, ebbe a tervezett szakrális kiterjedésbe, térbe. És megkezdte romboló munkáját. Mert ellomosodik minden. Mehetünk „lomízni”. Kereshetjük önmaguk szeméttébe hajított darabjait. Részeit. Amiből már egész nem lesz soha. A Nagy Pán halott.

Úgy látszik olyan idöket élünk, amikor az idill csak vágy, kísértés marad.

Valami elérhetetlen. S a ligetből csak a hajdani tisztás (szennyezett) maradéka. A maradványok ideje ez. A torzóké. A félbe vágott, félbe maradt lényeké. Akik al(só)testek, tornacipős lábak, a konzumdivat hóborzós lovagjai. Vesztesei. Szemétdombra száműzöttjei.

De a lét leépülve is – élni akar. Groteszk színjátékká koncentrálódik. A jelek, a jelentések, a jellemek gnosztikus szimbólumává. Itt csobog valamerre a Léthe, a feledés vize. De mégsem a teljes megsemmisülés, mégis valami dereng, nem tud elmúlni. És ez fáj. Nyugtalanít. Erdőszéleken. Bozótosok mélyén. A beszennyezett források torkában. A hulladékkal feltöltött szakadékban. (Szélén.)

“Liget”

Horváth M. Zoltán installációja

Pécsi Horvát Színház

2010. november 11- december 8.

"Etűd"
-részlet az
installációból

A megzavarodott klíma vargabetűiben.
S még kell egy örület: négy lábbal rúgni a zongorát, a dodekakofónia koncertjén. Még ezt a koncot ide kell lökni. „A rombolási praktikák lelkiek” – mondja Hamvas Béla. De ki képes ebben a (vég)stádiumban pszichologizálni. Altorjai Sándor Gyagya bácsija talán segít. Lehet, hogy olyan bűnhődés ez, amelyről a Nagy Megtartó állít ki bizonyítványt, lábcédulát. Az álszent megbotránkozás sápítózása közepette. Bukásunkról.

A kigúnyolt teljesség – íme egy (több) rongycsomó, szétszórva, elhintve, a véletlen szeszélyének kitéve. A blaszfémia – mint természetes (természeti) megnyilatkozás. A mű-vész sárga (művi) holdfénybe „áztatja” civilizációs látomását, a bomlásról, leépülésről. A szemét, a hulladék „virágzásáról”. Amikor a természeti helyét átveszi a bővli, a nejlónfóliás esőkabátba öltözött es(en)ő ember (kreatúra), aki fáradhatatlanul berreg, surrog, vibrátoros pásztorórától művirágos művirradtig. Hivatalosak vagyunk – a meghívás fennáll. Nem kell eljönni, a lomtár jön értünk. (Vagy az ördög.)

Érezzük rosszul magunkat – ha még ennyire futja. A széthullás apoteózisán ábrándozva. A lassított krízis „rongyos bálján”. Illúziótlanul.

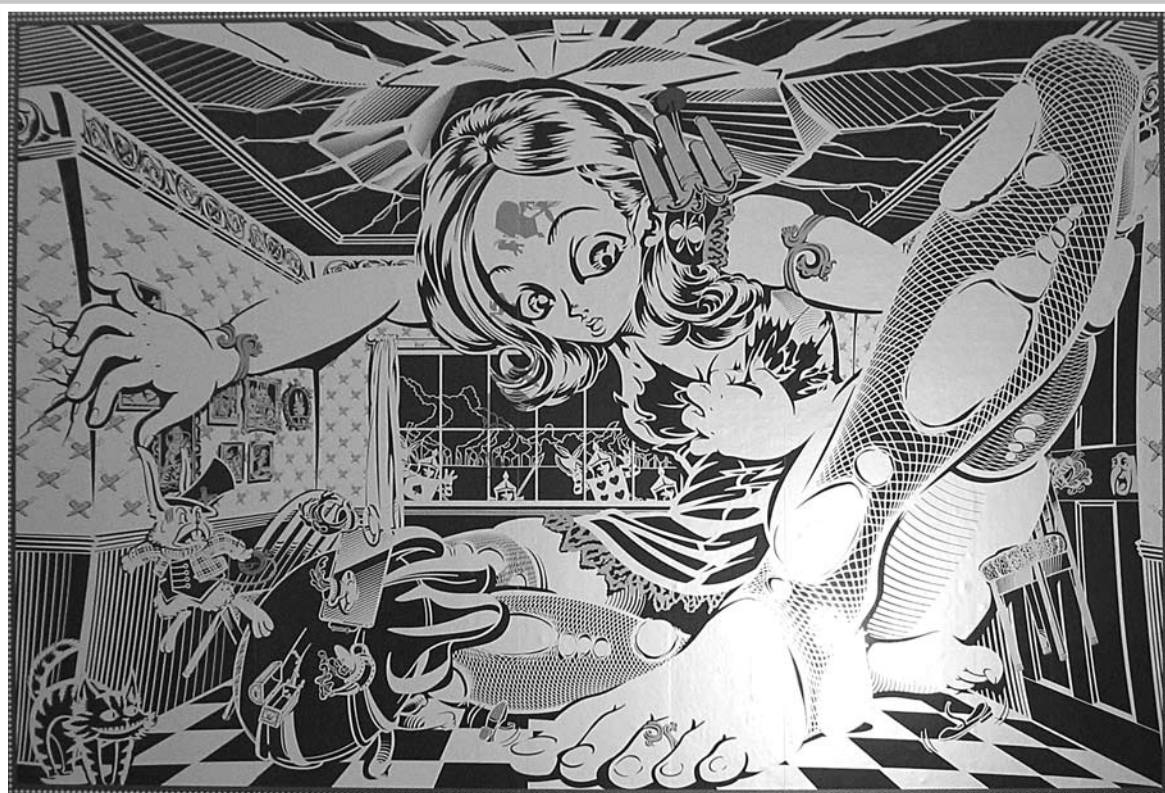

"Portré"
-részlet az
installációból

Vass Norbert

Összegyűrt füst a falon, képregény-istenek a papíron

– A Műcsarnok Taiwan Calling –
A szabadság fantomja című kiállításáról

Yang Mao-Lin
falnyi képein
évezredes
jantra
-ábrázolásokat
népesít be

Hideg, decemberi este. Hó sem kívánczik le az égből. Befagyott pocsolókat, megdermedt vízfolyásokat kerülgetek a Műcsarnok felé tartva. Az épület homlokzatára óriási plakát-jéggé fagyott, vérvörös virágornamentika feszül. Alatta logogramokkal és betűkkel kiírva: Taiwan Calling – A szabadság fantomja. Európai referenciát ígér, de vajon mit rejt, a kortárs távolkeleti tárlat?

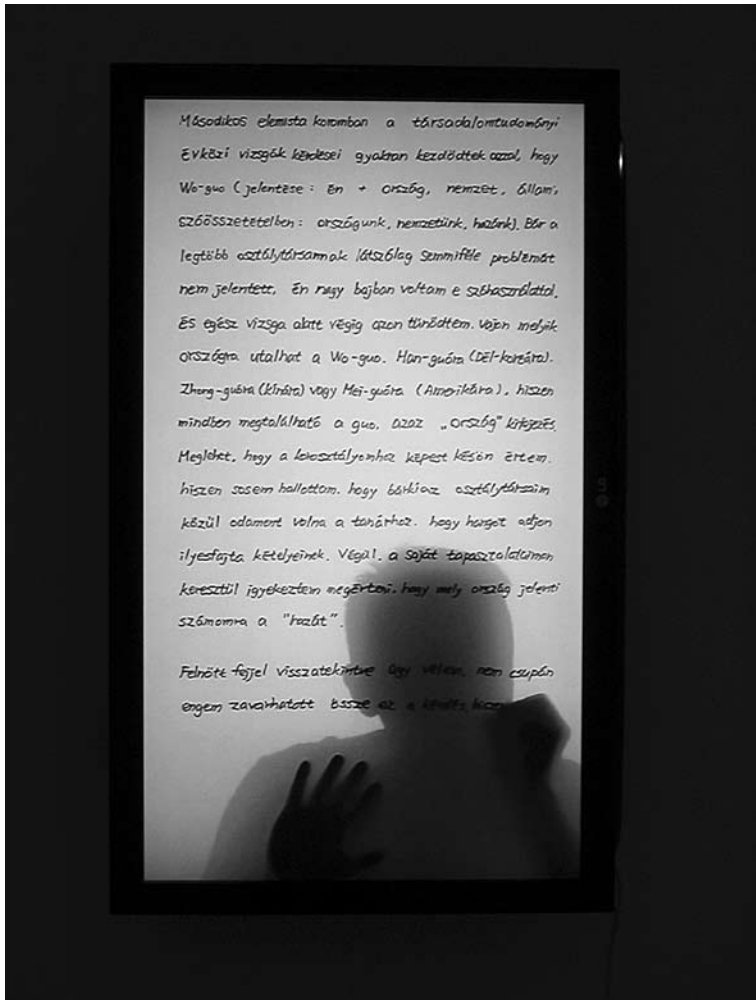
A kortárs művészet két legfontosabb budapesti helyszínének, a Műcsarnoknak és a Ludwig Múzeumnak közös kiállítás-rendezéséhez Eröss István, (<http://www.erossistvan.hu/erossistvan.html>) adta az első impulzust. A magyar művészet távol-keleti előőrse hívta fel ugyanis

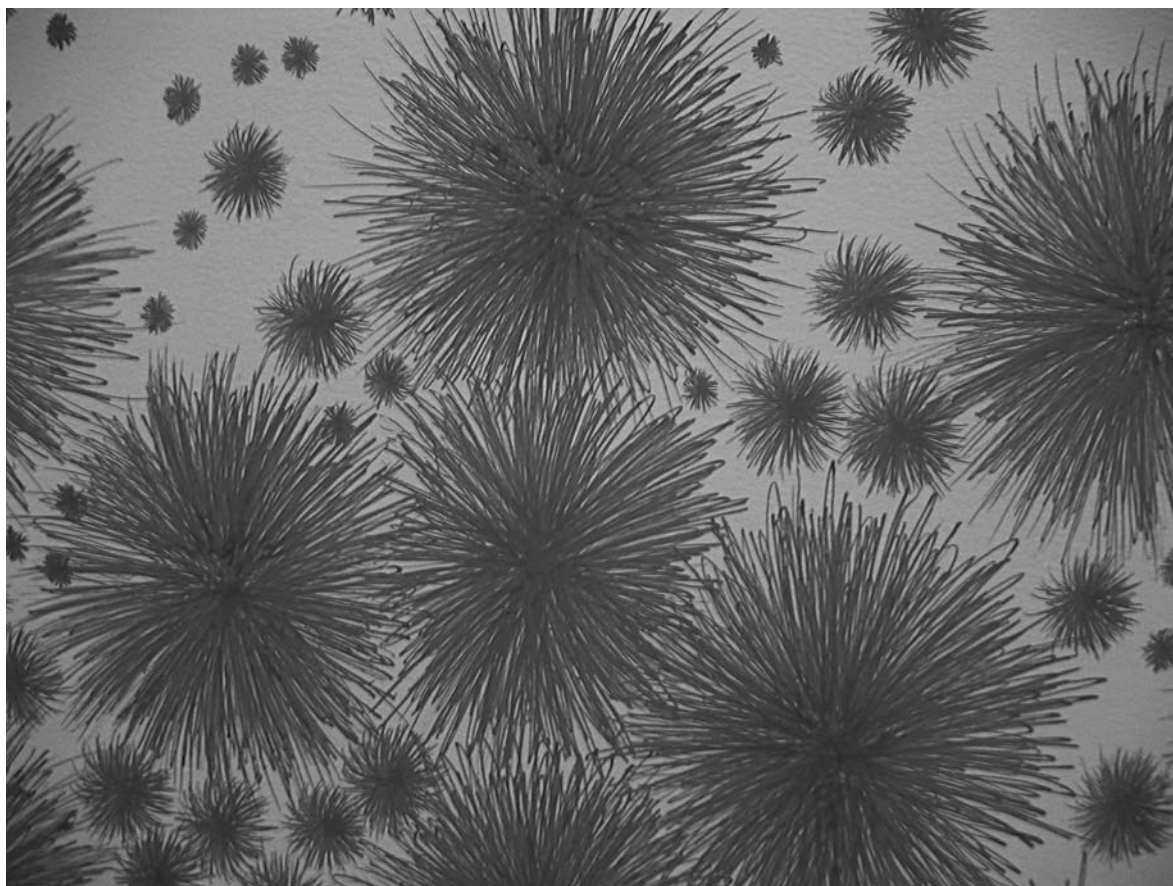
a két intézmény figyelmét a változatos, érvényes, őszinte, bátor tajvani művészetre. És mennyire jól tette. A Műcsarnokbéli kiállítás-fejezet címe a Clash 1979-es *London Calling* című lemezét, valamint Luis Buñuel 1974-es filmjét is megidézi. Zeneiséget, filmszerűséget, könnyen dekódolható és szimbolikus üzenetet egyaránt sejtet. Azzal a kérdéssel indulok neki a barangolásnak, hogy nyugati szem számára vajon milyen mélységben olvasható, mennyire érthető a kortárs keleti művészet tematikai és stiláris kódrendszere? Az első teremben rögvest eloszlik minden kétségem. Tradicionális talajon gyökerező, globális kultúrában fürdetett, jól felfejthető alkotásokkal találkozom. Yang Mao-Lin falnyi képein évezredes jantra-ábrázolásokat népesít be gyermekkora

(gyermekkorunk) mesés hőseivel, ha tetszik: isteneivel. A jantrák hagyományosan kép formájában elmondott imát jelentenek. Yang „Sohaország seholsincs világának” középpontjába hol felhőkarcolón egyensúlyozó King Kongot, hol Botticelli Vénuszának biccentő sellőt, hol meg mangaszemű, glóriás gótikus-lolita Alízt helyez. Metál fotópapírra másolt mantráinak kvázi-melléköltárait szöke anime-csillagharcos figurák, Godzillák és Disney-Poszeidónok lakják. Gyermekkora mitikus lényeknek rebeg minden nyelven érthető hálaimát a művész. Ugyanebben a teremben található – logikailag és tematikailag is ide illők, motivikusan viszont tovább is vezetnek minket – Mia Liu Wen-Hsuan nagyszerű ősi pajzsokra és óriási virágokra egyaránt hasonlító munkái. Liu a New York-i Guggenheim Múzeum üres jegyeit fűzte szirmokká, hogy a szívesen látogatott Brooklyn Botanikus Kert, álmai kertjét teremtsé újra az ősi origami-technika és párezer kortárs múzeumi belépő felhasználásával. Ha a szirmok mentén haladunk tovább, akkor Tzeng Yong-

Ning képeinek kell következnie. Tzeng piros golyóstollal rajzol, vagyis inkább vés, szánt a papírra. Közelről jól látható művein a jelkarcolás heroikus küzdelme. Minden erőteljes vonal belemélyed a lágy papír erezetébe, hogy vércseppekké, virágornamentikus hatású vérpelyhekké összeálló mintázatot vájjon a lapra. A sűrűsödések és a vonalakkal ritkábban benőtt részek szabálytalan elrendezése valami szigorú zene leképezése, mély érzések jelhagyása irányába indítja a nézelődő fantáziáját. Egész termet tölt meg Chung Che-Wei Film Noir című alkotása. Szemmagasságban filmkockaszerű, sötét, baljós, szikár, kisméretű festményeket látunk körbe a falon. Ezek vetülnek talán a plafon közelébe, ahova megannyi démon, leszúrt hős, vérző szimbólum árnyát festette a művész. Félelmetes, fekete, klausztrófób világ ez, mely nem ereszt egykönnyen. Chung Che-Wei a falakat, Chou Yu-Cheng elfordított LCD-televíziót használ műve megjelenítőjéül. Füstüvegre ír, mintha páras tükörre, vagy pauszpapírra körmölné. Ráadásul

Chou Yu-Cheng
videoinstallációja

Tzeng
Yong-Ning
piros
golyóstollal
készült
munkája

két képernyőn egyszerre teszi: az egyik szöveg kínai, a másik magyar nyelvű. Szövegbe foglalt, képernyőre vetülő kérdése egyszerű, naiv, gyermeki őszinteségű. Azt tudakolja, a kínaiul írók-beszélők számára vajon mit is jelent a „haza”? Felvetése bizony érvényes a mi sokszor összerázott Közép-Európánkban is.

Yuan Goang-Ming az eltüntetve láthatóvá tevés művésze. Videójában hosszanti egyeneseket ír le drótrendszeren futó kamerája. Mély, hosszú tereket járunk be felfüggesztett fahrtjai segítségével, ő pedig aprólékos munkával szünteti meg a felfüggesztés gyanúját, mintha kamerája magától tenne könnyed liánhintát az erdőben, az erdő szélén lerobbant gyártelep ipari dobhangjára lenne figyelmes és egy táncmulatságra is bekukkantana. Az egyik sötét különterem mélyén egy vetítógép és egy rokka találkozik tudatosan *Wu Chi-Tsung* Drótok 2. című installációjában. A szerkezet fényvel boncolgat, apró, lassú, óvatos mozdulatokat tesz, közben összegyűrt lágy füst képét vetíti a falra. Ahogy az alig-rezdülő

szellem-képmást figyelem, átjár a Távolság ritmusa, szemlélődő filozófiája.

Hsu Chia-Wei videóinstallációján neofényes sötét metropoliszt mutat be. Egy üres, gigantikus stadionban műfüst gomolyog. A művész egy Malajziában élő kínai énekesnő turnéjának helyszíneit követte, installációját a fiatal popdívá narrálja. A sztár úgy emlékszik koncertjeinek helyszíneire, mintha a képek és hangok afféle térkép koordinátáiként állnának össze számára. Amit visszahall emlékei között, az már nem is az ő hangja, hanem a közönség, a város alkotta meg és bizony a nézők, az ott lakók emlékeként, a város részeként él tovább.

Valahogy így vagyok én is ezzel a kitűnő kiállítással. Köszönet a tajvani művészeknek, hogy elhozták szigetük, önmaguk egy-egy szegletét. Az bizonyos, hogy keleten és nyugaton is releváns alkotásaikat nem feledjük el egykönnyen. E néhány alkotásukkal is a hazai kortárs művészeti gondolkodás részévé váltak.

Horváth Nóra

Az örökkévalóság megragadása egyetlen pillanatban

Martin Munkácsi fotói a Ludwig Múzeumban

„A szép is lehet elszomorító, ha megöregedett, tönkrement vagy megsemmisült. Minden fénykép egy-egy *memento mori*. Fényképezni annyi, mint részesévé válni valaki (vagy valami) halandóságának, sebezhetőségének, változékonyságának. Minden fénykép – éppen, mert kihásítja és megdermeszti a pillanatot – az idő mindent fölemészítő kérlelhetetlenségéről tanúskodik.”
(Susan Sontag: A fényképezésről)

Az elmúlás és öregedés szomorúságát a Ludwig Múzeum munkatársai is megérezhették, mikor először nézték vissza az Internetre felrakott, kiállítást reklámozó kisfilmet, melyben egy elegáns idős hölgy, egy cukrászdában a róla készült fényképeket nézegetve a következőt mondja nevetve: „*Ezzel a fotóval indított a Martin. Akkor voltam huszonhárom, „huszonkettőfél”, na. Mondták, hogy én vagyok a legcsinosabb, nem véletlen, hogy a Martin rám akadt...*” S közben már látjuk is a gyönyörű fekete-fehér képeket. A kisfilm telitalálat. Ezek a felvételek most már tényleg örökre megtartják annak a valamikori gyönyörű nőnek a kecses mozdulatát. Tévedés azonban azt hinni, hogy Martin Munkácsi beérte volna néhány divatfotó elkészítésével.

Munkácsi – aki a világ legjobban fizetett fotóriportereként szerette reklámozni magát –, egyike azon híres magyar fotóművészeknek, akik nemzetközi karriert futottak be és letették névjegyüket a fényképezés történetében. Robert Capa, André Kertész vagy Brassai neve mellett Munkácsiét is említenünk kell, ha a huszadik század elejének meghatározó alkotóiról akarunk beszélni. Pár éve az Ernst Múzeumban már láthattuk néhány alkotását, a most bemutatott átfogó anyag azonban egészen lenyűgöző. F. C. Gundlach, a neves német gyűjtő és divatfotós jóvoltából kerülhetett Magyarországra az a kb. 250 fénykép, amit 2011 januárjáig láthat a budapesti Ludwig Múzeumba ellátogató közönség. A fotók mellett régi újságok (*Pesti Napló, Berliner Illustrirte Zeitung, Uhu, Harper's Bazaar, Life, Ladies' Home Journal*) példányai és

Munkácsi publikációi kerülnek bemutatásra. Munkácsi életművének nagy része a kiállítás kurátorának, F. C. Gundlachnak a tulajdonát képezi. A hagyaték egy

részét a New York-i International Center of Photography vásárolta meg, de vannak képek Munkácsi lányánál, Joan-nál is. Az október eleje óta látogatható anyag Hamburg, Berlin, New York, San Francisco és Moszkva után látható Budapesten.

Munkácsi 1896-ban született Kolozsváron, Mermelstein Lipót és Grünwald Ida negyedik gyermekeként. Vezetéknévük magyarosítását az apa kezdeményezte, tehát nincs semmilyen kapcsolat a festőlegenda és a huszadik századi fotózást megreformáló „ifjanc” között. A család 1911-ben költözött Budapestre, itt indult be Martin karrierje három évvel később, mikor *Az Est* és a *Pesti Napló* számára kezdett sporttudósításokat készíteni. A foci és az autóversenyek iránti rajongása közismert volt, számtalan verzióban fennmaradt az a történet, mely súlyos balesetéről szól, mikor a tökéletes felvételek elkészítése érdekében egy versenyautóra kötözve száguldott – egy darabig – az egyik versenyen. Bimbózó fotós karrierje mellett versírásra is maradt ideje, *Szentmártoni álmok* és *Én Istenem* címmel jelentek meg kötetei. Ha fiatalkori mesterei után kutakodunk, senkit sem fogunk találni, ugyanis autodidaktaként kezdett bele a fotózásba, később viszont a *Színházi Élet* munkatársaitól leste el a szakma fortélyait. 1927-ben dokumentumfilmet készített Vidor Györggyel a

vándorcigányok életéről. Pályájának meghatározó éve volt 1928, mikor egy bécsi fotókiállítás után, Berlinbe költözött, az Ullstein Kiadótól kapott szerződése miatt, mellyel kinevezték a *Berliner Illustrirte Zeitung*, a világ akkor legnagyobb példányszámú képes lapja vezető fotográfusává. A mostani kiállítás Munkácsi minden korszakából mutat fényképeket, 1923-tól 1963-ig követhetjük egy folyamatosan fejlődő művész pályáját, amit egy focimeccsen bekövetkezett szívroham állított meg.

Legfontosabb alkotásai, azok születési helyei szerint, a Budapest – Berlin – Kairo – Libéria – Isztambul – Potsdam – New York – Rio de Janeiro – Mexikóváros – Hollywood fonálra fűzhetők fel talán a leglogikusabban, s pontosan eszerint alakították ki koncepciójukat a kiállítás megvalósítói is. A korábban teljesen szokatlan beállítású sportfotók után a német hétköznapiok sűrűjébe csöppenünk. Miközben azon gondolkodom, hogy hogyan is írhatnám le azt a hangulatot, amit az 1928 és 1934 között készült képek váltottak ki belőlem, Max Raabe *Übers Meer* című legújabb CD-jét hallgatom, melyen 1920 és '30 közötti német melódiákat énekel. A Budapesten látott fényképekkel és Raabe dalaival megelevenedik a weimari köztársaság kulturális zsongása. Egy különleges és félelmetes időszak, a

katakizma előcsarnoka, egyben a német szellemi élet egyik legvirágzóbb időszaka. Az Ullstein Kiadó ekkor küldi el Munkácsit léghajón Rióba, és megszületnek azok a fényképek, melyek a brazil kávétermelőket sújtó gazdasági válság hű lenyomatai. A Libériában, vagy a Tanganyika-tó partján készült *Fiúk a Tanganyika tó partján* című fotója ihlette meg Cartier-Bresson-t, aki úgy érezte, hogy „ez a kép volt az a szikra, amely lángra gyújtotta” benne a tüzet: „Hirtelen rádöbbsentem, hogy egy fotográfia képes egyetlen pillanatban megragadni az örökkévalóságot” – írta. Lencsevégre kapta a sielő Leni Riefenstahl és a bokrok közt pózoló Marlene Dietrichet. A kiállítás egyik termét uraló nagyméretű *Szép ős – Az utolsó meleg napsugarak* 1929-ből, két tengerparton fekvő fürdőruhás nőt ábrázol, akik arccal egymásnak dőlve, de testükkel ellentétes irányban fekvve, élvezik a napsütést, s bár a kép központi figurái egyértelműen ők, a kompozíció különlegességéeként egy, a közelükben ülő harmadik alakot is látunk, akinek azonban a felsőtteste

teljesen lemarad a képről, látjuk viszont könnyű vászonból készült pántos tengerparti cipőjét, mely a húszas, harmincas évek kedvelt kiegészítője volt nők és férfiak számára egyaránt. Munkácsi 1933. március 21-én készítette el azt a fotósorozatot, mely a huszadik század tragédiáinak sorozatát elindító eseményeket örökítette meg. Közvetlen közelről fényképezte Paul von Hindenburgot, aki éppen akkor adta át a hatalmat Adolf Hitlernek. Ha hihetünk a saját maga által írt legendáknak, 1934-ben azért hagyta el Németországot, mert egy gyümölcsökről készült képsorozatából az érvetettékkivele a banánt, mert az nem árja gyümölcs. New Yorkban már várta a *Harper's Bazaar* százezer dollárt érő szerződése. Ekkor készülnek a divatfotózást forradalmasító képei, pl. a *Lucile Brokaw Long Island Beachen*, mely egy a tengerparton rohanó, lebegő ruhájú modellt ábrázol és tökéletes ellentéte a korábbi, beállított divatfotóknak. Amerikai korszakának egyik híres mondása – „Think while you shoot!”, „Gondolkozz, miközben exponálsz!” –, amit *ars poeticajaként* is szoktak értelmezni, egy 1935-ben megjelent interjú nyomán vált világhíróvé, s lett a mostani bemutatkozás alcíme. A kiállításához készült remek kiadványból azt is megtudhatjuk, hogy „legfiatalabb öccse, Tibor Amerikába érkezésekor, nagy magyar társasága volt még Mártonnak: törzsasztaluknál a 79. utcában, a Balaton étteremben volt az ott élő magyar elit találkozóhelye: Mály Gerő színész itt volt pincér, Láng Sándor pingpong világbajnok és még sokan megfordultak itt.” A kiállítást végignézve úgy érezhetjük, mintha Munkácsi tényleg mindenhol ott lett volna, ahol történt valami fontos. Mexikóvárosban portrét készített a rendhagyó, szenvedéssel teli belső világot vászonra vivő Frida Kahlo festőművésznőről, férjével, Diego Riverával, Hollywoodban pedig olyan hírességeket fotózott, mint Fred Astaire, Katherine Hepburn vagy Louis Armstrong. Különösen ötletes az a páros fotója, amit a nagy sztárról, Katherine Hepburn-ról készített. A két, azonos beállítású kép annyiban tér el egymástól, hogy míg a második retusált, az elsőn a színésznő arcának minden kis ráncja és bőrhüvely látszik. Az első kép címe *Katherine*, a másodiké: *Hepburn*.

Bár tanítványai nem voltak, követői és rajongói annál inkább. Cartier-Bresson és Richard Avedon is mesterüknek tekintették, képeinek látványvilágával olyan hatást gyakorolt rájuk, amit soha nem tudtak kitörölni a szemléletükből. Éppen ideje, hogy a magyar közönség szembesüljön e felvételekkel! A képanyagról részletes, ingyenes kiadványok készültek, melyek lehetővé teszik, hogy minél többen megismerjék e kalandos életút részleteit, bár sohasem lehetünk biztosak, hogy a megszerzett információink valóságok, ugyanis Munkácsi imádta a ködösítést maga körül. A képek viszont nem tudnak hazudni – legalábbis, ami a tehetséget illeti! És ismét érdemes lenne megvizsgálni, hogy miben is rejlik a tehetség...

Vörös Éva

Bergman „Cluj-Napocán”

A színpad
„templomszaga”

Szívesebben írnám, hogy újabban Bergman Kolozsváron „dolgozik”, de mivel a *Suttogások és sikolyok* című film témáját egy román rendező, Andrei Țerban és Daniela Dima színpadi adaptációja értelmezésében láthatjuk 2010 elejétől a Kolozsvári Állami Magyar Színházban, ezért a fenti címet tartom hitelesebbnek.

Be kell vallanom, hogy erre a darabra, már másodszorra vettem jegyet. Először ezért... meg azért... nem jutottam el az előadásra. Valójában, mert attól félttem, hogy úgyse érteném meg, csak alaposan felkavarna. Ráadásul, 18 éven felülieknek kiírással adják – ugyan, ki vágyik arra, hogy csóróra vetköztetett – ahogyan errefelé mondják –, színészek szaladgálását szemlélje a nézőtér?

Elkönyveltem ugyanis magamról, hogy amúgy sincs affinitásom a modern színházhoz. Való igaz, erős ellenérzésekkel viselem, ha minduntalan kirángatnak abból, hogy átélhessem a darabot – ilyen-olyan értelmezési áttétekkel és egyéb elidegenítési trükkökkel.

Ráadásul ismerve Bergman filmjeit, az ő darabjai, amúgy sem könnyen emészthető alkotások. Szóval, össze kellett szednem a bátorságomat, hogy másodszorra már ne bújjak át a lécen, s engedjem, hogy megdolgozzon a darab. (Majd aztán én is „őt”, az élmény megírásakor.)

De ez a Bergman mű kihívás volt a rendező(k) számára is. Erről így nyilatkozott:

“Szeretek lehetetlen fogadásokat kötni önmagammal. Színpadra vinni a *Suttogások és sikolyok*at, a mozi történetének egyik legmegrázóbb kultuszfilmjét – íme, egy kockázat, melyet felvállalok, anélkül, hogy tudnám, hova vezet, anélkül, hogy tudnám, lehetséges-e a színházban újraalkotni a film által nyújtott utánozhatatlan élményt.” (<http://www.huntheater.ro/darab.php?eid=135>)

S azon az alapon, hogy Bergman is a forgatás előtt próbált a színészeivel – írja Țerban –, nem csak a filmet vitte színre, hanem annak genezisét is. Azt, ahogyan a szerzői ötlettől eljutunk a műig. Egyszóval beavat a rendezés kulisszatitkaiba. A kérdés, kérünk-e belőle? Akarunk-e munkatársként együtt dolgozni a rendezővel? Az elején még egyáltalán nem voltam biztos ebben. Holtfáradtan érkeztem este 8-kor a színházba, s alig vártam, hogy belezuttyanjak a székembe és a darabba. Ehelyett a bemutatkozás (a színészek, a téma stb.) állófogadás jellegű volt, s mint a kényes és nehéz témákat rendesen, itt is hosszas felvezető ceremónia

előzte meg, míg végre kinyílt a nézőtér és a színpad egybeszerkesztett vörös szalonja.

A történet magvát négy nő alkotja: Agnes, a haldokló, nővérei, Karin és Maria, akik eljöttek, hogy mellette legyenek, és Anna, a szolgáló. A címben szereplő suttyogások és sikolyok a négy nő suttyogásai és sikolyai. –írja Šerban.

Valójában egy jó ideig nem tudtam eldönteni a darab kapcsán, hogy most „igaziból” játszanak-e vagy csak gyakorolnak a színészek? Az viszont reménységre adott okot, hogy egyre hosszabb ideig engedte meg a rendező, hogy beleéljem magam a történetbe. Én pedig egyre kevésbé bosszankodtam a hirtelen váltásokon, amikor a színésznők a rendezővel, „Bergmannal” a darab kivitelezése körüli szakmai vitákba bonyolódtak. Különös módon ezek az áttétek nem okoztak értelmezési nehézségeket, sőt éppen abban segítettek. S én, aki hithű ellensége vagyok ezeknek a beleélési ki-bejáráásoknak, mégiscsak meg kellett emelnem a kalapom a rendezés előtt. Ugyanis hazafelé menet az előadásról éppen arról kezdtünk el beszélgetni, hogy mennyire kicentizték az érzelmi-lelki terhelhetőségünk határait, hogy mindig akkor kapcsoltak ki bennünket, nézőket a megemészthetetlen nehéz élet-halál gondolatkörből, amikor már-már nagyon elegünk lett belőle. S mindig a legváratlanabban - újabb témákkal és ötletekkel.

Amíg azonban még „testben járunk”, szólunk kell az

előadás keltette fizikai megterhelésről, a kétórás darab szünet-nélküliségéről. (Ráadásul a kolozsvári új stúdió székeit – talán gazdasági megfontolásból - 34-es 36-

os méretűekre tervezték, amivel az xxl-seket oly módon diszkriminálják, hogy az már majd hogy nem emberjogi kérdés!)

Mégis, mindezeket a megpróbáltatásokat a nézők pissenés nélkül túrték. Gazdag pszichológiai irodalma van a terápiás „mélyre-szállásoknak”, annak, hogy abba csak fokozatosan és avatott vezetővel lehet belemenni és onnan kijönni. Mintha ezt tenné színészeivel együtt a rendező is, ahogyan fokozatosan egyre több, úgymond „igazi játékot” engedett meg, majd a vége felé újra megsűrűsödött az eltávolítás, a rendezői beszólás. Talán ezért is, de nekem úgy tűnt, mintha még jobban érteném ezt a Bergman-interpretációt, mint annak idején Bergman filmjét.

Ez után a bemelegítés után térjünk a lényegre, vagyis arra, miről is szól a darab? Az előadásba belevonódva (olykor belevonszolva) egy szó jelent meg újra és újra a tudatom képernyőjén: léthazugság. Az az élethelyzet, amikor a szeretetünk majdnem szeretet, a szerelmünk majdnem szerelem, a házasságunk majdnem összetartozás, amikor az anyai simogatás majdnem az, csak aztán mégis ütössé torzul, amikor a szenvedőnek nyújtandó segítségünk majdnem segítség, amikor a művészetünk majdnem művészet, amikor a bűnbánatunk majdnem igazi megtisztulni akarás, amikor az Istenhitünk is csak majdnem az. Ilyen majdnem élet az életünk, és ilyen majdnem halált halunk. És még csak meg sem kíséreljük, hogy mindezzel szembenézzünk. Zseniálisan értünk ahhoz, hogy az életünk nagy helyzeteit, katartikus pillanatait újra és újra kihagyjuk.

Döbbenetes a legutolsó jelenet, amikor a jéghideg és mindig jólfésült Karen mintha megértené, mi az, amiről a testvére, Mária korábban beszélt, és kinyújtja felé a kezét, de addigra már Mária nevetve „nem ér a nevemet” kiált, s a két magára maradt újra nem találja meg az egymás felé vezető utat. Érinthetetlenek vagyunk – legbelül és legkívül egyaránt – akár a halott.

Érintés: ez kulcs-történése a darabnak. Végső menedék. Ami iránt az eszünk és a lelkünk már érzéketlen, azt talán még a bőrünk megérti. De mintha ezt a világot, ezt az ösztönös tudat alatti jószágot csak Anna, a szolgáló ismerné! Ő nem boncolja a végső kérdéseket, csak teszi a dolgát, sőt még az azon túlit is. Szeret: a munkaköri kötelességén felül is úgy, ahogyan ebben a családban a vérszerintiek sohasem tudnak!

A három nővér közül „hivatalosan” csak a legkisebb, Ágnes haldoklik, de valójában a másik kettő is. Ágnes arcára festenek halotti maszkot, de mintha mindenki az újjászületni nem tudásával küszködné! Hiába a sok-sok tükör, nézhetik benne magukat, sőt akármilyen könyörtelen szembesítések hangozhatnak el, nem találják meg az igazi arcukat. Talán csak a letakart tükör, a meghalás rémülete villanthat fel valamit a lényegből. A haldokló közelsége, a nincs már idő sürgetése mintha minden szereplőt határhelyzetbe

szorítana, lecsupasztatna. (Ezért is kell levetközniük –hol könyörtelenen, hol könyörtelenül.)

Ebben a darabban érthetjük meg igazán, hogy a meztelenség nemcsak a szexualitás témája. A születés és meghalás is. Azt a teológiai igazságot, hogy a halálunk egyben égi születésnapunk is, nem tudnám szebben és felkavaróbban megfogalmazni, mint amikor Anna, a szolgáló a meztelen mellére veszi a megholt Ágnes fejét.

Anna, ez a mellékszereplő, ez a tenyeres-talpas szolgáló, akit folyton megaláznak, és lekergetnek a színpadról, mintha mégis kulcsfigurájává válna a darabnak! Lehet, hogy mégis ő tud a legtöbbet a születés és a meghalás misztériumáról? Lehet, hogy ő a néma Szenvető Szolga – kötéyes változatban –, aki testközelbe mer kerülni a halállal? Éppen ezért lehet a leghitelesebb segítője az újjászületésért vajúdó(k)nak?

Ringatható jövő-reménység a négy nő közül egyedül csak Annának adatott meg. Egy gyermek, aki korán elhalt. Távolról hangzik a színpadon olykor-olykor a csecsemő-sírás, néha kísértetiesen, mintha maga a jövő haldokolna.

Mégsem temetői hangulatban jövünk el. A záró képsorok a négy nő együttlétének legszebb pillanatait mondják el: amikor egy üde-zöld parkban egy négyszemélyes hintában ülnek, amit Anna ringat. Ez a jelenet magyarul,

románul, majd az eredeti filmkockákat is levetítve svédül üzeni: a szépség, az együttlét szépsége is igaz. Sőt több: kegyelmi állapot. Filmre vehető és újra és újra lejátszható. Talán meg is marad: örökre.

Idehaza már azon morfondíroztam, hogy ez a Bergman-Şerban darab a csehovi három nővér svéd-román-magyar változata volt?

Másnap este újra útnak indultam, és boldog voltam, hogy még kaptam jegyet erre a darabra. Valójában a bennem élő teológus kíváncsisága hajtott. Fülemben csengett ugyanis még a Bergman-féle „nincs Isten”-hitvallás a zárójelenetben. Mégis, az egész előadásnak – minden groteszk bejátszása ellenére –, volt valamiféle templomi jellege. Meg akartam fejteni: mitől? S miért is volt az, hogy végig lélegzetvisszafojtva figyeltem, s valójában zavart, amikor a mellettem lévő olykor-olykor harsányan felkacagtak egy-egy poén láttán.

Most már megértettem azt is, hogy a darabból való szüntelen kilépés nem csak az un „nagy témák” adagolhatóságáról szól, a nézők iránti „könyörületről”. Hanem arról, hogy ez a négy nő Bergman számára pusztán alibi, hogy saját témáit élénk tárja, hogy hangosan gondolkodhasson a kimondhatatlanról, a megfeythetetlenről. S a rendezés abban segít, hogy ne csak az alkotásokat hallhassuk (Ágnes, Karint, Máriát, és Annát), a mögötte rejtőzködő alkotót is. De nemcsak a kisbetűvel írottat!

Mert egyvalami – másodsorra - az „aha-élmény” megvilágosodásával hatott. A végén, amikor Bogdán Zsolt Bergmanja, magában összegezve életboncolgatását, kimondja: nincs Isten, ez csak mondat első fele volt. Majd a színész mintegy befelé „suttogva” folytatta, amit pontosan idézni nem tudok. Lényegét azonban a teológia így nevezi: a „túlnani betörése” a

legváratlanabb élethelyzetekbe és életérzésekbe. Ezt kitapogatni legbiztosabban a határhelyzetekben lehet. Mintha Bergmant csak ez érdekelné, mintha folyton egy bezárt ajtón kopogtatna, és ennek a megjelenése és meg nem jelenése lenne számára a történet. Ezért visz át bennünket akár még az irracionalitás világába is – lásd Ágnes „feltámadása.” Vagyis a meghalása utáni rémületes visszatérése, az igazság órájának ütése, az a kísérleties kísérletezése, hogy testvéreiben a szeretet feltámassza. „A túlnani betörés” dinamikája miatt van az embernek olyan érzése, mintha Bergman szereplőit a legváratlanabb helyzetekben gyónás-rohamok környékeznék. Olykor nem is tudjuk, mit is kezdünk ezekkel, csak valahogy érezni kezdjük – legbelül - a templomszagot a színpadon.

S Bergman – a nagy művészek kompetenciájával – ért ahhoz, hogy bennünket is érdekeltté tegyen abban, ami őt foglalkoztatja. Vele haladva mindnyájan Isten-lábnym-keresővé válunk. Ily módon a színpad szószékké válhat. Talán hitelesebben is, mint az „ex-cathedra” kinyilatkoztatások világa.

Az, hogy Bergmant Şerban 2010-ben szólaltatja meg magyarul és románul Kolozsváron, azt is jelenti, hogy jó néhány évtizedes késéssel, most megérkezett Erdélybe ez a svéd, virtuóz életkérdés-boncolgató. Üdvös változás ez a nagykanállal belénk tömött felszínességek közepette. Még valamit: a színészek úgy játszottak, mint akik pontosan és tisztán – belülről is hallják – az üzenetet, és onnan tolmácsolják. Kivétel nélkül mindenki. Köszönet érte: Bogdán Zsoltnak (Bergman), Pethő Anikónak (Ágnes), Kató Emőkének (Karin), Kézdi Imolának (Mária), Varga Csillának (Anna) és Albert Csillának (Bergman asszisztense).

Mariska és
Liliomfi kettőse
(Mihály Péter és
Kálóczy Orsolya)

Péntek Imre

Alakoskodás(ok) – a jóért

Liliomfi a Hevesi Sándor Színházban

A színházi (igazgató) váltások szinte mindig kisebb-nagyobb csetepatéval járnak. Így történt ez 2009 végén, Zalaegerszegen is. A két pályázó közül Besenczi Árpád „csapata” (Sztankay István Kossuth-díjas színművész és Sztarenki Pál rendező, művészeti vezető) lett a győztes. A megörökölt fél évad után, 2010 őszén indulhatott a saját műsortervvel az új színházi vezetés.

Besenczi Árpád igazgató közönségbarát(abb) színházat ígért pályázatában, de a műsortervből az is kitetszett: a minőségről és igényességről sem feledkezett meg. A színészek is lassan megnyugodtak, hiszen a munka és teljesítmény lett a fő szempont megítélésükben, nem korábbi állásfoglalásuk. Az évad felénél tartva elmondhatjuk: a színház újra felívelőben van, az új rendezők, művészi elképzelések elősegítették a színészi megújulást is. (Amivel egyaránt nyert a társulat és a közönség.) Látványos bizonyítéka volt ennek a Csehov-bemutató, a Cseresznyés kert. A rendező, Sztarenki Pál rendkívül gondos munkát végezett, mindent alaposan átgondolt. A csehovi lélekrezdüléseket, párbeszédeket, színpadi csendeket számtalan ötlettel próbálta befogadhatóvá tenni, s kissé rájátszva az „árverezésre”, mai áthallásokra.

Mindenképpen minőségi előadás született, bizonyítva a

szakmának, hogy a társulat az új formációban is képes a klasszikus értékek megjelenítésére. Egy másik bizonyítási alkalom a Szigligeti Liliomfijának előadása volt, Mészöly Miklós átdolgozásában, Várady Szabolcs verseivel, Darvas Ferenc zenéjével. Egyébként az 1994-95-ben született új szövegkönyv, úgy igyekszik megőrizni az eredeti mű forgatagos cselekményét, jellemkomikumát, nyelvi ízeit hogy még időtlenebbé téve a szöveget, az még inkább maivá, élvezhetőbbé váljék. Ehhez járulnak Várady Szabolcs – az eredeti dalocskákat kiváltó, kibővítő – szellemes kupléi, Darvas Ferenc remek zenéjével. (Ismételten bizonyítva, a jó költő a könnyű műfajban is képes színvonalasat alkotni.)

A rendező, Pinczés István a -bohózatba hajló – vígjátékból az utolsó (komikum) cseppet is kifacsarta. (A színrevitel motívumában az is szerepet kaphatott, hogy az eredeti bemutató, 1849 karácsonyán, vigasztalni akarta az önkényuralom megtorlásaitól szenvedő nemzetet.

Ha más okok miatt, a vigasztalás, a derű a mai közönségére is ráfér.) S tán még egy fricska, amit „ájtjön” – az úrhatnám (új)gazdagok kfigurázása. A fergeteges, zenés előjáték csak növeli a várakozást, s nem is csalódunk: a színpadra gördülő utazó „ládák” pillanatok alatt változnak szabadíszletté, kiváló

Kálóczi Orsolya az érzelmes, szerelmes naiva szerepét fel-felcsillanó intellektussal színezte meg

játszóhellyé. S a társadalmi vígjátékból „cselvígjátékká” alakult darab kezdetét veszi...Vagyis megkezdődik az „alakoskodások” sora, a jó érdekében. Pinczés István sokat bízott a főszereplő Mihály Péterre. Ahogy mondta a beköszöntőben: „A főszereplő annyi személyiséget mutat meg magából, annyi szerepet játszik el, amire

nincs példa sem a magyar, sem a világirodalomban. Ez a dramaturgia kiváló játéklehetőséget jelent, ugyanis a színészek nem a könnyű feladatokat szeretik, hanem azt, amiért a próbafolyamat alatt meg kell harcolni...” Nos, mi nézők csak a „végeredménnyel” szembesültünk – s az igazán meggyőző volt. Mihály Péter fiatalos lendülete, kamaszos gesztusai, szerelmes rajongása, valamint átváltozó képessége – magával ragadták a szereplőgárdát – hisz több alkalommal is hozzá kellett viszonyulnia (még akkor is, ha nem jelent meg a színen), s megteremtették a darab egymásba olvadó, érzelmi-tudati folytonosságát. A zökkenőmentes átmenetet a zenés betétek és a prózai jelenetek, a groteszk és érzelmes pillanatok között. Nagyszerűen érvényesültek a „kibeszélések”, mint valami aláfestő kommentárok. (Erre lehetőséget adott a látványnak nagyszerű, de funkcionálisan is működő díszlet, Szlávik István munkája.) Mihály Péter kivételes játékával, amikor bűvészként húzott elő „mellényzsebéből” egy-egy jellegzetes karaktert, énekelt, táncolt, mókázott, a közönséget is elbűvölte. A darab írójának leleménye a színész –kettős, Liliomfi és Szellemfi párosa. Ez úttal Farkas Ignácban ideális partnerre talált a rendező, az énekes duettek épp oly elragadóak voltak, mint a pattogó, egymást fél szavakból, sőt, gesztusokból is értő replikák. A félreérthető helyzetek, az átváltozások, az alakoskodások szövevénye mind arra irányul: érvényesüljön az igaz szerelem, ne az érdekházasság, ki-ki lelje meg a párját (helyét a világban). A három felvonásra tagolódó darab – mind három részének külön is van címe. Az első a „Szomszéd úr”. Bár ez (így) nem szerepel az eredeti szövegben, rendkívül találó – abszolút „benne” van a mű dramaturgiájában. Talán azt is sugallhatja, hogy a lehetőségek ott vannak az „orrunk előtt”, de nem

Bonyodalmak a tegledi fogadóban a Szlávik István tervezte díszletek között

(mindig) vesszük őket észre. A két (potenciális) szerelmes észreveszi, és megkezdődik a küzdelem boldogságuk elfogadtatásért. Bárkai Mari és Szilvai Gyula nem csak érzelmileg talál egymásra, hanem a színészi hivatás (elhivatottság) is összeköti őket. Az elzártságban élő leány (aki azért jó nevelést kapott, hála Kamilla kisasszonynak, nevelőnőjének), szabadságra és szerelemre vágyik, vagy ahogy a Gázi-duettben halljuk: „Szabadság, színház és szerelem, / E három kell „ – neki. Az évődések és veszekedések, a vallomások és csalódások élvezetes fűzéréből, jelenetsorából alakult ki az a széttéphetetlen kapocs, amely a darab végén oly elementáris erővel demonstrálódik. (S a néző is felsóhajthat: a szerelmesek egymáséi lesznek.) Kálóczi Orsolya az érzelmes, szerelmes naiva szerepét fel-felcsillanó intellektussal színezte meg, s ezzel elkerülte szerepének (egyáltalán nem kívánatos) érzélgősségét. Érdekes alak a magát nevelőapaként jegyző Szilvai professor. Nem túl nagy szimpátiával ábrázolja az író. Cím és rangkorsága sok gúnyolódásra ad alkalmat. (Úgy látszik, a szellemi felsőbbbségükre oly büszke és öntudatos filozófusok, erkölcsösözök, (ki) oktatók, az 1840-es években sem örvendtek túl nagy népszerűségnek, pedig akkor még tiszteletdíjuk meg sem közelítette a mait.) Nevelt lányát – felesége halála után – magához akarja venni. Mi célból? Fennszóval az unokaöccséhez adná, hogy vagyonok is „házasodjanak”, de alkalmasint maga megkockáztatna ilyesmit... A kérdés: kivel? Akár hogy is, valójában démonikus

figura: több mint zsarnok nagybácsi. Fekete szalagos kalapjával a sötét erők mozgósítója. (A zsandároké, mindenestre.) A barátja feleségét elcsábító, majd a leányát nevelőotthonba küldő gesztus – ugyancsak nem vall nemes jellemre. (Amivel lépten-nyomon dicsekszik.) Csak a végén válik – a csoda révén – minden általa eltervezett kényszerítés, a szerelmesek javára. Nádházy Péter jól érzékeltette ezt a lelki kettőséget: a felszínen hangoskodó purifikátort és a lelke mélyén liliumtipró szenvedélyeket melengető kéjencet. A nevelőnő – s itt nem árt hangsúlyozni – a *kolozsvári* nevelőnő, Kamilla kisasszony félreérti a helyze(tek)et, megöregedvén is mosolygató illúziókat táplál – önmagáról. Czegő Teréz alakítása egyaránt felszínre hozta az örök balekot és az esendő, szánandó, de végtelen jóindulatú embert. (Erről jut eszembe, bár Czegő Teréz eredetileg marosvásárhelyi színésznő, hogy a Makk Károly filmjének volt egy nagy csúsztatása: a helyszínt ugyanis áttette a Balaton-felvidékre. Akkoriban, az ötvenes években, nem volt ajánlatos Kolozsvárt és Nagyváradot emlegetni, s bizony az eredeti mű „üzenete” sok tekintetben – torzult. Még azt is mondhatnám: megmásult, hamissá vált. Más kérdés: lehetett-e volna egyáltalán film az eredeti helyszínek emlegetésével? Ezért is örülhetünk a Mészöly Dezső-változatnak.)

Az első felvonás – a darab értelmiségi közegben játszódó része. A második „szakasz” (Két Schwarz) már a magyar vidéken talál új helyszínt és hősöket, a polgárosodás

Az ifjú Schwartz bemutatkozása Erzsinek a fogadós lányának (Szakály Aurél, Misurák Tünde)

Vetélkedő
Liliomfi
kegyeiért
Mihály Péter,
Czegő Teréz,
Kálóczy Orsolya

jellegzetes alakját, a feltörekvő fogadóst állítva elénk. Kányai uram Telegden, egy bihari községben akarja megalapozni üzletét és szerencsáját.

Még hozzá: pesti barátja, a módos pesti vendéglős, Schwartz révén. Akinek fiához leányát szánta feleségül. A két színész (Lilomfi és Szellemfi) felbukkanása azonban más irányt ad az eseményeknek. S előkerül Gyuri pincér is, aki reménytelenül szerelmes Kányai uram leányába, Erzsikébe. Liliomfi itt van igazán elemében: egyfelől – az ifjú Schwartz szerepében lejárhatja a vőlegényjelöltet, s a pincér szerepében pedig – származására való utalgatással – Gyuri számára megszerzi Erzsikét. Számtalan félreértés, magyarázkodás, fordulat követi egymást – alakoskodás a jóért –, míg nyugvópontra jut a bonyodalmakkal átszótt cselekmény. Vagyis: Gyuri és Erzsike házasságot köthet. Bot Gábor és Misurák Tünde valódi, vérbő komédiázással állítja elénk ezt a szeretni való, a földi viszonyokban, mindennapokban otthon lévő, ifjú párt. A folyton változó, más és más optikából mutatkozó helyzet egyik kitüntetett pontja az ifjú Schwartz fellépése, aki makacsul ragaszkodik – önmagához, bár minden ellen szól. Szakály Aurél hálás szerepét ízléssel adta elő, a bohózati szituációkban is mértéktartást mutatva. Érdekes motívuma a darabnak Szilvai Gyula és Gyuri pincér „szövetsége”. A darab szerzője – ha áttételesen is – a népi és értelmiségi elem szőrtésére, közös felelősségére figyelmeztet. (Azokban a válságos, önkényuralmi időkben.)

S persze, van a darabnak még egy rétege: hitvallás ez a színház, a színészi hivatás mellett. A mellett, hogy a színház – nemzeti ügy. Az elnémetesedés ellenszere, a magyar nyelv és kultúra terjesztője, népszerűsítője. Ne feledjük, ebben a légkörben született Petőfi Színész-dala, Jókai Mór És mégis mozog a föld-je. S talán a ma színházának is van hivatása, ha sokkal nehezebb is rátalálni. Ez is egy hajdan volt, nemzetteremtő időszak soha nem avuló figyelmeztetése, Szigligeti tolmácsolásában. Pinczés István szerencsés kézzel nyúlt

a darabhoz, rátalált a megfelelő szereplőkre, színházi eszközökre, és egy remek színházi élménnyel ajándékozta meg a Hevesi Sándor Színház közönségét. S könnyedén, nem erőltetetten, derűs perceket szerezve – szólt a játék, a színjáték komolyságáról.

Szellemfi és Liliomfi (Farkas Ignác, Mihály Péter)

Marx Mária

Két nemzet hőse, Asbóth Sándor Kiállítás a keszthelyi Balatoni Múzeumban

A kétszáz esztendeje Keszthelyen született Asbóth Sándor kalandos életének és életművének eseményeit, eredményeit megőrkítő vándorkiállítás első állomásaként szülővárosában a Balatoni Múzeum Halápy termében nyílt tárlat az ősszel.

Hogy az előkészítő munkák a kiállítás méretéhez képest hosszúvá, csaknem egy egész évre nyúltak, annak oka abban keresendő, hogy ez az érdekes és gazdag életút alig hagyott – a szó szoros értelmében vett – kiállítanivalót maga után, személyes hagyatékát mindössze néhány fotográfia, iratok, levelek jelentik. Ezek közül néhányat

közgyűjtemények őriznek, a leszármazottak pedig egy-egy róla, illetve más családtagról készült festmény tulajdonosai. Kevés a rá vonatkozó másodlagos forrás is. A hozzá kapcsolható tárgyak és a róla szóló emléktárgyak mellett a kiállításban is nagy hangsúlyt kapnak az élete háttérét adó helyszínek, események, személyek, amelyek amúgy is feltétlenül szükségesek ahhoz, hogy történelmi kontextusba helyezhessük e nagy formátumú, mégis kevésbé ismert férfi alakját, felmérhessük jelentőségét. A kort megjelenítő fegyverek, eredeti fényképek, metszetek, mérnöki szerszámok, filmek, zene, valamint

az utólagosan készítettett viseletrekonstrukciók és makettek lehetővé teszik, hogy az Asbóth-életutat bemutató kiállítás ne papír ízt hagyjon maga után, hanem kellemesen fogyasztható, általános ismereteket is gyarapító élményt jelentsen.

Az évforduló aktualitása mellett a téma szorosan kapcsolódik a Nemzeti Kulturális Alapprogram ideai központi gondolatához: Lehetőségek országa – Polgárosodás a 19. századi Magyarországon, hiszen nemcsak az ide érkezők, hanem az országot ebben az időszakban elhagyni kényszerülő magyarok – mint például az 1849 és 51 közötti amerikai emigráció tagjai – is lehetőséget kaptak új hazájukban tehetségüknek, képességeiknek kamatoztatására. Sőt olyan magasra is juthattak, mint Asbóth, aki mérnökként, katonaként, diplomataként szolgálva az Egyesült Államok máig számon tartott, megbecsült polgára lett.

Az előbbiek, tudni illik a kevés személyes emlék és a Magyarországtól távoli működés magyarázzák azt is, hogy az elkészült kiállítás 21 közgyűjtemény anyagából állt össze. Ezek között a három zalai múzeumon kívül a legnagyobb magyarországi közgyűjtemények: a Nemzeti Múzeum, az Országos Széchényi Könyvtár, az Országos Levéltár, a Hadtörténeti, a Vízügyi és a Budapesti Történeti Múzeum mellett az ELTE és a Miskolci Egyetem, a debreceni Déry Múzeum és a Református Kollégium Múzeuma valamint a szegedi Móra Ferenc Múzeum és a Somogyi Könyvtár Vasváry Gyűjteménye kölcsönzött tárgyakat, fotókat és más dokumentumokat. Asbóth életének amerikai korszakát pedig a New York Public Library, a Library of Congress (Washington), a National Archives (Washington) és a Historical Society of Pennsylvania (Philadelphia) anyaga dokumentálja.

A kiállítás rendezője Béres Katalin, a Göcseji Múzeum történész-kutatója nagy figyelmet szentelt annak, hogy az életút lehetőleg minden állomása megjelenjen a tárlaton, hiszen Asbóth Sándor, noha a történeti szakirodalom nem bánt vele mostohán, nem tartozik a Magyarhonban jól ismert történelmi figurák közé. Még születési dátumát is rosszul tudják, akik egyáltalán tudnak róla. A róla szóló lexikoncikk, sőt az amerikai hősök temetőjében (Arlington National Cemetery) álló síremlékén is 1811-es évszám szerepel. Az alapos történeti kutatás során a Zala Megyei Levéltár mikrofilmanyagából került elő az az anyakönyv, amely bizonyítja, hogy Asbóth Sándor 1810. december 19-én, Keszthelyen látta meg a napvilágot. A frízben végigfutó látképsorozat első darabja tehát a 19. század eleji városkát ábrázolja.

Asbóth angol eredetű családból származik, akik magyar nemesekként több generáción át, számos kiváló embert adtak új hazájuknak. Az apa, Asbóth János a Festeticsek jószágigazgatójaként működött, egyik alapítója volt a Helikoni Ünnepegeknek, a nagy hírű keszthelyi Georgikon tanáraként pedig az ottani oktatás szervezőjét, megújítóját tisztelhetjük személyében.

Idősebb fia, Lajos katonának, Sándor pedig mérnöknek tanult, a selmeci bányászati akadémia, majd a pesti Institutum Geometricum hallgatója volt. Részt vállalt Széchényi nagyszabású terveiben, dolgozott az Al-Duna szabályozásán, a Lánchíd építésén, majd a temesvári Országos Főépítészeti Hivatal mérnöke és igazgatójaként a Bega-csatorna munkálatait irányította.

Mérnöki képességei és lobogó hazaszeretete jelölte ki életének további alakulását, először a magyar szabadságharcban, amelyben katonai-műszaki feladatok megoldása után Klapka, majd Kossuth közvetlen munkatársaként vett részt, és vállalta a bukás után előbb a törökországi, azután az amerikai száműzetést is.

Az Egyesült Államokban jól kamatoztatta mérnöki ismereteit, azon kevesek közé tartozott, akik polgári foglalkozásukban is sikereket mutattak föl, és jól beilleszkedtek az amerikai társadalomba. A polgárháború 1861-es kitörésekor a nagyszámú magyar emigránshoz hasonlóan ő is jelentkezett az Unió seregébe, és ott magas katonai beosztásban vívott ki megbecsülést magának: Lincoln dandártábornokká nevezte ki, kinevezését 1862 márciusában hagyta jóvá a Kongresszus, majd sebesülése után, érdemeinek elismeréséül vezérőrnaggyá léptették elő. A mérnöki és katonai után a diplomáciai pályán is kiválóan helytállt. Az USA argentinai nagykövetségét 1866 és 68 között az uruguayi képviselőt is ellátta. Buenos Airesben halt bele a korábbi háborús sebesülésébe.

A kiállítás tablóján Asbóth Sándor pályafutásának ezeket a felsorolt és más, itt nem említett állomásait követhetjük nyomon Asbóth Gergelynek az első magyar nemesnek armálisára festett címerképtől egészen Asbóth Sándornak a washingtoni Arlington National Cemetery-ben felállított sírjáig, ahová kívánságának megfelelően, ám meglehetősen hosszasan viszontagságok után helyezték végső nyugalomra 1990-ben.

A teremben felállított tárlók és vitrinek a korabeli tárgyi anyagot mutatják be. Részen a 19. századi mérnöki munkához szükséges felszerelést, a falon azok használatát ábrázoló képanyagot, részben a magyar szabadságharc és az amerikai polgárháború fegyverei közül jó néhányat, kiegészítve a kor csataképeivel, melyek között Than Mór nagyszabású jelenetei – sajnos csak reprodukció formájában – jól megférnek a polgárháború idejének lapillusztrációival. A tárlókban láthatjuk még Kossuth pénzeit, a Kossuth-bankókat, és az akkori katonai viselet néhány eredeti viselet-kiegészítőjét. Az amerikai korszakból származik az egyetlen, közvetlenül Asbóthhoz kötődő tárgy: a polgárháborúban használt tábornoki vezénylőbot, amely a család Ausztriában élő tagjaitól került a Magyar Nemzeti Múzeumba.

A tárlat színesítői a nagyméretű háttérképek előtt felállított, különböző rekonstruált ruhákat viselő bábuk. Az első közülük a mérnök: reformkori, zsinórozott férfiruhát viselő alak, kezében a Lánchíd egyik tervrajzának

másolata, a mögötte lévő kép a férfit szintezési munkák közben ábrázolja a pesti Duna-parton.

A következő alakokon a szabadságharc egyenruháinak rekonstruált változatait láthatjuk: egy honvéd- és egy Miklós-husár figurát. Az ütközetekről készült Than-képek közt szerepel a nagysallói csatajelenet is, amelyben a Garam-hidat Asbóth irányításával verték a husárok felvonulásához. Ugyanitt egy ágyú makett és egy lőszerkocsi modellje, valamint egy nemzetőrdob idézi a kor hadifelszerelését.

Végül az utolsó bábut az amerikai polgárháború északi hadseregében használt katonai egyenruhák egyikébe öltöztette a rendező. A háttérkép itt a Pea Ridge-i csatában lovagló Asbóthnak és társainak képe, egy korabeli New York-i hetilap metszetének részlete.

A kiállított iratanyagban főképpen Asbóth Sándor által és hozzá írt, no meg a róla szóló levelek olvashatók, köztük egyikben egy Kossuthnak küldött tudósítást arról, hogy Asbóth 1849 márciusában megmentett egy tisztet és visszaszerzett egy ágyút az ellenségtől. De találunk itt más, a szabadságharcra kapcsolatos dokumentumokat, kinevezéseket, jelentéseket, a Közlöny (a forradalom és szabadságharc hivatalos lapja) egy példányát, majd a Kossuth ellen kiadott körözüvény és az üldözött szabadságharcosok szerteküldött személyleírásait. Az emigrációba kényszerült egykori katonák közül sokan naplórassal múltaták az idejüket, emlékeztek és értékelték. A naplók részletei a Hadtörténeti Könyvtár jóvoltából olvashatók a tárlókban. Az emigráció útját Aradtól Marseilles-ig és Asbóth amerikai polgárháborús tevékenységét pedig a kiállítás alkalmára szerkesztett térképek ábrázolják.

A tárlatnak és az Asbóth-émlékeknek nem csekély részét az Asbóth Sándorról készült, különböző méretű, fajtájú és beállítású képek teszik ki. Közgyűjteményekben is található belőlük, és a család külföldre került tagjainak is nagyrészt portrék vannak birtokában.

A legkorábbiak a 19. század közepén az Egyesült Államokban készültek, egy 1855. május 29-i dagerrotípia és egy hasonló korú ferrotípia még civilként ábrázolja Asbóthot, valamint egy 1862-es albumin, amelyen tábornoki egyenruhája fölé a képeken is többször ábrázolt csíkos köpenyt borította vállára. E fényképek nemcsak a főszereplő, Asbóth Sándor, hanem a fotótörténet szempontjából is érdekes darabjai a kiállításnak.

Az egyik családtag, az Ausztriában élő Tiles Ágnes, aki Asbóth Sándor és bátyja Lajos hagyatékának birtokosa. E hagyatékából, éppen a kiállítás rendezése kapcsán került a szülőváros múzeumának, a keszthelyi Balatoni Múzeumnak gyűjteményébe egy nagyméretű Asbóth-kép. Ez az ábrázolás, hasonlóan a háttérként alkalmazott metszethez, lovon ülve, társai közt mutatja be a polgárháború hőseit. Megjelenik mellette a kutya is, amely a portrékon is rendszeres kísérője Asbóthnak. Az ábrázolások közötti hasonlóság nem a véletlen

műve. Alapját Henry Lovienek a Frank Leslie's Illustrated Newspaper számára, a haditudósításokhoz készített vázlatos rajzai képezik. Lovienek megtetszhetett a nagy bajszú Asbóth alakja, mert többször is készített róla ilyen és hasonló vázlatokat, amelyeket aztán a New York-i képes hetilap átvett, metszeteket készített belőle, és így sokszorosítva sok helyre eljuttatta őket. E metszetek felhasználásával készültek aztán az olajképek, melyek közül a Tiles Ágnes tulajdonából Keszthelyre került példány, valószínűleg Robert Richter (1860-1941) német festő műve, 1909-ben készült.

A kiállítás rendezésével kapcsolatosan nem folytak mélyreható tudományos kutatások, ez a ráfordítható idő és anyagi források miatt nem is lehetett a tárlat feladata, mégis több ponton felmerültek bizonytalanságok az életrajzi adatok hitelességével kapcsolatban. Az Asbóth-tal eddig foglalkozó szakirodalom legfőbb forrásai ugyanis – ami ifjúkorát és tanulmányait illeti – a korabeli újságok nekrológjai voltak, s ily módon nem tekinthetők a tudományos igényeket kielégítő dokumentumoknak. A további történeti kutatások feladata marad tehát, hogy az életrajzot újabb adatokkal pontosítsák, kiegészítsék.

A tárlat ez év december 23-ig volt látható a keszthelyi Balatoni Múzeumban, majd 2011. január 8-a és március 6-a között a Hadtörténeti Múzeumba folytatja vándorútját, Zalaegerszegen, a Gőcseji Múzeum időszakos kiállítótermében pedig 2011. március 11-től május 8-ig lesz megtekinthető.

Király László

A szülőföld vonzásában

– Beszélgetés Vajda József fagottművésszel –

Negyedszázadon át volt a Magyar Rádió Szimfonikus Zenekarának első fagottosa. Számos olyan hangversenyt adott az együttes, amely után a rádió Új Zenei Újságjában Kroó György, a legnagyobb tekintélyű magyar zenekritikus név szerint is kiemelte őt szép, muzikális szólóiért. (Hozzá teszem: szimfonikus koncertről szóló beszámolóban ez igen ritka jelenség.) Vajda József teljesítményét számos díjjal, kitüntetéssel jutalmazták: Liszt-díj, Artisjus-díj (a Szerzői Jogvédő Hivatal díja kortárs művek magas színvonalú előadásáért), Bartók-Pásztory-díj, 1995-ben a Rádiózenekar „Az év zenekari művészevé” választotta. Az évtizedek során mintegy 80 hanglemezen működött közre. Olyan karmesterekkel játszott, mint Igor Markevitch, Lehel György, Lovro von Matatic, Claudio Abbado, Ferencsik János, Eötvös Péter, Lamberto Gardelli, Giuseppe Patané, Doráti Antal, a Fischer testvérek (Ádám és Iván), Cristophe von Dohnányi és pl. olyan zseniális, világhírű szólistával lépett fel, mint Msztyiszlav Rosztropovics gordonkaművész. Vajda pedagógiai munkásságának eredményeként számos növendéke játszik zenekarokban első fagottosként, illetve szólistaként itthon és külföldön. Beszélgetésünknek nincs évfordulós, vagy más apropója. A cél, hogy az olvasóhoz emberközelségbe hozzuk az első, Zalából elszármazott, európai rangú előadóművészt.

Király László: A Zenei Lexikon életrajza szerint Zalaegerszegen születél. De érdekes módon édesapádról Nován neveztek el iskolát, tehát a család, a Vajda testvérek gyerekkorotokban a községben éltetek. Akkor ez a zalaegerszegi születés ugye csak a kórházat jelentette?

Vajda József: Jól mondod, akkoriban odajártak szülni az anyák, ott volt legközelebb szülészet. Nova kb. 26 km-re van a megyei kórháztól, s ahogy elközelgett az idő, „kocsi szekérral” vitték be anyámat, és ott láttam meg a napvilágot 1946-ban. A kisebbik bátyám a faluban jött világra, a bábaasszony segítségével, mert akkor nem futotta fuvarra. A nagyobbik bátyám szintén Egerszegen született. Tehát változatos a kép, de a lényeg: Nován éltem 14 éves koromig. S apámtól tanultam zenét.

K. L.: Én emlékszem egy felvételre, talán a Magyar Népzene Tárában, ahol ti gyerekként le vagytok fényképezve...

V. J.: Ez egy érdekes történet. A legelső zenei felvételre a rádióban került sor, ahol regós énekeket éneklünk a testvéreimmel, és azt akkor fölvtették. Már nem emlékszem, ki volt a riporter. És azt a felvételt máig megőriztük.

K. L.: Ez egy néprajzi dokumentum....

V. J.: Igen. Egy relikvia...

K. L.: Tehát Nován nőttél fel. Mit jelentett számodra az a romlatlan falusi, természeti környezet?

V. J.: Nagyon sokat... nagyon sokat! Mondják is az ismerőseim, hogy azért vagyok viszonylag egészséges alkat, mert amit az ember ott „összeszed”, a gyönyörű

vidékből, meg a szabadságból, abból sokáig lehet profitálni. Nem kellett arra vigyázni, hogy kimész az utcára és elüt az autó. Örültem, ha két biciklit láttam... TV-t nem láttunk, villany sem volt jó ideig. Ez is nagyon érdekes élményem: emlékszem, 1955-ben vezették be a villanyt a faluba, és gyenge, 15-ös égők lógtak a foglalatban, és akkor az apánk ünnepélyesen elcsavarta kapcsolót. Mindenki elájult, hogy milyen világos lett... Addig csak petróleumlámpa, meg gyertya világolt. De jól éreztük magunkat ebben a „homályban”. Fejben sakkoztunk, fejben játszottunk a testvéreimmel mindenféle szellemi játékot. Mert ugye sötét volt, az embernek már olvasni nem volt kedve, mert nagyon rosszul láttunk... Szóval, jó világ volt az.

K. L.: Annak ellenére, hogy a kommunista diktatúra legsötétebb évei, politikai viszonyai között éltek akkoriban? Apropó, ez érintett benneteket valamennyire?

V. J. : Nem nagyon. Annyiban igen '56-ban, hogy volt egy megemlékezés, azt hiszem egy év után és akkor elszavaltam a Nemzeti dalt Annál a szobornál, ami az iskola előtt állt.

K. L.: Az előtt az iskola előtt, ami most édesapádról van elnevezve?

V. J. : Igen.

K. L.: Tehát csak ennyi történt. De ennek azért nem lettek következményei?

V. J. : Az égvilágon semmi. A Rádióban mindeniknek volt káderlapja. A rendszerváltáskor azt visszaadták. Elolvastam, hogy mi van benne: „szakmailag jó, politikailag megbízhatatlan”. Ezt azóta már kidobtam.

K. L.: Hát ez más embereknél is előfordult, hogy szakmailag rendben volt, a rendszernek nem ellensége, de politikailag...

V. J. : Ezzel most az ember elviccelődik, de akkoriban ez elég komoly dolognak számított. Amikor 1970-ben bekerültem a Rádióba, két hét után megkerestek, hogy lépjek be a pártba. Én előtte persze KISZ-tag voltam (mindenki volt), meg diákbizottsági titkár a kollégiumban. És akkor azt hitték, hogy majd „beszerveznek” Azt válaszoltam, hogy úgy érzem, nem vagyok erre még elég érett! Az után nem zavartak...

K. L.: De egyébként a családokra jellemző volt az aktív közéletiség.

V. J. : Igen. A bátyáim közül az egyik művelődésügyi osztályvezetőként dolgozott Zalaegerszegen, a másik pedig polgármester Teskádon. Ők most is ott laknak. Apám is annak idején elvállalta az úttörő vezetést Nován. Táboroztak, kirándultak. Ő szerette ezt, a fiatalokkal végzett közösségi munkát.

K. L.: Ettől persze nem lett a rendszer „elvtelen kiszolgálója”, ahogy egyesek mostanában szeretnek megbélyegezni embereket. Aktív pedagógusként tette a dolgát: az értékek megbecsülésére nevelte az ifjúságot.

Tehát 14 éves korodig Nován éltetek. Aztán beköltöztetek Zalaegerszegre?

V. J. : Igen. Apukámat kinevezték a Liszt Ferenc Iskola igazgatóhelyettesének, aztán igazgató lett, s akkor beköltöztünk a városba. Egy olyan szakadt, régi házban laktunk a főutcán – azóta már lebontották –, ahol két szobában heten laktunk, a WC meg kint volt az udvarban.

K. L.: A fagottal hogyan kerültél kapcsolatba?

V. J. : Ez úgy történt, hogy apukám – amikor beköltöztünk a városba –, elvitt a zeneiskolába. (Akkor épült az új zeneiskola...)

K. L.: ...1961-ben...

V. J. : ...akkor azzal, hogy én – mármint a kislány – oboázni szeretne. Azt sem tudtam, mi az... Mondja neki az igazgató, Jakab Zoltán: hát Jóska bácsi, nincs oboánk. Kettő volt, de azt már kiadtuk. Viszont van itt két fagott, és senki nem akar rajta játszani. No, azóta fagottozok. Olyan szépen csillogott... Aztán a nagy lépést az jelentette, két év után, hogy az apám azt mondta, úgy érzi, hogy bennem van valami, és akkor levitt Pécsre. A konziban fölvetek a 3. osztályba. Aztán ott elvégeztem a tanárképzőt. El akartak vinni katonának 2 évre. S akkor azt mondtam, inkább elmegyek felvételizni az Akadémiára, hátha sikerül. Fölvetek. Azóta itt ragadtam...

K. L.: Úgy tudom, hogy te zeneszerzést is tanultál...

V. J. : Pécsen tanultam 4 évig zeneszerzést, 4 év ütőt, mert azt mondta a Kincses (így hívták a zeneszerzés tanáromat), Kincses József (szegény már meghalt), hogy az ütőt is el kell végezni a zeneszerzés mellett, mert az nagyon fontos, hogy a ritmikát érezzük. Nagyon jó tanár volt.

K. L.: Diplomáztál is ott zeneszerzésből, szimfóniát komponáltál.

V. J. : Igen, nagyon szerettem a komponálást. Érdekes, akkoriban mi mindenre volt időm! Most meg már semmire...

K. L. : „A nyugdíjasnak soha nincsen ideje.”

V. J. : Az ember el van foglalva az unokáival egyfolytában...

K. L.: Végül is rendkívül sokoldalú zenei „kiképzésben” részesültél.

V. J. : Szerintem ez nagyon hasznos volt a pályámra is, meg a tanítást is nagymértékben segíti. Mert most már nagyon régóta tanítok is a Zeneakadémián meg a Konzervatóriumban. De előtte meg zenei táborokba jártam kamarazenét tanítani Pécsre meg Bajára. A konziban félállásban tanítok, mert fagottos nincs olyan sok. Most hat növendékem van, abból öt lány, egy fiú...

K. L.: Emancipálódik a hangszer... Néhány évvel ezelőtt azt mondtad nekem, lehet, hogy abbahagyod a tanítást, mert ennyi évi gyakorlat után már nem tudod megmondani, hogyan is kell jól fagottozni...

V. J. : Ez olyan dolog, hogy elmúltam már 63 éves, de még mindig fejlődni szeretnék. És mindig rájövök egy-két dologra, ami nem olyan, ami éppen nekem tetszik. Most nem csak magamról van szó, hanem a növendékeimről is. Könnyű volt a barokk zenészeknek, akik száz évig egy stílust játszottak. Nekünk most hány félét kell? Nem akarom felsorolni, mert ez a beszélgetés nem zenetörténeti óra. Gondolj bele, hogy csak a 20. században mennyi stílus van. És akkor nem beszélék a romantikáról, meg a különböző átmeneti stílusokról, meg a klasszikusokról, meg ami előtte van. Hozzáteszem még, hogy én a Czidra László együttesében a Camerata Hugaricában 10 évig játszottam dulcián, a fagott reneszánsz kori elődjén.

K. L.: Ez persze egy más technikát, zenei gondolkodásmódot igényel.

V. J. : Hogyne, még intonációban is, mert ez a hangszer fél hanggal lejjebb van. S az embert ez zavarja. Még szerencse, hogy nincs abszolút hallásom, különben megzavarodtam volna... Ez is hasznomra vált, mert ott tanultam egy olyan stílust, irányzatot, ami máig elő kerül időnként. Mert a barokk zenében bármikor fel tudom használni azt, amit a Lacitól tanultam: díszítéstechnikát, meg azt, hogyan nyúljak hozzá egy darabhoz.

K. L.: Tehát sokféle működtél: nagyobb kamaraegyüttesben, szimfonikusban, a Rádiózenekar fúvósötösében...

V. J. : Igen, ez utóbbit 30 évig műveltem, bejártuk a fél világot.

K. L.: Ez egy igen jó együttes volt: Drahos Béla, Veér István...

V. J. : Ma már sajnos nem játszunk. Végigfújni egy-két órás koncertet, az már nem menne nekem. Ez komoly fizikai megterhelés. Nem véletlen, hogy a fúvósok 25 év után elmehetnek nyugdíjba. Azt sem bírnám már, amit régen a Fesztiválzenekarban. Bemész reggel, háromig próbálsz, utána még este nyolcig tanítasz. Ez így ment sokáig. A Rádióban is előfordult, hogy 10-től 1-ig próba, aztán tanítás, 6-9-ig megint próba, vagy koncert.

K. L.: Térjünk vissza még egy kicsit a zalai tájhoz. Zenei képességeid elszóltattak onnan.

V. J. : Az igazság az, hogy nekem nem voltak nagy vágyaim. Azt hittem, majd elvégzem a tanárképzőt Pécsen, aztán visszamegyek Zalaegerszegre, és a zeneiskolában tanítok. Ez volt az elképzelésem. Aztán amikor Pestre felkerültem, akkor megragadott a dolog. Későn érő típus vagyok...

K. L.: Azért elég eredményesnek bizonyult, ez a későn érés... Ejtsünk szót azért arról is, hogy a főiskolán ismerkedtetek meg később világhírű énekesnő feleségeddel, Kincses Veronikával.

V. J. : Még Pécsen láttam, a „Ki mit tud”-ot közvetítő a tv fekete-fehér adásában, amikor ő nyert. De akkor eszembe se jutott, hogy valamikor a feleségem lesz. Majd aztán az Akadémián ismerkedtünk meg. Kecskeméten

jöttünk igazából össze, ahol akkoriban évente rendeztek kortárszenei fesztivált. Egyik alkalommal én egy Bozay Attila darabot játszottam zongorán, Veronka szintén valami kortárs dalt énekelt. Ez keltette fel az érdeklődésemet... Amiből házasság lett.

K. L.: Van egy nagyon tehetséges fiatal, Gergő, aki meg most...

V. J. : ...Portlandban vezető karmester, az Oregon Szimfonikus Zenekarnál az Egyesült Államokban. Zenét is szerez, klarinétozik, sokat vezényel. Két évvel ezelőtt Eötvös Péter asszisztense volt a Salzburgi Ünnepi Játékokon, ahol Bartók Kékszakkállúja ment, meg a Cantata profana és a Négy zenekari darab. (Fordított sorrendben mondtam.) Négy koncert volt belőle, abból a negyediket Eötvös lemondta betegség miatt. S a Gergő kiment és levezényelte próba nélkül (!) a Bécsi Filharmonikusokkal a Festspielhausban ezt a három darabot, amiből ő csak a Kékszakkállút vezényelte eddig. A másik kettőt nem. Lehet, hogy elfogult vagyok, de szerintem kiemelkedő teljesítmény volt. Megkérdeztem elég sok osztrák kollégát, akikkel Eisenstadtban szoktam muzsikálni. Azt mondták: lenyűgöző!

K. L.: Én is azt mondtam neki egyszer, hogy szívesen lennék a kezed alatt nagybögős. Kiváló az ütésttechnikája, jó a kezére játszani.

V. J. : Én is játszottam vele, mint fagottos még a Rádió Zenekarban. Neki több diplomája van. Elvégezte – amikor még volt ilyen –, a fúvószenekari 3 éves tanszakot. Utána ment a Zeneakadémiára, karmester szakra Lukács Ervinhez. Aztán sikerült neki a Nemzeti Galériában összehozni a Rádió Zenekar fúvóegyüttesével egy koncertet. És ott játszottam a keze alatt.

K. L.: Milyen érzés volt apaként a fiú irányításával játszani?

V. J. : Nagyon jó.

K. L.: Gergő ismeri-e apja szülőföldjét?

V. J. : Egyszer kisfiúként visszavittem: most elmegyünk és megnézzük, hogy én hol voltam kiskoromban. S akkor megnéztük a falut. S New York, meg Tokió után azt kérdeztem: ez ilyen kicsi? Nem jártam arra már legalább 10 éve. S elgondoltam, gyerekkoromban, ha el kellett menni a hentesig, vagy a pékig, micsoda távolságnak tűnt! Összesen két emeletes épület volt a faluban: egyik az iskola, a másik a tanárháza. De a környék valóban gyönyörű! Az a sok erdő, az erdészház, a patakra jártunk le annak idején. Volt ott egy lejtő, télen ott síeltünk, meg szánkóztunk. Egy pár sí, meg egy szánkó állt rendelkezésre, aztán mindig azon veszekedtünk – három fiú –, hogy mikor ki használja. Én voltam a legkisebb fiú, nekem mindig utoljára jutott valami...

K. L.: De neked vannak húgaid is.

V. J. : Két húgom is van, Etelka, meg a Márti. Etu igazgatónő volt ott, ahol az apám. Márti a Színházművészeti Társaság titkára Budapesten. Benne van mindenféle bizottságban. Apámnak egyébként

kilenc unokája van. De most már – ha élne még, szegény –, nem tudná összeszámolni, hogy hány utód született már az unokáktól. Mert ebben a körben is megtörtént a gyarapodás. Nem is egy családnál. Az én keresztlányomnak, a nagyobbik bátyám lányának, aki Bécsben él, már három gyereke született.

K. L.: Népes a család hál' Istennek... Édesapád, id. Vajda József, Zalaegerszeg díszpolgára, tavaly lett volna 90 éves.

V. J. : Láttad a síremlékét?

K. L.: Igen. Németh János kiváló munkája. Jó lenne megjelölni a házatokat emléktáblával, ahol édesapád az utolsó évtizedekben alkotott.

Végül még egy fontos kérdés. Ugye, kis ország vagyunk, s a 70-80-as években egy-egy fúvós hangszer valahogy összekapcsolódott egy-egy előadó nevével. Kovács Béla volt „a klarinétos”, Tarjáni Ferenc „a kürtös”, Pongrácz

Péter „az oboista”. Ebben a sorban egyértelműen te voltál „a fagottos”. Tudom, hogy Kovács Bélát annak idején Herbert von Karajan ki akarta hívni a Berliini Filharmonikusokhoz első klarinétosnak, de ő nem ment. Neked nem voltak ilyen „kísértéseite”?

V. J. : Dehogyan nem. Engem Frankfurtból kerestek meg, a Frankfurter Rádió Zenekarától. És akkor kint kellett volna hosszú időre maradnom. Na, de ez idő tájt, már megszületett a fiam. Se a gyereketem nem akartam itt hagyni, se a szüleimet, senkit.

K. L.: Tehát a család tartott itthon. Bizonyára lehetett volna legalizálni a kint tartózkodásodat valahogyan? Szerződéssel, hogy ne kelljen disszidálni?

V. J. : Simán megoldották volna. Egyszer Bécsbe is csábítottak a Symphonikerek, és nekik is azt mondtam, nem. Én itthon érzem jól magam, magyarként és kész.

Kései búcsúztató Tunyogi Csapó Gábor halálára

Hát ő is elment, csendben, szinte észrevétlenül. A magyar emigráció egy különleges tehetsége, hangyaszorgalmú munkása. Költő és gondolkodó volt, az 1956-os forradalom eszméjének és emlékének őrzője, letéteményese. Németországban élt, munkatársa volt a Nemzetőrnek, barátja, szerkesztőtársa Tollas Tibornak. Eredetileg, mint annyian, ő is költőnek készült a szegedi egyetemen, az egyik legszebb verset az 1956-os forradalom kitöréséről szerintem ő írta. (A harca induló Dávid éneke) Eredetileg Tunyogi Csapó Gábornak hívták, a szegedi Csapó utcából. Nyugaton Kocsis Gábor néven publikált, nyilván családja féltése miatt. Számos műfajban dolgozott, németül is jelentek meg írásai. Verseinek gyűjteményét Münchenben adta ki, *Az időtlenség köszilánkja* címmel. Lenyűgöző kötet, remélem, egyszer felfedezi az irodalomtörténet. (Szegeden jelent meg 1990-ben hasonmás kiadása.) Ha jól emlékszem, tizenöt éve, hogy Zalasabaron telepedtek le feleségével. Nagy szerencsének tartottam megismerkedésünket. A Pannon Tükörben rendszeresen publikált, verset, prózát. Ritkán, de személyesen is találkoztunk. Szeretetre méltó, zsörtölődő alakja mélyen beívódott emlékezetembe. Amikor megjelent *A mérleg jegyében – Tanulmányok, versek Október körül* és az Antológia Kiadónál, 2007-ben, hosszas elismerő kritikát írtam róla. Megköszönte – pedig nekünk kellett volna megköszönnünk helytállását az emigrációban. Néha komor hangú, halálra (megsemmisülésre) készülő verseivel próbáltam vitatkozni. Próbáltam érveket találni – a maradásra. A 2010/1-es számunkban három verset hoztunk tőle, mindhárom remekmű. A Hetvenhét éves lettem én – kissé József Attilát parafrázálva – utolsó versszakában búcsúzott. Nem mertük észrevenni...

„ No, mindegy. Én már lassan indulok.
Víg semmi vár, vagy bús öröklét,
nem érdekel... Csak már mehetnék!
Mint egykor Lót, majd én is elfutok,
a förtelmek világát itt hagyom,
s nem nézek vissza, mert hát jól tudom,
hogy akkor sóbálvánnyá változom.”

A vers 2009 februárjában született. Baljós előjelként. Tunyogi Csapó Gábor barátunk, pályatársunk, szerzőnk tavaly nyár végleg eltávozott. A sajtó is alig figyelt rá. Pedig – biztos vagyok ebben –, életművének „köszilánkja” még fel fogja sérteni a körülötte kialakult közönyt és hallgatást. (Munkásságára visszatérünk még.)

P.I.

Szerzőinkről

- Asperján György** (1939; Budapest) Író, költő, kritikus.
Legutóbbi kötete: Jézus és Júdás aktája. ATTISZ Kiadó, 2007.
- Bakonyi István** (1952; Székesfehérvár) Irodalomtörténész, kritikus.
Legutóbbi kötete: Szavukban szülőföldünk, otthonunk. Ráció Kiadó, 2010.
- Csepregi János** (1980; Budapest) Költő, prózaíró.
Legutóbbi kötete: Ímé, a test... Napkút Kiadó, 2008.
- Csernák Árpád** (1943; Kaposvár) Író, színművész.
Legutóbbi könyve: A panzió – The pension (Novellák két nyelven). Búvópatak Alapítvány, 2009.
- Gál Soma** (1992; Sármellék) Prózaíró, első írása a Nagyításban jelent meg.
- Győri László** (1942; Budapest) Költő, prózaíró.
Legújabb kötete: A szó árnyéka (Versek). Kalligram Kiadó, 2010.
- Horváth Nóra** (1978; Győr) Filozófus, művészeti író.
- Iancu Laura** (1978; Budapest) Költő, kritikus. Legutóbbi kötete: névtelen nap, Kortárs Kiadó, 2009.
- Kabdebó Tamás** (1934; Newcastle, Írország) Költő, prózaíró, esszéista.
Legutóbbi kötete: Giorgione nyomában. Irodalmi Jelen Könyvek, 2009.
- Kányási Holb Margit** (1950; Debrecen) Textilművész, kurátor.
- Kelemen Lajos** (1954; Kaposvár) Költő, kritikus, esszéista.
Legutóbbi kötete: Föltett igaz (Válogatott és új versek). Napkút Kiadó, 2010.
- Király László** (1954; Budapest) Zeneszerző, zenei szakíró.
- Lőrincz Sándor** (1965; Kaposvár) Művészeti író.
- Marx Mária** (1956; Zalaegerszeg) Etnográfus, főmuzeológus.
- Molnár Gábor** (1978; Lenti) Költő. Első kötete: az emberi szívnek oltalmától távolan. Szerzői kiadás, 2008.
- Molnár Krisztina Rita** (1967; Telki) Költő, kritikus. Legutóbbi kötete: Különlét (Versek). Pont Kiadó, 2008.
- Novotny Tihámér** (1952; Budaörs) Művészettörténész. Legutóbbi kötete: A Dunaharaszti Baktay Ervin Kortárs Képzőművészeti Gyűjtemény. Patak Képzőművészeti Egyesület, 2007.
- Péntek Imre** (1942; Zalaegerszeg) Költő, kritikus, művészeti író.
Legutóbbi kötete: félrebeszéd. Pannon Tükör Könyvek, 2008.
- Somogyi Zoltán** (1982; Keszthely) Prózaíró, kritikus.
- Szabó Ferenc SJ** (1931; Budapest) Teológus-filozófus, irodalomtörténész, költő, műfordító.
Legutóbbi verskötete: Tajtékozó idő. Szent Gellért Kiadó, 2003.
- Szepes Erika** (1946; Budapest) Prózaíró, klasszika-filológus, irodalomtörténész.
Legutóbbi kötete: A költő és a mítosz, elemzések, tanulmányok. Napkút Kiadó, 2006.
- Szijártó István** (1942; Budapest) Irodalomtörténész, szerkesztő.
- Tóth Csaba** (1959; Vasszécsény) Festőművész, művészeti író.
- Vass Norbert** (1985; Budapest) Prózaíró, kritikus.
- Vass Tibor** (1968; Miskolc) Költő, szerkesztő. Legújabb kötete: Semmi szín alatt. Spanyolnátha Könyvek, 2010.
- Vilcsek Béla** (1956; Budapest) Kritikus, esszéista.
Legutóbbi kötete: A drámaíró Babits Mihály. Argumentum Kiadó, 2009.
- Vörös Éva** (1955; Kolozsvár) Református lelkész, teológus, publicista.